

T.C.

HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURLARI İLE DIŞ TİCARET DENGESİ
ARASINDAKİ İLİŞKİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan:

HAZAR KESKİN

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MEHMET KARA

HATAY-2020

T.C.

HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURLARI İLE DIŞ TİCARET DENGESİ
ARASINDAKİ İLİŞKİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan:

HAZAR KESKİN

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. MEHMET KARA

HATAY-2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezde yer alan bilgilerin tamamının akademik kurallara ve etik ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Söz konusu kural ve ilkelerin gereği olarak tezde yararlandığım eserlerin tamamına uygun bir şekilde atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

Hazar KESKİN

ONAY SAYFASI

HAZAR KESKİN tarafından hazırlanan “**TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURLARI İLE DIŞ TİCARET DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ**” adlı bu çalışma jüri tarafından lisansüstü öğretim yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile **İKTİSAT ANA BİLİM DALINDA YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

.../.../20...

JÜRİ ÜYELERİ	İMZA
Unvan Ad-SOYAD (Tez Danışmanı - Başkan)	
Unvan Ad-SOYAD (Üye)	
Unvan Ad-SOYAD (Üye)	

Hazar KESKİN tarafından hazırlanan “**TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURLARI İLE DIŞ TİCARET DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ**” adlı tez çalışmasının yukarıda imzaları bulunana jüri üyelerince kabul edildiğini onaylarım.

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Dış ticaret, uluslararası alanda çok eskiden beri başvurulmuş bir ekonomik ilişki olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya pazarında geniş bir şekilde yer alan ihracat ve ithalat kavramları, ülke ekonomisinin gidişatını belirleyen önemli iki olgudur. Ülkelerin ucuza ürettikleri malların bir kısmını ihraç etmeleri ve pahalıya ürettikleri malları daha ucuza üreterek başka ülkelere satın almaları ülkelere önemli kazançlar sağlamakta ve refah düzeylerini artırmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler için özellikle de Türkiye için büyük önem taşıyan dış ticaret dengesi; bu kavrama ilişkin birçok makroekonomik faktörü beraberinde etkilemekte olduğu gibi ithalat, ihracat, reel efektif döviz kuru, gayri safi yurtiçi hâsıla vs. gibi faktörler de dış ticaret dengesini etkilemektedir. Bu nedenle karşılıklı ekonomik değişkenlerle yüksek etkileşimli olması ve ülkemiz için önem arz etmesi bu konunun araştırılmasını, analizini ve yorumlanmasını büyük ölçüde teşvik etmektedir.

Tez konusunun belirlenmesinde, yol göstermede ve tamamlanmasında destek olan değerli hocam ve tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Mehmet KARA'ya bize ayırdığı değerli vakti ve destekleri için minnettarım. Tez sürecimde bana yardımcı olan Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü Araş. Gör. Gizem Baş'a, desteklerini esirgemeyen sevgili ailem özellikle fedakârlıkta üstüne tanımadığım canım anneme ve kıymetli arkadaşlarımdan Güngör PABUŞÇU'ya ve değerli dostum Kenan AKKAŞ'a desteklerinden dolayı teşekkür ediyorum.

Hazar KESKİN

TÜRKİYE’DE DÖVİZ KURLARI İLE DIŞ TİCARET DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Hazar KESKİN

İktisat Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020

Danışman: Prof. Dr. Mehmet KARA

ÖZET

Küreselleşen dünyada, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin kritik düzeyde bir ekonomik sorunu olan dış ticaret açığı ve bu açığa yol açan etmenler çalışmalara konu olmuş ve olmaya devam etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkinin araştırılmasıdır. Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde dış ticaret ile ilgili genel çerçeve ortaya konmaktadır. İkinci bölümde, reel efektif döviz kuru kavramı, teoriler ve etkileri değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde, literatür araştırmasına yer verilmiştir. Dördüncü bölümü ise çalışmanın temel amacı olan ekonometrik uygulama bölümü oluşturmaktadır. Türkiye’de 2003:Q1-2018:Q3 dönemi ele alınmış, durağanlık analizleri yapılmış, kısa ve uzun dönem analizleri için ARDL yönteminden faydalanılmıştır. TÜFE bazlı (2003=100) reel efektif döviz kuru: RDK, ekonomik büyüme: GSYH ve mal dengesi: DA değişkenleri ARDL analiz yöntemine dâhil edilmiştir. Bu analiz sonucuna göre, değişkenler arasında eşbütünlüşme ilişkisi olduğu saptanmıştır ve ARDL modeli kurulmuştur, modelin açıklama gücü 0.91 gibi yüksek bir değer çıkmış ve anlamlı bulunmuştur. Uzun dönemde RDK serisi ile DA bağımlı değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olsa da kısa dönemde bu ilişki anlamlı bulunamamıştır. DA değişkeni uzun dönemde RDK’den etkilense de kısa dönemde etkilenmemektedir. Ayrıca son olarak modelin kararlılığına bakmak için de CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri incelenmiş ve değişkenlere yönelik herhangi bir kırılmanın olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER

Reel Efektif Döviz Kuru, Dış Ticaret Dengesi, Zaman Serisi Analizi, Türkiye

THE RELATIONSHIP BETWEEN EXCHANGE RATE AND FOREIGN TRADE IN TURKEY

Hazar KESKİN

Department of Economics, Master's Thesis, 2020

Supervisor: Prof. Dr. Mehmet KARA

ABSTRACT

In the globalizing world, the foreign trade deficit, which is a critical economic problem in developing countries such as Turkey and the factors that lead to this deficit have been and continue to be the subject of studies.

The purpose of this study is to investigate the relationship between foreign trade balance and real effective exchange rate. This study consists of four chapters. In the first chapter of the study, the general framework regarding foreign trade is presented. In the second chapter, the concept of real effective exchange rate, theories and effects are evaluated. In the third chapter, literature research has been done. In the fourth chapter is the application part, which is the main purpose of the study. Turkey in 2003: Q1-2018: Q3 periods discussed, stability analyzes were carried out, the ARDL method was utilized for short and long term analysis. CPI based (2003 = 100) real effective exchange rate: RDK, economic growth: GDP (balance of goods): DA variables are included in the ARDL analysis method. According to the results of this analysis, it was determined that there was a cointegration relationship among the variables and the ARDL model was established, the explanatory power of the model was found to be as high as 0.91 and it was found to be significant. Although there is a significant relationship between the RDK series and the DA dependent variable in the long run, this relationship was not significant in the short term. Although DA variable is affected by RDK in the long term, it is not affected in the short term. Also, CUSUM and CUSUMSQ graphs were examined to look at the stability of the model and it was concluded that there was no break for the variables.

KEYWORDS

Real Effective Exchange Rate, Balance of Foreign Trade, Time Series Analysis, Turkey

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
TABLolar LİSTESİ.....	VI
GRAFİKLER LİSTESİ.....	VII
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET KAVRAMLARI VE DIŞ TİCARET DENGESİ

1.1. DIŞ TİCARET.....	4
1.1.1. Dış Ticaretin Tanımı	4
1.1.2. İhracat ve İthalat Tanımları	5
1.1.3. Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Dengesi	6
1.2. TÜRKİYE’DE DIŞ TİCARET AÇIĞININ NEDENLERİ	7
1.2.1. Döviz Kuru Hareketlerinin Dış Ticaret Açığına Etkileri	7
1.2.2. İhracatın İthalata Bağımlılığı.....	8
1.2.3. Katma Değeri Az Olan Ürünlerin İhracatı	10
1.3. DIŞ TİCARET TEORİLERİ	11
1.3.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri.....	11
1.3.1.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi.....	12
1.3.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	13
1.3.1.3. Faktör Donatımı (Heckscher-Ohlin) Teorisi.....	14
1.3.2. Yeni Dış Ticaret Teorileri	15
1.3.2.1. Nitelikli İşgücü Teorisi	15
1.3.2.2. Teknoloji Açığı Teorisi.....	16
1.3.2.3. Ürün Dönemleri Teorisi.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU

2.1. DÖVİZ KURU İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR	19
--	----

2.2. DÖVİZ KURU TÜRLERİ.....	20
2.2.1. Döviz Alış ve Satış Kuru.....	20
2.2.2. Vadesiz (Spot) ve Vadeli Döviz Kuru.....	21
2.2.3. Dolaysız (Direkt) Kur ve Çapraz Döviz Kuru.....	21
2.2.4. Nominal Döviz Kuru ve Nominal Efektif (Ticaret Ağırlıklı) Döviz Kuru ..	21
2.2.5. Reel Döviz Kuru ve Reel Efektif Döviz Kuru.....	22
2.2.5.1. Reel Döviz Kuru ile Dış Ticaret İlişkisi	25
2.3. ULUSLARARASI PARA SİSTEMLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ	26
2.3.1. Çift Metal Sistemi	26
2.3.2. Altın Standardı Sistemi	27
2.3.3. Bretton Woods Sistemi.....	28
2.3.4. Bretton Woods Sonrası Dönem	30
2.4. DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ.....	30
2.4.1. Esnek Döviz Kuru Rejimi	32
2.4.2. Sabit Döviz Kuru Rejimi.....	32
2.4.2.1. Dolarizasyon	33
2.4.2.2. Ortak Para	34
2.4.2.3. Para Kurulu	34
2.4.3. Karma Kur Rejimleri.....	35
2.4.3.1. Esneklik Kazandırılmış Sabit Kur Sistemleri	35
2.4.3.2. Müdahaleye Konu Olan Esnek Kur Sistemleri.....	36
2.5. DÖVİZ KURU İLE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİNİN AÇIKLANMASINA DAİR TEORİK YAKLAŞIMLAR	36
2.5.1. Klasik Yaklaşım	37
2.5.2. Keynesyen Yaklaşım.....	37
2.5.3. Devalüasyon, Revalüasyon ve Esneklik Yaklaşımı	39
2.5.3.1. Devalüasyon ve Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri	40
2.5.3.1.1. Marshall Lerner Koşulu	40
2.5.3.1.2. J Eğrisi	42
2.5.3.2. Revalüasyon.....	43
2.5.4. Massetme Yaklaşımı	44
2.5.5. Mundell – Fleming Yaklaşımı.....	45
2.6. REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU İLE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU İLE DIŞ TİCARET DENGESİ İLİŞKİSİ: LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

3.1. TÜRKİYE İÇİN REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK YAPILMIŞ AMPİRİK ÇALIŞMALAR	50
---	----

3.2. TÜRKİYE DIŞINDAKİ ÜLKELER İÇİN REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK YAPILMIŞ AMPİRİK ÇALIŞMALAR	54
--	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU İLE DIŞ TİCARET DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK EKONOMETRİK UYGULAMA

4.1. VERİ SETİ ve ÇALIŞMANIN MODELİ	57
4.2. YÖNTEM.....	58
4.2.1. Tanımlayıcı İstatistik Sonuçlar.....	58
4.2.2. Durağanlık Analizi ve Birim Kök Test Sonuçları	61
4.2.2.1. Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller Birim Kök Testi	61
4.2.2.2. Phillips- Perron Birim Kök Testi	63
4.2.2.3. KPSS Birim Kök Testi.....	64
4.3. EKONOMETRİK UYGULAMA	65
4.3.1. Eş Bütünleşme Analizi	66
4.3.2. Eş Bütünleşme Test Sonuçları.....	67
4.3.3. CUSUM Testi.....	70
4.4. EKONOMETRİK SONUÇLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	72
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	74
KAYNAKÇA	76

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Türkiye'nin İhracat, İthalat Değerleri ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı Tablosu.....	9
Tablo 2. Türkiye'de Reel Efektif Döviz Kurları, TCMB (2003-2018 dönemi).....	24
Tablo 3. Türkiye İçin Yapılmış Ampirik Çalışmaların Literatür Araştırması.....	53
Tablo 4. Türkiye Dışındaki Ülkeler İçin Yapılmış Ampirik Çalışmaların Literatür..	55
Tablo 5. Çalışmada Kullanılan Değişkenler.....	57
Tablo 6. Temel İstatistik Göstergeleri.....	59
Tablo 7. ADF Birim Kök Test Sonuçları.....	62
Tablo 8. PP Birim Kök Test Sonuçları.....	63
Tablo 9. KPSS Birim Kök Test Sonuçları.....	65
Tablo 10. ARDL Sınır Test Sonuçları.....	67
Tablo 11. ARDL Modelinin Tahmin Sonuçları.....	68
Tablo 12. ARDL (4,4,3) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları	69
Tablo 13. ARDL (4,4,3) Modelinden Elde Edilen Kısa Dönem Katsayıları	70

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Türkiye'nin İthalatındaki Önemli Ortakları (Bin Amerikan Doları)	5
Grafik 2. Türkiye'nin İhracatındaki Önemli Ortakları (Bin Amerikan Doları).....	6
Grafik 3. Keynesyen Yaklaşımına Göre Gelir ve Harcamalar Teorisi	38
Grafik 4. J Eğrisi	42
Grafik 5. Türkiye'de 2003-2018 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru, İthalat ve İhracat.....	47
Grafik 6. Türkiye'de 2003-2018 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru (TÜFE Bazlı) ve GSYH (TL) Grafiği	48
Grafik 7. LDA Değişkenine Ait Mevsimsel Değişim Grafiği	60
Grafik 8. GSYH Değişkenine Ait Mevsimsel Değişim Grafiği	60
Grafik 9. RDK Değişkenine Ait Mevsimsel Değişim Grafiği	61
Grafik 10. CUSUM Grafiği	71
Grafik 11. CUSUM of Squares Grafiği	71

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. İthalat Artışının Etkileri	8
Şekil 2. Reel Kurda Meydana Gelecek Artışların Dış Ticarete Etkisi	25
Şekil 3. Devalüasyonun Dış Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkisi	41

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller Birim Kök Testi
ARDL	: Auto-Regressive Distributed Lag (Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model)
BP	: Ödemeler Dengesi
CA	: Cari Açık
CUSUM	: Cumulative Sum (Birikimli Toplam)
CUSUMSQ	: Cumulative Sum of Squares
DA	: Dış Ticaret Dengesi
EVDS	: Elektronik Veri Dağıtım Sistemi
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
GÜ	: Gelişmiş Ülkeler
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İİKO	: İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
KPSS	: Kwiatkowski – Phillips – Schmidt - Shin Birim Kök Testi
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
PP	: Phillips-Perron Birim Kök Testi
RDK	: Reel Efektif Döviz Kuru
SDR	: Özel Çekme Hakları
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	: Türk Lirası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
USD	: Amerikan Doları
VAR	: Vector Automatic Regression
Y	: Gelir

GİRİŞ

Ekonomik açıdan ülkelerin gelişmişlik ölçütlerine bakıldığında; istihdam, milli gelir, büyüme, dış ticaret dengesi ve kura bağlı denge gibi faktörler vardır. Bu unsurlar ekonomik ve sosyal hayatı etkileyen önemli faktörlerdir. Bu çalışmada, bağımlı değişken olarak mal dengesi (DA) tercih edilmiş olup dış ticaretin kavramsal çerçevesi ve bu kavramlar arasındaki ilişki detaylı bir şekilde açıklanmaktadır. Türkiye'nin ekonomik hayatını etkileyen ve ciddi öneme sahip unsurlardan olan reel efektif döviz kuru (RDK) değişkeni ele alınmıştır. İkinci bölümde döviz kurunun kavramsal çerçevesi oluşturulmuş ve döviz kuruna ilişkin teorik yaklaşımlar ve reel efektif döviz kurunun etkileri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Dış ticaret kavramının genel tanımı, ülkelerin kendi aralarında yaptıkları ihracat ve ithalat işlemleridir (Seyidoğlu, 2015: 118). Bu kavramın önemi Türkiye gibi gelişmekte olan ülke özelliği gösteren ülkeler için büyüktür. İktisadi büyüme modellerinde, genel itibariyle dış ticaretin büyüme üzerindeki etkisinin pozitif olduğu açıklanmaktadır. Bu durum şöyle özetlenebilir; dış ticaret hacminin artması ölçek ekonomileri geçişine katkı sağlayarak işgücünde verimlilik ve istihdamı artırır. (Aytaç, 2017: 216).

20. yüzyılın son çeyreğinde Bretton Woods uluslararası para sisteminin sona ermesinin ardından birçok ülke ekonomilerinin serbest kur rejimini tercih etmesi sebebiyle serbest kurların, ülke ekonomilerini dengede tutarak uluslararası ticaret dengesizliklerini gidereceği öngörülmüştür. Ancak tam tersine Bretton Woods sistemi sonrası dönemde küresel ölçekteki ticaretteki dengesizliklerin arttığı, iktisadi dalgalanmaların daha sık gerçekleştiği duruma gelindiği ve döviz kurlarındaki değişimlerin arttığı gözlemlenmiştir. Kurlardaki değişimler; para arz ve talebinde, faiz oranlarında ve gelirden belli başlı bir kısım değerlerdeki değişimlerin yanı sıra beklentilerdeki değişim, spekülasyon girişimleri ve döviz kuru rejiminin tercihleri gibi olguların sonucunda da meydana gelmektedir. Diğer taraftan merkez bankalarının uyguladığı para politikaları ve döviz piyasasına müdahale etmesi de döviz kuru değişimlerine sebep olmaktadır (Gedik, 2014: 1). Döviz kuru sistemlerindeki tercihler dünyada çeşitli etkilere sebep olmuştur. Bu nedenle döviz kurunun tarihsel seyrini incelemek bu unsuru anlamada ve genel çerçeveyi oluşturmada önem arz etmektedir. Ayrıca, döviz kurları üzerinde meydana gelen değişimler en çok yabancı paralarla

işlem gören dış ticaret dengesi üzerinde etki etmektedir. Döviz kurlarında karşılaşılabilecek bir değişim aynı zamanda dış ticaret hacmini de değiştirmektedir. İktisat yazınına oldukça fazla ilgilendiren dış ticaret dengesi ve döviz kuru ilişkisi araştırmalara konu olmaya devam etmektedir.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB)'nin RDK'yi hesaplama şekline dolayı Türkiye'de RDK'nin artması ulusal paranın değer kazandığı, diğer taraftan RDK'nin düşmesi de ulusal paranın yabancı paralar karşısında değer kaybettiği şeklinde anlaşılmaktadır yani nominal kurun artışının veya azalışının yorumlanmasından farklılık göstermektedir.

İktisat yazınında, ülkenin ulusal parasının değer kazanmasının ihracatı azaltacağı ve ithalatı arttıracığı öngörülmektedir. Ancak, bunun gerçekleşmesi için ihraç malların yurtdışı esnekliği ve ithal malların yurtiçi esnekliğinin önem arz ettiği Marshall-Lerner koşulunun sağlanması gerekmektedir. Eğer bu koşul sağlanıyorsa RDK'nin artmasının ihracatı azaltıp, ithalatı arttırabileceği öngörülebilmektedir.

Çalışmanın konusuna ilişkin teorik beklentiler; TCMB'nin RDK hesaplama yönteminden dolayı, yukarıda da belirtildiği gibi, Türkiye'de RDK'nin artması, ulusal paranın değer kazanması anlamına geldiği için, ihraç malların fiyatı pahalılaşacağı ve ithal malların fiyatı ucuzlayacağı için DA'nın artması beklenmektedir. Türkiye'nin üretim yapısı ithalata bağımlı olduğu için büyüme arttıkça dış ticaret açığının artacağı öngörülmektedir. Bu nedenle çalışmada kullanılan diğer bağımsız değişken olan Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH) arttıkça, dış ticaret açığının artacağı öngörülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiyi araştırmak ve literatüre katkı sağlamaktır. Bu araştırma kapsamında 2003:Q1 – 2018:Q3 dönemi için reel efektif döviz kuru, dış ticaret dengesi ve GSYH değişkenleri ele alınarak analiz yapılmıştır. Dış ticaret, RDK ve GSYH ile karşılıklı ilişki içerisinde olduğu için çalışmanın birinci kısmında dış ticaret ile ilgili genel çerçeve ortaya konmaktadır. İkinci kısımda, reel efektif döviz kuru kavramı, teoriler ve etkileri değerlendirilmiştir. Üçüncü kısımda, literatür araştırmasına yer verilmiştir. Çalışmanın dördüncü kısmı ise çalışmanın temel amacı olan uygulama bölümü oluşturmaktadır. Bu bölümde durağanlık analizleri yapılmış, kısa ve uzun dönem analizleri için ARDL yönteminden faydalanılmış, modelin kararlılığına bakmak için de CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri incelenmiştir.

Ayrıca bu çalışma, bulguların analiz edildiği ve yorumlandığı genel değerlendirme ve sonuç kısmıyla son bulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET KAVRAMLARI VE DIŞ TİCARET DENGESİ

Çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak dış ticaret ile ilgili temel kavramlar ele alınacaktır. Sonrasında, dış ticaret açığının nedenlerine ve dış ticaret teorilerine yer verilecektir.

1.1. DIŞ TİCARET

Ülkeler ihtiyaçlarını tek başlarına karşılayabilecek kaynaklara ya da maddi imkânlara sahip olmadıkları gibi var olan kaynakların miktarları, çeşitleri ve ülkelerin uzmanlık alanları birbirlerinden farklılıklar gösterebilmektedir. Bu durumlardan dolayı ülkeler, birbirleriyle ticari anlamda ilişkiler kurmaktan yana olmuşlardır. Bu başlık altında dış ticarete ilişkin kavramsal çerçeve oluşturulacaktır.

1.1.1. Dış Ticaretin Tanımı

Dış ticaret olgusunun tanımına geçmeden önce ticaret kelimesinin tanımını yapmak ve dış ticaret kavramını açıklamak faydalı olacaktır. Çünkü dış ticaret olgusunun temelinde esas olarak ticaret olgusu vardır. Ticaret, kazanç amacıyla yürütülen alım satım etkinliğidir (TDK, 2020). İktisadi olarak tanımı ise, mal ve hizmetlerin bir ücret karşılığında tüketicilere ulaşımını destekleyen alımların ve satımların tamamı olarak ifade edilebilir.

Dış ticaret kavramı ise, bir ülkenin dış ülkeler ile yaptığı alışveriş ya da dış ticaret işlemlerinin tümü şeklinde açıklanabilir. İktisadi tanımı yapılırsa bağımsız ülkeler arasında mal veya hizmetler gibi ekonomiye konu olacak faaliyetlerin ele alındığı ticari alım – satımların bütünüdür.

Mal ve hizmetler yurtiçi ticarete ve dış ticarete konu olmaktadır. İlk olarak yurtiçi ticaretteki tanımına baktığımızda, aynı gümrük hattında mal alım – satımı olarak tanımlanmaktadır. Yurtdışı ticarete ise bahsedilen, iki farklı gümrük hattı kapsamında ilerleyen ticari işlemlerdir. Firmaların amaçları ise kârın en yüksek düzeye

çıkarılmasını sağlaması ile daha fazla satış yapma isteği ve daha fazla gelir elde etmek için küresel çaptaki piyasalarda mal veya hizmet ticareti yapmaktır (Cingöz, 2011: 3).

1.1.2. İhracat ve İthalat Tanımları

Dış ticaret kavramı olarak ele alındığında kendini gösteren ve uluslararası ticaretin gerçekleşmesinde önemli rol oynayan iki faktör vardır. Bu faktörlerden birincisi yurtdışından mal veya hizmet alımı olarak isimlendirilen ithalat, ikincisi ise yurtdışına mal veya hizmet satışı olarak ifade edilen ihracattır.

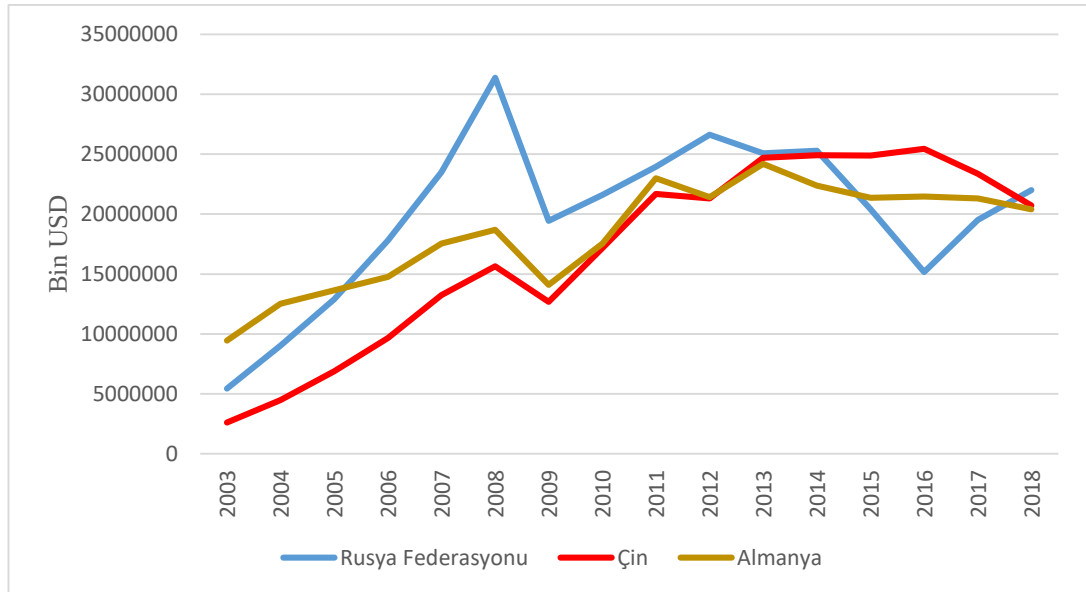
Bir ülkenin dış ülkelerde üretilen mal ve hizmetleri satın alması ithalat olarak tanımlanmaktadır. Kamu ve özel kuruluşlar veya kişiler ithalat işlemini gerçekleştirebilmektedir (Zortuk, 2002: 5).

Bir ülkede üretilmiş olan mal ve hizmetlerin yalnızca o ülkede var olan bireyler, firmalar ve ülke hükûmeti tarafından değil, aynı zamanda dış âlemden yer alan aynı sektörler tarafından satın alınmasına ihracat denir (Ünsal, 2011: 50).

Yukarıda tanımları yapılan iki faktör dış ticaretin gerçekleşmesinde önemli rol oynamaktadır. Diğer bir anlatımla dış ticaret, ihracat ve ithalat yoluyla meydana gelen alım/ satım işlemleridir.

Grafik 1

Türkiye'nin İthalatındaki Önemli Ortakları (Bin Amerikan Doları)

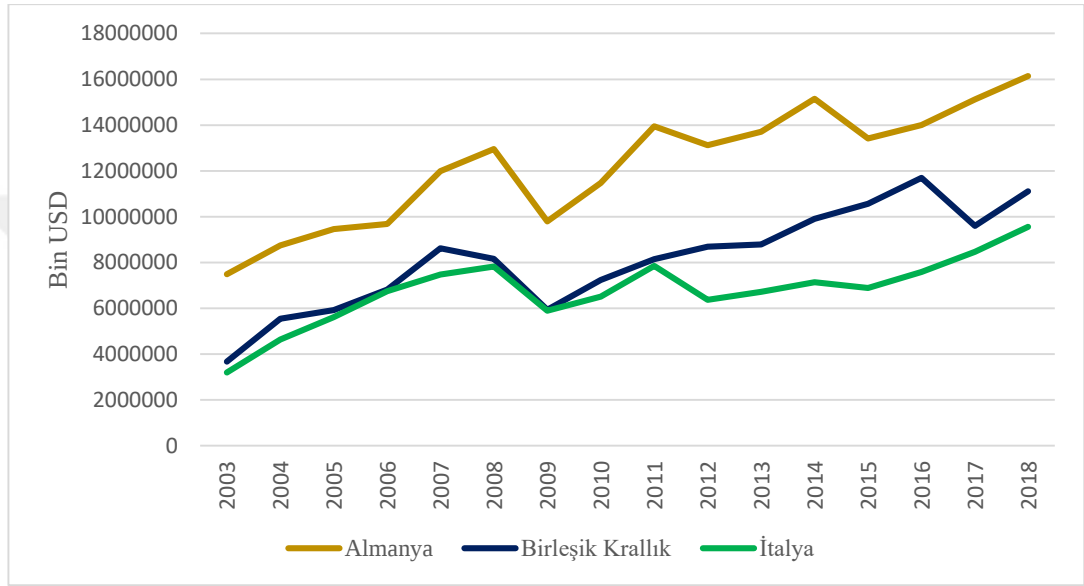

Kaynak: Trademap'ten elde edilen verilerle oluşturulmuştur. <https://www.trademap.org/Index.aspx>
Erişim Tarihi: 8.11.2020.

Grafik 1’de Türkiye’nin, Rusya Federasyonu, Çin ve Almanya’dan yaptığı ithalatın 2003 yılından 2008 yılına kadar olan dönemde gittikçe artan bir seyir izlediği görülmektedir. Bununla birlikte 2008-2009 döneminde Türkiye’nin ithalat hacminde bir azalma göze çarpmaktadır. Türkiye’nin bu ülkelerden olan ithalatının 2009 yılından 2018 yılına kadar dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir.

Grafik 2

Türkiye’nin İhracatındaki Önemli Ortakları (Bin Amerikan Doları)

Kaynak: Trademap’ten elde edilen verilerle oluşturulmuştur. <https://www.trademap.org/Index.aspx>
Erişim Tarihi: 8.11.2020.

Grafik 2’de Türkiye’nin, Almanya, Birleşik Krallık ve İtalya’ya yaptığı ihracatın 2003 yılından 2008 yılına kadar artan bir seyir izlediği gözlenmektedir. Ancak, bu seyir 2008-2009 döneminde ciddi bir düşüş göstermiş ve 2009 yılından sonra dalgalı bir seyir izlemiş olsa da 2018 yılında Türkiye’nin bu ülkelere yaptığı ihracatı 2008 yılına görece daha yüksek kapattığı söylenebilir.

1.1.3. Cari İşlemler Dengesi ve Dış Ticaret Dengesi

Cari denge, ödemeler dengesinin alt başlığıdır. Ödemeler dengesi temel olarak üç bölümde incelenmektedir; *cari işlemler hesabı*, *sermaye ve finans hesabı* ve *net hata ve noksan*. Dış ticaret dengesi de cari işlemler dengesinin alt başlığıdır. “Ödemeler dengesi (balance of payments, BP), bir ülkedeki yerleşiklerin diğer

lkelerle belirli bir zaman diliminde gerçekleştirdikleri iktisadi işlemlerin kaydedildiği tabloya denir” (nsal, 2011: 146-151).

Cari işlemler dengesi (hesabı), bir ülkedeki yerleşiklerin başka bir ülkedeki yerleşikler ile yaptıkları mal ve hizmet ihracatıyla ithalatını göstermektedir. Cari işlemler hesabı dört unsurdan oluşmaktadır. Bunlar (Uak, 2017: 108);

- Mal dengesi; fiziki malların ithalat ve ihracat değerlerin olduğu kalem.
- Uluslararası hizmetler; Yapılan uluslararası görünmeyen hizmet ithalatı ve ihracat niceliklerini göstermektedir. Turizm, inşaat hizmetleri, taşımacılık, bankacılık hizmetleri buna örnek olarak gösterilebilir.
- Uluslararası faktör gelir/ giderleri: Bir ülkeden dışarıya ve yurt dışından ülkeye yapılan kr, faiz ve temettü transferlerinin olduğu hesaptır.
- Tek yanlı transferler: Ülkelerin birbirleri arasında yaptıkları bağış, hibe gibi işlemlerdir.

1.2. TÜRKİYE’DE DIş TİCARET AçIğININ NEDENLERİ

Dış ticaretteki açık, 1976 senesinden günümüze dek Türkiye ekonomisinin kronik sorunu haline gelmiştir. Türkiye’de dış ticaret açığına sebep olan başlıca faktörler; döviz kuru hareketleri, ihracatın ithalata bağımlı olması ve çoğunlukla katma değerı yüksek olmayan ürünlerin ihraç edilmesi olarak ifade edilebilir.

Bu başlık altında dış ticaret açığına sebep olan ve yukarıda bahsedilen başlıca faktörler yer almaktadır.

1.2.1. Döviz Kuru Hareketlerinin Dış Ticaret Açığına Etkileri

Dış ticaretin açık vermesine yol açan ekonomik faktörlerin en önemlilerinden biri döviz kurundaki değişmelerdir. Kurdaki bu değişmeler dış ticareti direkt olarak (doğrudan) etkilemektedir. Çeşitli durumlarda gerçekleşebilen bu etkilerden bazıları aşağıda sıralanmıştır (Koç ve Değer, 2010: 80);

- Döviz kurundaki dalgalanmaların, yatırım iklimini olumsuz etkilemesi ve yatırımcıların risk almaktan geri durması,

- Olağandışı seviyede kur hareketliliğinin, ekonomide belirsizlik ortamı yaratması ve bundan dolayı yatırımcıların yatırımlarını gerçekleştirmedeki çekimserliği,
- Yatırımcıların yatırım yapma konusundaki isteklerinin azalmasından dolayı yeni yatırımların önünün tıkanması ve bu yüzden üretimin durgunlaşmasına yol açmasıdır.

Yatırımlardaki azalış ya da düşük bir hızdaki artış, ithalatın artmasıyla birlikte dış ticarete açığın artmasına sebep olmaktadır. Döviz kuru hareketlerinden dolayı gerçekleşen bir diğer etkiyse yerli paradaki yüksek değer artışı ya da yüksek değer kaybıyla ilgilidir. Yerli paranın değer kazanması, ithalata konu olan malları çekici kılar ve böylece ithalat artar. Aynı zamanda ithal girdilere dayanan sektörlerin ihracat potansiyelinde artış yaratır. İthalat artışının etkileri Şekil 1’de gösterilmiştir (Özdemir ve Ordu, 2013: 29);

Şekil 1
İthalat Artışının Etkileri

1.2.2. İhracatın İthalata Bağımlılığı

Dış ticaret açığına neden olan bir diğer ekonomik faktör ithal girdilere bağımlılıktır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin belli bir seviyedeki gelişmişlikte kalması, ülkenin üretim konusunda yüksek miktarlarda ithal hammadde ve ara malı kullanmasına neden olmaktadır. Üretim sürecinde kullanılan ithal girdiler yalnızca ülke içerisinde tüketilmekte olan malların üretiminde kullanılırsa ithalat hacminde doğrudan bir artışa yol açmakta, ihraç mallarının üretiminde kullanıldığı takdirdeyse ihracattan beklenen verimliliğin tam olarak sağlanamamasına yol açmaktadır (Turan ve Barak, 2016: 73).

Kaynakların kıt olması ya da ithal mallardaki fiyat avantajı, üretim adına önem arz eden hammaddelerin ve ara malların ithal edilmesine sebep olmaktadır. Hem iç piyasadaki tüketim için hem de ihracata konu olan malların üretilmesi için gerekli olan girdilerin dışarıdan satın alınmasıyla ithalat harcamalarında artış söz konusu olacaktır. Bu da ithalatın yapıldığı ülkelere finansal sermayenin aktarıldığı anlamına gelmektedir (Özlale ve Karakurt, 2012: 13).

Ekonomik büyümede ve üretimde artış yaşanması için gereksinim duyulan girdilerin başında enerji gelmektedir. Özellikle yeterli enerjisi olmayan ülkeler; üretim aşamasında gerçekleşecek enerji gereksinimindeki artışla birlikte ihtiyaçlarını karşılamaları konusunda dışa bağımlı olmaktadır (Yanar ve Kerimoğlu, 2011: 192-193).

Tablo 1’de Türkiye’de 2003-2018 yıllarını içeren ihracat, ithalat değerleri ve ihracatın ithalatı karşılama oranı (İİKO) gösterilmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı, 2003 yılından 2018 yılına kadar dalgalanmalar göstermiştir. Bu dönem içerisinde İİKO ortalamasının %65,5 olduğu görülmektedir.

Tablo 1

Türkiye’nin İhracat, İthalat Değerleri ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı Tablosu

	İhracat (Bin USD)	İthalat (Bin USD)	İİKO (%)
2003	47.252.836	69.339.692	68,1
2004	63.167.153	97.539.766	64,8
2005	73.476.408	116.774.151	62,9
2006	85.534.676	139.576.174	61,3
2007	107.271.750	170.062.715	63,1
2008	132.027.196	201.963.574	65,4
2009	102.142.613	140.928.421	72,5
2010	113.883.219	185.544.332	61,4
2011	134.906.869	240.841.676	56,0
2012	152.461.737	236.545.141	64,5
2013	151.802.637	251.661.250	60,3
2014	157.610.158	242.177.117	65,1
2015	143.838.871	207.234.359	69,4
2016	142.529.584	198.618.235	71,8
2017	156.992.940	233.799.651	67,1
2018	167.923.862	223.046.879	75,3

Kaynak: TÜİK’ten elde edilen veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye’de, ihracata yönelik üretimde kullanılan ithal girdilerin miktarı sanayi kollarının bazılarında fazladır. Bu sebeple, bazı sanayi kollarında ithalata bağımlılık %70’ten fazladır, bu da ciddi bir sorunu beraberinde getirmektedir. Bu sorunun üstesinden gelinebilmesi ise ihracata dayalı bir sanayileşme stratejisine bağlıdır. Ayrıca, ara mal ve sermaye malı üretimini sağlayan endüstrilerin ilerlemesi için de gerekli politikalar uygulanmalıdır (Hepaktan, 2008: 1-22).

1.2.3. Katma Değeri Az Olan Ürünlerin İhracatı

Dış ticaret açığına yol açan bir başka faktör katma değeri fazla olan malların üretiminin olmaması ya da ihracattaki payının az olmasıdır. Katma değeri fazla olan bir ürün, yüksek teknolojiye dayanarak bir maldan olabildiğince fazla verim, gelir ve fayda sağlamak anlamına gelmektedir. Bu avantajlardan faydalanmak isteyen birçok ülke bu ürünleri üretme yollarına başvurmuşlardır. Ayrıca sanayileşmede geri kalmış ülkeler, sürdürülebilir ekonomik büyüme ortamı sağlayabilmek ve gelişmiş ülkeleri yakalayabilmek adına yüksek teknolojiye sahip ürünleri üreterek ve bunları dış ülkelere satarak ülkelerine katma değer yaratması gerekmektedir (Göçer, 2013: 240).

Ülkelerin, kendi aralarındaki gelir farklarını kapatmada kullandıkları en kritik unsurlardan biri AR-GE harcamalarıdır. AR-GE çalışmaları, özellikle dış ticaret aracılığıyla ileri teknoloji ürünlerin ihracatına katkı sağlamaktadır. Yüksek teknolojiye dayanarak üretilen mallar; ihraç edilerek GSYH’yi artırır, ülke ekonomisine katma değer yaratır ve ekonomik büyümeye katkı sağlar (Kılıç, vd., 2014: 115-130).

Son yıllarda emek yoğun çalışan sektörler önemini git gide kaybetmektedir. Sanayide ve teknik işlerde insan emeğine artık eskisi kadar ihtiyaç duyulmaksızın işlerin otomatik işleyen araçlarla yapılması önem kazanmıştır. Ülkeler teknoloji avantajını kullanabilmek ve dış ticaret açığını azaltabilmek için katma değeri yüksek ürünler üretmeyi tercih etmelidir.

1.3. DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Dış ticaret olgusunun bilimsel açıdan incelenmeye başlanması Adam Smith'in 1776 yılında yayınlanan "Ulusların Zenginliği" adlı kitabına dayanmaktadır.

Merkantilist ekol, 16. ve 17. yüzyıllarda dış ticaret uygulamalarının küresel çapta hareketlenmesiyle birlikte geçerliliğini korumuştur. Bu yıllar ayrıca feodalite düzeninin yerine devletlerin ulusal düzene geçtiği dönem olarak görülmektedir.

Merkantilist ekol, altın ve diğer değerli madenleri servetin temel kaynağı olarak değerlendirmiştir. Küresel ticaretteki politikalarının asıl amacına bakıldığında ise hazinenin altın stokunu arttırmaya çalışmak olduğu görülmektedir. Bu sebeple ödemeler bilançosunda fazlalık meydana getirmek gerekmektedir (Seyidoğlu, 2007: 14).

19. yüzyıl gerçekleşen Sanayi Devrimi ile buhar gücü üretimde aktif rol almış, üretim miktarları ciddi oranda artmış ve üretim fazlası için yeni pazar arayışlarının başlamasına yol açmıştır. Bu gelişmelerle aynı zaman diliminde etkisini arttıran klasik iktisat düşüncesinin liberal politikası, merkantilist düşüncenin korumacı yaklaşımıyla çatışmıştır. Karşılıklı kazanç sağlamamın olanaklı olabileceği görüşünde olan klasik düşünce daha sonra merkantilist yaklaşımın yerine geçmeye başlamıştır (Aral, 2015: 25-26).

Bu çalışmada, dış ticaret teorileri, Klasik Dış Ticaret Teorileri ve Yeni Dış Ticaret Teorileri olmak üzere iki temel başlık altında incelenecektir.

1.3.1. Klasik Dış Ticaret Teorileri

Bu teorilere literatürde arz yanlı dış ticaret teorileri de denilmektedir. Teorileri basit bir şekilde ele almak için temel varsayımlar vardır. Bu varsayımlar aşağıda gösterildiği gibidir (Seyidoğlu, 2007: 16);

- İki ülke ve iki farklı mal vardır.
- Dış ticarete para kullanılmaz.
- Üretim için ele alınan üretim faktörü sadece emektir.
- Üretim faktörü, ülke içinde mobiliteye sahip, ancak uluslararası alanda hareketsizdir.

- Ulaştırma maliyetleri dikkate alınmadığından sıfırdır.
- Tam rekabet koşulları vardır ve devlet müdahalesi yoktur.
- Ekonomide tam istihdam vardır.

Teorinin en önemli olan bir başka varsayım ise söz konusu her iki ülkenin, bahsi geçen her iki malı tüketmeye ihtiyacı olmalarıdır.

Bu başlık altında; Mutlak Üstünlükler, Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Faktör Donatımı Teorisi incelenecektir.

1.3.1.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Adam Smith'in 1776 senesinde Ulusların Zenginliği adlı eserinde ortaya attığı Mutlak Üstünlükler Teorisinde: "İki ülke varsayımı geçerli ve bir ülke diğer ülkeyle kıyaslandığında hangi ülke hangi malı daha ucuza üretiyorsa o ülke ucuza ürettiği malın üretiminde uzmanlaşmaya gitmeli." kanısı geçerlidir. Ülke daha ucuza ürettiğini ihraç eder, iç maliyetleri fazla olan malı ise ithal eder (Bayraktutan, 2003: 177). Bahsi geçen iç maliyet kavramının üretim faktörlerinden yalnızca homojen olan emeği içerdiği unutmamalıdır. Diğer bir deyişle, işçilerin üretim kapasiteleri ve verimlilikleri aynıdır.

Çizelge 1. Mutlak Üstünlükler Teorisi Örneği

	Kumaş	Saat
İsviçre	6000 metre	10000 adet
Türkiye	8000 metre	2000 adet

Çizelge 1'e göre İsviçre 6000 metre kumaş ve 10000 adet saat üretebilmektedir. Türkiye ise 8000 metre kumaş ve 2000 adet saat üretebilmektedir. Görülmektedir ki İsviçre saat üretiminde, Türkiye ise kumaş üretiminde mutlak üstünlüğe sahiptir.

Şayet İsviçre saat üretiminde uzmanlaşır ve fazla saati Türkiye'ye ihraç eder ve kumaş üretiminde uzmanlaşmış olan Türkiyeden saat ithal ederse her iki ülke de bu ticaretten kazanç elde etmiş olacak ve refah artışını sağlayacaklardır.

Bir ülke her iki malda da mutlak üstünlük sağlayamıyor olabilir, bu nedenle ülkelerin dış ticaret yapması gerekmemektedir. Mutlak Üstünlükler Teorisi, ticaretin sürekliliğinde aksaklıklar meydana geldiği durumu açıklayamadığında Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi bunu açıklamaya yardımcı olmaktadır.

1.3.1.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

David Ricardo'nun literatüre kazandırdığı “**Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi**”nin esaslarına göre, bir ülke ürettiği her iki malda da mutlak maliyet avantajına sahipse yani her iki malda da etkin bir üstünlük gösteriyorsa da her iki ülke de dış ticaretten refah ve kazanç sağlayacaktır. D. Ricardo'nun bu teorisine göre “Bir ülke, diğer ülkelere göre üretimini daha etkin olarak gerçekleştirdiği mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir” (Alkin, 2003: 435).

Bu teoriyi Portekiz ve İngiltere ülkelerinin şarap ve kumaş üretiminin ele alındığı aşağıdaki örnekle göstermek mümkündür.

Çizelge 2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi Örneği

	Kumaş (metre)	Şarap (litre)
İngiltere	70	50
Portekiz	15	25

Çizelge 2'ye göre İngiltere ürettiği iki mal cinsinde de mutlak üstünlüğe sahiptir. Bu durumda da ülkelerin dış ticarete konu olan mallarını ithal veya ihraç edebileceklerini söyleyen D. Ricardo'ya göre temelde önemli olan; ülkelerin ürettiği mallardaki üstünlük mertebeleridir. Çizelge 2'ye göre İngiltere'nin her iki üründe derece olarak üstün olduğu açık bir şekilde görülmektedir bu nedenle İngiltere kumaşa uzmanlaşarak Portekiz'e kumaş ihracatını gerçekleştirecektir. Ayrıca İngiltere, üstünlük derecesi bakımından daha az olduğu şarabı Portekiz'den ithal edecektir.

İki ülkenin değerlendirildiği mutlak üstünlükler ve karşılaştırmalı üstünlükler durumlarına baktığımızda mutlak üstünlükler karşılaştırmalı üstünlüğün özel bir durumu gibi görülmektedir yani mutlak üstünlüğün yaşandığı durumlarda

karşılaştırmalı üstünlük de söz konusudur fakat karşılaştırmalı üstünlüğün olduğu hallerde mutlak üstünlük durumu bulunmayabilir (Seyidoğlu, 2013: 8).

Bu teoride iş gücü verimliliklerinin farklılıklarının sebepleri açıklığa kavuşmamıştır. Bu nedenle teorinin bu aksaklığına Faktör Donatımı Teorisi açıklık getirmiştir.

1.3.1.3. Faktör Donatımı (Heckscher-Ohlin) Teorisi

Faktör donatımı teorisi ilk olarak Eli Heckscher aracılığıyla 1919 yılında ileri sürülmüş ve daha sonraki yıllarda bu teoriye E. Heckscher 'in öğrencisi İsveçli iktisat bilimci Bertil Ohlin tarafından 1930'larda katkı sunarak gelişmiştir, bu nedenle teoriye Heckscher-Ohlin Teorisi de denilmektedir.

Faktör Donatımı (Heckscher-Ohlin) Teorisi, bir ülkenin bir mal cinsinden üretiminin maliyet üstünlüğü açısından sağladığı şartın ülkenin elindeki faktör donatımı olduğunu açıklamaktadır. Buna göre, bir ülkede bol miktarda bulunan üretim faktörünün yüksek miktarda kullanıldığı mal cinsinde, mukayeseli üstünlük ve etkinlik sağlayarak daha az maliyetle üretimi gerçekleştirir ve bahsi geçen alanda uzmanlaşır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 200).

Faktör donatımı teorisinde temel düşünce şöyledir: Bir ülke hangi üretim faktöründe zengin ise üretimi de o faktörün yoğun olarak kullanıldığı mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olur böylece o malları daha ucuza üretir ve o alanlarda uzmanlaşır (Seyidoğlu, 2013: 51).

Faktör donatımı teorisinin dayanağı olan iki varsayım söz konusudur. Bunlar şu şekilde açıklanmıştır:

- Model, biri emek yoğun diğeri ise sermaye yoğun olmak üzere iki ülke kapsamaktadır. Yani ülkelerin faktör donatımları birbirlerinden farklılık göstermektedir.
- Mallar, faktör yoğunluğu veya nisbi faktör oranları açısından da farklıdır. Bazı mal cinsleri emeğe nazaran daha fazla sermaye içerir (sermaye yoğun mallar) veya tam tersi olarak sermayeye nazaran daha fazla emek içermektedir (emek yoğun mallar) (Seyidoğlu, 2007: 64).

Bu teoriden üç teori daha elde edilmiştir (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011: 201):

1. Faktör Fiyatlarının Eşitliği Teorisi: Ülkelerin kendi aralarında faktör fiyatlarını eşitlemesine destek olan serbest ticarettir. Ülkeler, ellerindeki fazla faktörlerin çok miktarda kullanıldığı alanlarda üretimlerini artırma yoluna gideceklerinden dolayı bu faktör ucuzlayacaktır.
2. Stolper – Samuelson Teorisi: Ülkelerin faktör zenginliği ve dış ticaret için uyguladıkları politikaların ülkenin refahında ve gelir dağılımı üzerinde etkisi olacağını açıklamıştır. Dış ticaret serbestisi, ülkedeki zengin faktör sahipleri için düşünüldüğünde lehine ve korumacılık durumunda ise zengin olmayan faktör sahiplerinin de lehine olacaktır.
3. Rybczynski Teorisi: Tam çalışma şartları altında iki mal ve iki faktörün olduğu bir modelde bir faktörün kullanımı sabit kalırken diğer faktörün kullanımı arttırıldığında, artış yaşayan faktörün yoğun bir şekilde kullanıldığı mal cinsinin üretim hacmi genişlemektedir.

Faktör Donatımı Teorisi, analitik bakımdan büyük ölçüde tutarlı olmakla birlikte, bir malın faktör donatımını seçmek zor olduğu için gecikmeli test edilmiştir (Gül, 2019: 11).

1.3.2. Yeni Dış Ticaret Teorileri

1960'lı yıllara gelindiğinde sanayisi gelişmiş ve sermayesi bol ülkeler arasında ticaret ilişkilerinin artması yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Yeni dış ticaret teorileri farklı gelişmişlik düzeylerine sahip ülkeler ve çeşitli niteliklere sahip mallar arasındaki ticaretin nedenlerini açıklamışlardır. Bu başlık altında dış ticarete ilişkin yeni teorilerden Nitelikli İşgücü, Teknoloji Açığı ve Ürün Dönemleri Teorileri ele alınacaktır.

1.3.2.1. Nitelikli İşgücü Teorisi

İktisatçı D. B. Keesing ve P. B. Kenen, sanayisi gelişmiş ülkeler arasında yaşanan dış ticaretin büyük bir bölümü olan sanayi mallarına ilişkin ticaretin Nitelikli İşgücü Teorisi ile açıklığa kavuşacağını belirtmişlerdir. Bu teoriye göre, mesleki

bilgisi yüksek ve nitelikli iş gücüyle donatılmış olan ülkeler, nitelikli işgücüyü üretilmiş mallarda uzmanlaşıp bu malları ihraç etme yoluna gidecektir. Diğer taraftan niteliği olmayan işgücünün görece olarak bol olduğu ülkeler ise niteliği olmayan işgücünü içeren malların üretiminde uzmanlaşacak ve söz konusu malları ihraç edecektir (Deviren, 2003: 23-24).

Faktör Donatımı Teorisi ve Nitelikli İşgücü Teorisi'nin birbirine benzer yönleri dikkat çekmektedir. Emek faktörünün eğitilmesi ile fiziki sermaye oluşturulması, tasarruf ihtiyacını doğurmakta ve bu sebeple vasıflı emek yoğun üretilen mallar ile sermaye yoğun üretilen malların genelde birbirinin aynı olduğu gözlemlenmektedir. Dolayısıyla, kimi iktisatçılar bahsi geçen iki mal cinsinin “türetilmiş kaynaklar” olgusu altında birleştirilmesini uygun bulmaktadır. Bu değiştirilmiş şekliyle Hecksher–Ohlin Teorisi'ne Neo-Faktör Donatımı Teorisi de denilmektedir (Deviren, 2003: 24).

Bu teori kapsamında; işgücü niteliğinin kalitesinin yükseltilmesine ilişkin beşeri sermaye yatırımları yapmak ve işgücünü sermaye ile donatmak gibi çeşitli faktörler ülkelerin işgücü kalitesini iyi yönde etkileyecek ve bu olumlu durumun dış ticarete yansıtılmasına vesile olabilecektir.

1.3.2.2. Teknoloji Açığı Teorisi

Faktör Donatımı Teorisi, teknoloji faktörünü sabit kabul ettiği için statik bir yapıdadır. Ancak, M. V. Posner 1961 senesinde ticaretin önemli belirleyicilerinden olan ve aynı zamanda dinamik bir faktör olan teknolojik değişmeyi ele almış ve buna istinaden Teknoloji Açığı Teorisi'ni ileri sürmüştür.

M. V. Posner, “teknolojik değişme” olgusunu yeni teknolojinin bir ülkedeki mevcut mal veya yeni mal türüne uygulanması ve başka herhangi bir ülkenin teknolojisinin taklit edilip benimsenmesiyle yeni bir mal türünün geliştirilmesi ve diğer ülkelerde talebin oluşması arasında geçen zaman gecikmesiyle beraber sürdürülen bir süreç olarak tanımlamaktadır. Posner'e göre bu teorinin esas, sürdürülmekte olan icat ve yenilik sürecinin özünde birbirine yakın faktör donatım ve tercihleri olan ülkeler arasındaki dış ticaret gelişmelerinin arttırmasına dayanmaktadır. Bu teoriye göre, endüstrisi gelişmiş ülkelerin birbirleriyle yapacakları ticaretin önemli bir payı, yeni ürün ve üretim süreçlerindeki gelişmeye bağlıdır. Endüstrisi gelişmiş

lkelerdeki yenilik ortaya çıkaran firmalar, bahsi geçen ürün ve üretim süreçleri sebebiyle küresel piyasalarda sürekli olmayan bir monopol gücü kazanır. Bu geçici g, telif hakkı ve patent sürelerinin son bulmasına kadar devam etmektedir. Bu teori bağlamında endüstrileri gelişmiş ülkeler ilk başta bahsi geçen ürünlerin ihracatçısı durumundadır. Geçici monopol gücünün etkisini yitirmesi ve teknolojinin taklitlerine istinaden bu ürünler, gelişmekte olan ülkeler aracılığıyla üretilmeye başlanır. Bu bağlamda zamanla rekabet üstünlüğünü gelişmekte olan ülkeler ele geçirmektedir (Deviren, 2003: 27).

Bu teori, ticaretin belirleyicisi konumuna teknolojik değişmeyi çözümlemelere dâhil etmekle birlikte teoriye dinamik bir hl katmasına rağmen teknoloji açığının oluşması sebeplerini ve büyüklüğünü açıklamada başarılı olamamıştır. R.Vernon, bu teorinin eksiklerini, rn Dönemleri Teorisi'ni ileri sürerek kapatmaya çalışmıştır.

1.3.2.3. rn Dönemleri Teorisi

Raymond Vernon, 1996 senesinde Teknoloji Açığı Teorisi'nin devamı ve genele oturtulmuş bir biçimi gibi görülen rn Dönemleri Teorisi'ni ne sürmüştür. rn Dönemleri Teorisi bilgi ağırlıklı üretilen ürünlerin karşılaştırmalı üstünlüklerin dinamik teorisini açıklamaktadır.

R.Vernon, rn Dönemleri Teorisi gereğince yeni ürünlerin geliştirilmesi esnasında birden fazla evreden geçtiğini ve mukayeseli üstünlüğünün ürün dönemleri süresince değiştiğini göstermekte ve yeni ürün icatlarının çoğunlukla ABD gibi ülkelerde olduğunu ileri sürmektedir (Deviren, 2003: 28).

Mallar; eski ve yeni mallar olmak üzere iki sınıfa ayrılır. lkeler: yenilikı ve taklitı ülkeler olmak üzere ikiye ayrılır. Yenilikı lkeler, teknolojik yeniliklerin yanı sıra yeni malların üretildiği sanayisi gelişmiş ülkelerdir (Cura, 2000: 8).

Oldukça önemli bir varsayımı da şudur: Bir mal eski mal durumuna geçişi esnasında üretim yerini değiştirmektedir.

Bu teori, zaman unsurunu dikkate almaktadır Ticaret ilk olarak sanayisi ilerlemiş ülkelerde yeni geliştirilmiş teknolojiye dayanmaktadır, daha sonra ise az gelişmiş ülkeler söz konusu malı taklit etme yoluna giderler ve standartlaşma süreci

başlar. Az gelişmiş ülkeler görece daha ucuz emeğe yönelik bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmaktadır.

Yeni bir malın geçtiği ürün dönemleri aşağıdaki gibidir (Cura, 2000: 8);

1. Dönem: Yenilikçi ülkelerde üretilen yeni bir mal vardır bu malın üretimi küçük ölçekte ve ürün gitgide gelişme kaydeder. Bu üretim iç talebin ihtiyacını karşılamaya yönelik olmaktadır. Üretici, yeni teknolojiye tek başına sahip olmaktadır.
2. Dönem: Ürün olgunluk seviyesine ulaşmış ve mal satışları iç piyasada olduğu gibi dış piyasada da gerçekleşmeye başlamıştır. Yani ürün ihraç edilmeye başlanmıştır. Artık dış talep de geliştiği için üretim artışı hızlanmıştır. Üretici yeni teknolojiye hala tek başına elinde tutmayı sürdürmektedir.
3. Dönem: Yeniliği ortaya çıkaran firma, daha karlı olduğunu düşündüğü için iç piyasada ve dış piyasada yeni teknoloji lisansını satma yoluna gider. Böylece üretim taklitçi ülkelere geçer. Bu ülkeler, maliyeti azaltmaya uygun ülkelerdir. Daha düşük iş gücü maliyetiyle çalışan ülke ihracat piyasalarına hâkim olmaya başlamıştır bu nedenle yenilikçi ülke üretimi devam ettirir fakat ihracat artış hızı yavaşlar.
4. Dönem: Yenilikçi ülke üretimi sürdürmekte, ihracat azalmaya başlamaktadır. Taklit eden ülkede ise üretim hızlanır ve ihracat gitgide artış gösterir.
5. Dönem: Yenilikçi ülke iç talebini ithalat ile karşılamaya başlar. İç üretimi hızla düşüşe geçmiştir. Bu dönemde teknoloji dünyanın birçok yerine yayılmıştır. Artık ülkeler teknolojiden faydalanmaktadır. Bununla beraber yenilikçi ülke çeşitli alanlarda yeniliğin peşinden gitmek ister ve yeni malların üretilmesine ön ayak olmak ister.

Özetlemek gerekirse çalışmanın birinci bölümünde, ilk olarak dış ticarete ilişkin temel kavramlar incelenmiştir. Ardından, Türkiye’de dış ticaret açığının nedenlerine yer verilmiştir ve son olarak da klasik ve yeni dış ticaret teorileri üzerinde durulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU

Çalışmanın bu bölümünde ilk olarak döviz kuruna ilişkin temel kavramlar yer alacaktır. Ardından sırasıyla; döviz kuru türleri, uluslararası para sistemlerinin tarihsel seyri, döviz kuru sistemleri, reel döviz kuru ile dış ticaret ilişkisinin açıklanmasına yönelik teorik yaklaşımlar ve son olarak da reel efektif döviz kuru değişimlerinin etkileri incelenecektir.

Yurtiçi ticarete tek bir para birimi kullanılırken, uluslararası ticarete birden fazla ülkenin para birimi kullanılması gereklidir. Uluslararası ticarete diğer ülkelerinin paralarına da gereksinim duyulması, ulusal para birimlerinin birbirine çevrilmesini gerekli kılmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 291). Böylece döviz kuru kavramı ortaya çıkmaktadır.

2.1. DÖVİZ KURU İLE İLGİLİ TEMEL KAVRAMLAR

Döviz kuru tanımı, ulusal para ile yabancı para arasındaki değişim oranı şeklinde yapılabilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 298).

Bir birim yabancı ülke parasının yerli para cinsinden ifadesine döviz kuru denmektedir. Döviz kurunu belirleyen temel unsur döviz arzı ve döviz talebidir. Döviz talebi ve arzının artması veya azalmasının nedeni şu şekilde açıklanabilir; bir ülkenin diğer ülkelere sattığı mal ve hizmetler arttığında ülkeye döviz girişi olacağından döviz arzı artar. Döviz arzı arttığında kur düşer yerli para değer kazanır bununla birlikte yurtdışından satın alınan mallar karşılığında ödeme yapmak veya yurtdışından alınan borçları geri ödemek gerektiğinde döviz talebi artış gösterir döviz talebini artması kurun yükselmesine yani yerel paranın değerinin düşmesine neden olur (TCMB, 2020d).

Döviz arz ve talebinin belirlenmesinde yurt içi ve yurt dışı faizler de rol oynamaktadır. Yurtiçi faizler arttığında TL'nin getirisi yabancı paranın getirisine göre fazla olacağından TL'ye olan talep artar, talebin artmasıyla birlikte TL değer kazanacaktır. Enflasyon beklentileri de döviz arz ve talebini etkiler. Örneğin enflasyonun yükseleceği bekleniyorsa TL'ye talep azalır ve buna istinaden azalan talep

yerli paranın değerini düşürecektir. Fiyat istikrarının olmadığı ekonomilerde yerli para değer kaybetme eğilimindedir. Ayrıca bir ülkenin parası, o ülkenin ekonomisinin gücüne göre değer kazanabilmektedir. Enflasyon, bütçe açığı ve cari açık büyüme oranı gibi göstergeleri sağlıklı olan ülkelerin para birimleri daha çok talep edilmekte ve değer kazanmaktadır, ekonomisi zayıf olan ülkelerin para birimi ise genellikle değer kaybetmektedir (TCMB, 2020c).

Döviz kurunu iki farklı şekilde ifade etmek mümkündür, bunlardan birincisi doğrudan, ikincisi ise dolaylı kotasyondur. Doğrudan kotasyon; yabancı para değerinin, yerli para türünden belirlenmesidir. Örneğin; “1\$ = 8,35 TL”. Dolaylı kotasyon ise; bir birim yerli para değerinin, yabancı ülkenin parası türünden belirlenmesidir. Örneğin, “1TL = 0,12\$” (Aslan, 2008: 383). Bu ifade şekillerinden genellikle doğrudan kotasyon tercih edilmektedir.

2.2. DÖVİZ KURU TÜRLERİ

Döviz kurlarına ilişkin tanımlamalar bu alt bölümde ele alınacaktır. Bunlar: Döviz alış kuru ve döviz satış kuru, vadesiz ve vadeli döviz kuru, dolaysız kur ve çapraz döviz kuru, nominal döviz kuru ve nominal efektif döviz kuru, reel döviz kuru ve reel efektif döviz kuru türleridir.

2.2.1. Döviz Alış ve Satış Kuru

Döviz kuru çeşitlerinden ilki döviz alış ve satış kurudur. Döviz alışlarında uygulanan kurlara döviz alış kuru, döviz satışlarında uygulanan kurlara döviz satış kuru denilmektedir (Sevim, 2002: 84).

Döviz kurları “döviz alış kuru” ve “döviz satış kuru” olarak ayrı ayrı belirlenir. Alış kuru satış kurundan daha düşük olur ve aradaki fark işlem masraflarıyla birlikte bankanın karını kapsar. Alış ve satış kurları arasındaki farka kur marjı denir (Seyidoğlu, 2003: 299). Geçici döviz alım satım yapan kişilerin getirisini oluşturan unsurun da; döviz alış ve satış kurları arasındaki farkın olduğu ifade edilmektedir (Gedik, 2014: 4).

2.2.2. Vadesiz (Spot) ve Vadeli Döviz Kuru

Vadesiz döviz işlemlerinde yani peşin döviz işlemlerinde geçerli olan cari kura "spot kur" denir. Spot kur işlemlerinde döviz teslimi hemen ya da en geç izleyen iki gün içerisinde karşılıklı bedellerin ödenmesini gerektirir. Spot kura göre döviz alıcıları ve satıcıları arasında karşılıklı anlaşmaya varıldığı anda para aktarımı gerçekleşmektedir. Ancak döviz piyasalarında her anlaşmaya varıldığında para akışı aynı anda gerçekleşmeyebilir. Bu durum vadeli döviz kuru kavramını ortaya çıkarmıştır (Ertürk, 2001: 330). Vadeli döviz kuru kavramı ise vadeli döviz piyasası işlemlerine uygulanan kurlardır. Diğer bir deyişle vadeli döviz kuru vadeli döviz alış ve satış sözleşmelerinde belirlenen döviz fiyatlarıdır. Vadeli döviz sözleşmeleri, dövizin gelecekte belirli bir süre sonra alım ve satımının yapılması amacıyla yapılan işlemlerdir (Gedik, 2014: 4). Bu tür işlemlere uygulanan kurlar genellikle, anında teslim kaydıyla döviz alım satım işlemlerine (spot piyasa işlemleri) uygulanan kurlardan farklılık göstermektedir.

2.2.3. Dolaysız (Direkt) Kur ve Çapraz Döviz Kuru

Piyasada fiilen uygulanan ve iki ülke ulusal para birimlerinin arasındaki değişim oranına dolaysız döviz kuru denir. Bu durumda bir birim yabancı paranın yerli para cinsinden ifadesi söz konusudur. Ancak bazı durumlarda, herhangi iki para biriminin 1 ABD dolarına karşılık gelen döviz kurlarından yola çıkılarak, dolar dışı iki farklı ulusal para arasındaki değişim oranı otomatik biçimde hesaplanabilir. Buna da çapraz kur (dolaylı kur) adı verilir (Seyidoğlu, 2003: 303). Örneğin; $1\$ = 5\text{TL}$ ve $1\$ = 0,90\text{€}$ ise, bu durumda $0,90\text{€} = 5\text{TL}$ olduğundan yola çıkılarak $1\text{€} = 5,55\text{TL}$ olarak bulunur. Ancak, bu noktada çapraz kurlardan hesaplanan yabancı paranın değeri daima aynı sonuçları vermeyebilir, bu durum arbitraj gelirinin ortaya çıkmasına yol açar (Aren, 1992: 144).

2.2.4. Nominal Döviz Kuru ve Nominal Efektif (Ticaret Ağırlıklı) Döviz Kuru

Nominal döviz kuru, bir birim yabancı ülke parasının yerli para birimi cinsinden değeri olarak tanımlanır (Ünsal, 2011: 141). Diğer bir deyişle, bir birim yabancı ülke parasını alabilmek için ne kadar yerli para ödenmesi gerektiğini ifade

eder. Örnek olarak, $1\$ = 7,93 \text{ TL}$ olarak ifade edilirken 1 Amerikan Dolarının 7,93 TL'ye karşılık geldiğini ifade eder. Bu noktada; nominal kur, ülkelerin para birimlerinin görece fiyatları olarak ifade edilmektedir. Fakat bu bağlamda önemli olan kısım fiyatlar genel düzeyindeki değişimlerin göz ardı edilmesidir (Seyidoğlu, 2017: 408).

Günümüzde TL yalnızca Amerikan doları ve euro karşısında değil diğer tüm yabancı ülkelerin paraları karşısında dalgalı bir seyir izlediğinden, TL'nin değerinde gerçekleşecek bir değişim; bütün nominal döviz kurlarında yaşanacak değişimlerin ağırlıklı ortalamasına eşittir. Bu durumda nominal döviz kurlarının ağırlıklı ortalaması şeklinde hesaplanan ve yerli paranın yabancı ülke paraları karşısındaki (ortalama olarak) değişimini ortaya koyan endekse, nominal efektif döviz kuru (nominal effective exchange rate) denir (Ünsal, 2011: 141).

Nominal efektif döviz kuru, Türkiye'nin dış ticaretinde önemli paya sahip olan ülkelerin para birimlerinden oluşan sepete göre, Türk lirasının ağırlıklı ortalama değeridir. Ağırlıklar ikili ticaret akımları kullanılarak belirlenmektedir (TCMB, 2020c).

İki ülke ulusal paralarının görelî fiyatına nominal döviz kuru denir ve genellikle döviz piyasasında arz-talep durumuna göre değişkenlik göstermektedir. Genelde döviz kuru artışı; yabancı parada bir değer artışı ve yerli parada bir değer azalması anlamına gelmektedir. Döviz kurunda bir düşüşün olması durumunda ise; yerli paranın değer kazandığı, yabancı paranın ise değer kaybettiği durumunu ifade etmektedir (Ünsal, 2011: 141-142).

Japon yeniyle ABD doları arasındaki kur oranı dolar başına 20 yen ise döviz piyasasında 1 dolar 20 yen ile takas edilebilir. Bir Amerikalı yen almak istediğinde 1 doları 20 yen ile değiştirebilir. Genellikle, insanlar iki ülke para birimi arasındaki döviz kuru hakkında konuşurken nominal döviz kuru kavramını kastetmektedirler (Mankiw, 2010: 145).

2.2.5. Reel Döviz Kuru ve Reel Efektif Döviz Kuru

Reel döviz kuru, iki ülkedeki malların nisbi fiyatıdır. Diğer bir ifadeyle, reel döviz kuru menşei bir ülkeye ait olan malın, menşei başka ülkenin malı ile

ticaretinin gerçekleştiği oranı açıklamaktadır. Ayrıca reel döviz kuruna bazen ticaret haddi de denilmektedir. Belirli bir süreç içerisindeki dış enflasyon oranı (p_r) ile yurtiçi enflasyon oranına (p) göre düzeltilmesinden ve nominal döviz kuru (e) ile çarpılmasıyla elde edilen kura (R) da reel döviz kuru adı verilir. Buna göre reel döviz kurları şu formülle ifade olunabilir:

“ $R = e \times p_r / p$ ” Bu hesaplama yöntemi genel bir formüldür (Seyidoğlu, 2003: 305; Parasız, 1999: 316).

Reel efektif döviz kuru, nominal efektif döviz kurundaki nispi fiyat etkileri arındırılarak elde edilmektedir (TCMB, 2020c). Reel efektif döviz kuru (RDK), Türkiye’de TCMB tarafından hesaplanmaktadır ve yayınlanmaktadır. TCMB, RDK üzerindeki değişmeyi, döviz piyasasına yansıtacağı müdahalelerde bir gösterge olarak kullanmaktadır (Seyidoğlu, 2017: 410). Buna istinaden, TCMB’nin sık sık kullandığı RDK’de yaşanacak gelişmeler akabinde piyasaya müdahalesi ve bunun neticesinde kurun hareket yönü ciddi seviyede önemlidir. TCMB’ye göre RDK’nin 120 ile 125 bandında yükseldiği durumda TL’nin çok fazla değerlendirildiği anlamına geldiğini söylemektedir. TL’nin aşırı değerlendirildiği bir durumda TCMB, para politikası aracılığıyla piyasaya müdahalede bulunmaktadır (Eğilmez, 2012: 1).

TCMB tarafından kullanılan ayrıntılı hesaplama yöntemi Denklem 1’de gösterilmiştir (TCMB, 2020a: 8).

$$RDK = \prod_{i=1}^N \left[\frac{P_{TUR}}{P_i * e_{i,TUR}} \right]^{w_i}$$

Denklem (1)

Denklem 1’de yer alan;

w_i “i” ülkesinin Türkiye’nin REK endeksindeki ağırlığını,

P_{TUR} Türkiye’nin fiyat endeksini,

P_i “i” ülkesinin fiyat endeksini,

$e_{i,TUR}$ “i” ülkesinin parasının TL cinsinden kur değerini,

“N” ülke sayısını göstermektedir.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Türkiye için reel efektif döviz kurunu (RDK) denklem 1.1'e göre hesaplamaktadır. Türkiye'de yapılan RDK'ü hesaplamalarında, yurt içi fiyat (P_{Tur}) ile yurt dışı fiyat (P_i)'ın formüldeki yerlerinin yer değiştiği görülmektedir. Denklemden reel efektif döviz kurunun artışı, TL'nin reel olarak değer kazandığını, diğer bir anlatımla Türk mallarının yabancı mallar cinsinden fiyatının arttığını göstermektedir.

Tablo 2

Türkiye'de Reel Efektif Döviz Kurları, TCMB (2003-2018 dönemi)

YILLAR	TÜFE Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)	TÜFE Gelişmekte Olan Ülkeler Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)	TÜFE Gelişmiş Ülkeler Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru (2003=100)
2003	101,23	103,22	100,32
2004	102,28	104,14	101,41
2005	119,46	111,77	123,23
2006	109,85	102,31	113,66
2007	127,72	115,94	134,31
2008	111,15	95,78	120,84
2009	113,68	100,56	120,91
2010	120,22	101,30	133,19
2011	103,41	85,44	116,46
2012	111,07	90,80	126,22
2013	101,00	83,89	113,23
2014	105,82	86,20	120,62
2015	99,12	80,29	113,56
2016	93,60	77,51	105,14
2017	86,37	73,03	95,23
2018	76,45	64,12	84,91

Kaynak: TCMB'nin elektronik veri dağıtım sisteminden ele edilen verilerle oluşturulmuştur.

Merkez Bankasının hesapladığı 2003-2018 yıllarını içeren TÜFE bazlı (Türkiye), GOÜ ve GÜ bazlı reel efektif döviz kuru endeksleri Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 2'de Türkiye'de 2015 yılından 2018 yılına kadar olan dönemde reel efektif döviz kuru endekslerinin 100'ün altında değerlere sahip olduğu göze çarpmaktadır. Buna bağlı olarak Türk Lirasının 2015-2018 döneminde eksik değerlendirilmiş olduğu söylenebilmektedir.

2.2.5.1. Reel Döviz Kuru ile Dış Ticaret İlişkisi

Yalnızca nominal döviz kuru dikkate alınır, ülkelerdeki fiyatlar genel seviyesi göz ardı edilmiş olur. Bu gereksinimi gidermek için reel döviz kuru dikkate alınmaktadır. Ülkelerin dış ticaret üzerindeki rekabet güçlerini kıyaslarken reel döviz kurunu kullanmaları gerekmektedir. (Baek, Koo ve Mulik, 2009);

$$R = e \times p_r / p$$

Denklem (2)

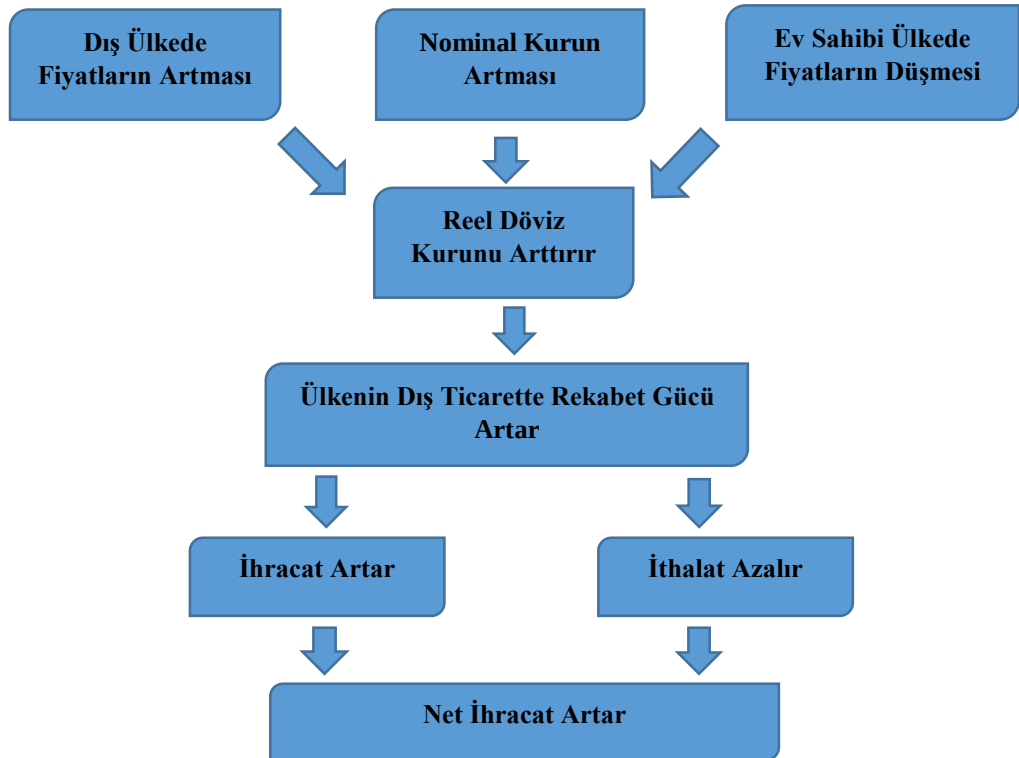
Nominal Döviz Kuru (e), Belirli Bir Süreç İçerisindeki Dış Enflasyon Oranı (p_r)

Yurtiçi Enflasyon Oranına (p), Reel Döviz Kuru (R)

Bu hesaplama yönteminde nominal döviz kuru ve ülkeler arasındaki fiyatlar genel seviyesi kullanılarak denklem oluşturulmuştur. (Baek, Koo ve Mulik, 2009). Bu denklemde “e” artarsa, p_r düzeyi yükselir veya “p” azalırsa R artar ve böylece söz konusu ülkenin dış ticarete işleri kolaylaşır ve dış ticaret rekabet gücü artar. Bu durum Şekil 2. ile görselleştirilmiştir.

Şekil 2

Reel Kurda Meydana Gelecek Artışların Dış Ticarete Etkisi

Kaynak: Eren (2020)

Şekil 2.'de gösterildiği gibi; reel kurda yaşanan artışlar, ev sahibi ülkenin dış ticaretteki rekabet gücünde artış yaratır, net ihracatını arttırır, dış ticaret dengesinde iyileşme gerçekleştirir. Ancak bunun için bazı şartlar söz konusudur. Bu şartlardan birisi de Marshall Lerner koşulu olarak gösterilebilir (Eren, 2020: 22).

Reel döviz kuru artarsa yerli ürünlerin fiyatı görece daha ucuz olacaktır. Buna istinaden; yabancı ülkeler, yerli malları daha çok talep edecek ve bu sebeple ülkenin ihracatı artacaktır. Ülkede yabancı ürünler pahalı hale geleceğinden dolayı ithalatta azalma gerçekleşecektir (Mankiw, 2010: 147-148).

2.3. ULUSLARARASI PARA SİSTEMLERİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Para sistemi, herhangi bir ülkede para ile yapılan tüm işlemlerin işleyişi ve niteliği ile ilgili olan kurallar bütünü olarak ifade edilir. Bu kurallara yasal hükümler ve uygulama biçimleri de dâhildir. Para sistemleri; ülkenin para biriminin tanımı, para türleri ve parasal kuruluşlarının işlerliği açısından önemlidir. Dünya çapında ulus devletler ve bunların ayrı ayrı para birimleri vardır. Böylece, ulusal para sistemlerinin yanı sıra uluslararası para sistemleri kavramı da doğmuştur. Uluslararası bir para sistemi için para arzını tek başına düzenleyebilen merkezi bir kurum ve tek bir para biriminden bahsetmek olanaksızdır. Dünyada ülke sayıları arttıkça para birimlerinin sayısında ve parasal bölünmede artış yaşanmaktadır (Karluk, 2002: 489-490).

Uluslararası para sistemleri, uluslararası mali kuruluşları da kapsadığı için ülkelerin birleriyle olan ekonomik anlamdaki bağlantılarına aracılık etmesi açısından fayda sağlamaktadır.

Bu başlık altında para sistemlerinin sınıflandırılması tarihsel olarak ortaya konmaktadır.

2.3.1. Çift Metal Sistemi

Bimetalizm diye de bilinen bu sistemin karakteristik özelliği; ülke ekonomilerinde, altın ve gümüş madenlerinin birlikte kullanılmasıdır. Her iki maden de ülkenin resmî parası olarak kullanılabilir. Her iki maden de ülkenin resmî parası olarak kullanılabilir.

Bu madenlerden gümüş paralar özellikle Orta Çağ'da ve Yakın Çağ'da geniş çapta kullanılmıştır. 19. yy'de her iki madenin parasal olarak basımı yaygın hale gelmiştir. O yıllarda Cermenler, Avusturya Macaristan İmparatorluğu, Uzakdoğu, Rusya ve İskandinavya'da gümüş standardını uyguluyordu. İngiltere ise altın standardına geçmişti (Çağlar, 2003: 15-16). Bu sistemi benimseyen ülkelerin avantajlı ve dezavantajlı olduğu durumlar vardır.

Çift metal sisteminin başlıca avantajı; dış ticareti önemli ölçüde teşvik etmesi bunu da sağladığı fiyat istikrarı ile yapmasıdır. Bu sistemin dezavantajlarından bazıları ise; Gresham Kanunu diye isimlendirilen ve para olarak kullanılan söz konusu iki madenden birinin zamanla işlevlerini kaybetmesidir. Bu olay, aksak çift metal rejiminin meydana gelmesine yol açmıştır. Bu sistemde kötü para (gümüş) darp edilerek kabul oranına bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Gümüş para basımının devlet tekeline alınması örnek olarak gösterilebilir. (Paya, 1998: 33). Bir başka dezavantajı ise; altın ve gümüş madenlerinin çıkarılmasıyla ilerleyen süreçlerde dengesizliklerin oluşması bu sistemi kullanan ülkelerde, parite aksaklıklarının oluşması ve piyasada gümüşün değerinin giderek azalmasına sebep olmasıdır.

Altın madenin üretiminde yaşanan hızlanmayla birlikte "Uluslararası Para Konferansı" 1867 senesinde altın standardını tasdik etmiştir ve yirminci yüzyıla gelindiğinde gelişmiş ekonomilere sahip ülkeler çift metal isteminden çekilmişlerdir (Müslümov, Hasanov ve Özyıldırım, 2002: 8).

2.3.2. Altın Standardı Sistemi

Bu sistem, her bir ülke ulusal parasının değerini belirlediği bir ağırlıkta sadece altın ham maddesi kullanılarak tanımlandığı ve ulusal paranın kıymetinin bir denklik seviyesinde sürmesi için merkez bankası aracılığıyla oluşmuş parite üzerinden arzu edenlere altın al/sat işlemlerinin yapılmasını sağlayan bir sabit kur sistemidir (Seyidoğlu, 2015: 792).

Altın standardını kullanmaya başlayan ilk ülke İngiltere'dir ve uygulamaya 1821 yılında başlamıştır. Özellikle 19. Yüzyılın son çeyreğinde Almanya, Belçika, İtalya, Rusya ve İsviçre bu sistemi benimsemişlerdir. Akabinde ABD, Japonya ve daha başka ülkeler de bu sistemi kabul etmişlerdir.

Bu sistemin Uluslararası çapta kullanılabilmesi için yerine getirilmesi gereken, aşağıda belirtilen, üç önemli kural vardır ve bu kurallar, sistemin istikrarlı işlemesi için gereklidir (Uzunoğlu, 2003: 2) ;

- Bu sisteme dahil olmak isteyen ülkelerden her birinin parasını belirlenmiş bir fiyatla altına entegre etmeyi taahhüt etmesidir.
- Ülkeler arasında altın ihracatı ve ithalatını yani serbestliğin olmasıdır.
- Altının ülkelere giriş-çıkış serbestisini sağlamaktır.

Bu sistemin avantajlarından bazıları şöyledir; simetrik parasal ayarlama mekanizmasının olmasıdır. Bu durumun faydası kendisini şöyle gösterir; rezervlerinde eriten bir ülkenin para arzında azalmalar olurken yabancı ülkeler ise rezervlerini arttırarak para arzlarını genişletir (Demircioğlu, 2009: 29). Para arzındaki sınırlı genişlemenin fiyatlar genel seviyesine ve genişletici para politikasına tesir etmesi imkânsızdır (Müslümov, Hasanov ve Özyıldırım, 2002: 11).

Dezavantajlarına baktığımızda istihdam oranının artmasını sağlamak için para politikasına sınırlama getirilmesidir. Zaten durgunluğun yaşandığı bir ekonomide ise sınırlamaların da olmasıyla durgunluk daha da artacaktır. Çıkarılan yeni altın rezervleri, fiyatların dalgalanmasına yol açabilecektir.

Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla birlikte devletler askeri harcamalarını para basarak karşılamaya giriştiler. Bunun da üzerine işsizlikte ve üretimde aksaklıklar olunca fiyatlar genel seviyesinin artması ve parasal istikrarın bozulmasının yaşandığı görülmektedir (Krugman ve Obstfeld, 2000: 542-543). Savaştan sonra bir daha uygulanan altın standardı önceki dönem uygulanan sistem kadar başarı sağlayamamıştır. 1929 yılındaki büyük ekonomik buhran ile bu sistem artık gerekli iklimi kaybetmiştir (Karluk, 2002: 491).

2.3.3. Bretton Woods Sistemi

II. Dünya Savaşı'nın ardından ekonomik bunalım yaşayan ülkeler küresel ekonomideki sorunları çözmek için çalışmalara başladılar. II. Dünya Savaşı'nın akabinde 44 ülkeden önde gelen yetkililer New Hampshire'in Bretton Woods kasabasına gelerek anlaşma maddelerini imzalamışlardır. Bu maddeler aynı zamanda

Uluslararası Para Fonunun yapı taşlarını oluşturmaktadır. Ayrıca bu sistemin kabulünden sonra Dünya Bankası finansal kuruluşu da doğmuştur.

Bu sistemin idaresini sağlamak üzere kurulmuş olan Uluslararası Para Fonu'na (IMF) bazı görevler düşmektedir (Parasız, 1992: 517);

- Kısa dönemde; ülkelerin, amaçladıkları kuru istedikleri bir düzeyde tutmalarını sağlamak.
- Ülkelerin ödemeler bilançolarında yaşayabilecekleri geçici açıklar nedeniyle ülkelere destek olması açısından kredi vermek.
- Ülkelerin ödemeler dengesindeki aksaklıkları gidermek için ve kurlarında yapacakları işlevsel değişikliklerde danışmanlık hizmeti sağlamaktır.

Bretton Woods sisteminin başlıca gayesinin kısa dönemli hareketlenmelerin sabit döviz kurlarında gerçekleştireceği dengesizliğin engellenmesi için kurallar oluşturmak diye tanımlanabilir. Bu sistemde döviz kurları üzerinde bir değişimden bahsetmek için ödemeler bilançolarında süre gelen açıklar ya da fazlalıklar olması gerekmektedir. Diğer bir yandan Bretton Woods anlaşmasına dâhil olan ülkeler, böylesi bir döviz kuru dalgalanması durumunda bazı rekabetçi devalüasyonlar zincirinin sağlanması için yeni bir yöntem yaratılmasını hedeflemişlerdir (Parasız, 1992: 515).

Bu sistem, sanayisi gelişmiş ülkelerde iyi işlemiştir. Ancak sabit kurlara bağlı bu ekonomik sistemin esasında;

- Likidite ve anahtar para da oluşan güven sıkıntısı yaşanmasına,
- Dış ticaret dengesi sorununa,
- Emisyon kazançları problemine,
- Kaynak israfı ve spekülasyon problemlerinden dolayı hükmünü kaybetmesine yol açmıştır (Karluk, 2002: 496-498).

Bu sistem, yirmi beş yıldan fazla bir zaman diliminde uluslararası ilişkilerin inşasında da kendine uygulama iklimi bulmuştur.

1971 senesinde doların altına olan konvertibilitesine ara verilmiştir ve 1973 senesinden itibaren önde gelen sanayileşmiş ülkelerin milli paralarını dalgalanmalara açık hale bırakmasıyla sistem yıkılmıştır (Parasız, 1992: 517).

2.3.4. Bretton Woods Sonrası Dönem

Bretton Woods sisteminin yıkılmasının ardından uluslararası çapta öncekilerine benzer düzenlemeler sağlanmamıştır.

1970 yılında altın değişim standardının yerine SDR olarak isimlendirilen Özel Çekme Hakları sistemi uygulanmaya geçmiştir. Bir uluslararası para olarak tanımlanan SDR, 0,88867 gr saf altına denk gelecek biçimde ayarlanmıştır. Fakat bazı para birimlerinin altına göre değerlerini kaybetmeye başlaması üzerine SDR kendi değerini arttırmış ve 1974 senesinde altın ile SDR arasındaki ilişki iptal edilmiş “sepet tekniği” diye isimlendirilen metot kullanıma geçmiştir (Demircioğlu, 2009: 35).

Uluslararası para sisteminin tarihi seyrine baktığımızda son safhanın, optimum kur alanları olduğu görülmektedir. “Bu alan, para biriminin komşu bölgenin para birimine bağlanmasında fayda gösterecek kadar ufak ancak daha küçük bölgelere indiği şartlarda fayda gösterecek kadar büyük olmayan bölgeler olarak ifade edilmektedir” (Güran, 1999: 157).

Optimum kur alanlarının uygulamalarına baktığımızda, Avrupa Para Birliği’ni buna iyi bir örnek olarak gösterebiliriz. 1979 senesinde “Avrupa Para Birimi (ECU)” geçerli sayılmıştır. 1999 yılının başından beri ECU (European Currency Unit)’nun yerine Euro geçmiştir (Gül, 2019: 33).

Sabit kur uygulamalarının terk edilip esnek kur sisteminin uygulanmaya geçilmesinde, Bretton Woods sisteminin ortadan kalkmasının etkisi olmuştur. Bugüne baktığımızda farklı türlerde sistemleri içeren uygulamalar vardır.

2.4. DÖVİZ KURU SİSTEMLERİ

Herhangi bir ülkenin ulusal parası değerini, göreceli bir şekilde diğer ülkelerin paralarının değeri karşısındaki idareciliğini en iyi biçimde gerçekleştirmek için uygulamaya geçirdiği kurallar bütününe döviz kuru sistemi denir (Daniels ve Vanhoose, 2005: 71).

Yıllardır benimsenmiş uygulanmış ve hâlâ uygulanan çeşitli kur sistemleri kullanılmaktadır (Oksay, 2001: 10). Döviz kuru sistemlerindeki bu çeşitliliğin sebebi, ülkeler açısından ele alınma ve uygulanma biçimlerinin farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Döviz kuru rejimlerinin teorik olarak kategorize edilmiş hali Çizelge 3'te gösterilmektedir.

Çizelge 3. Döviz Kuru Sınıflandırması

Ana Sınıflandırma	Alt Sınıflandırma	Sistemler
Esnek Döviz Kuru Rejimi	Esnek Dalgalı (Müdahalesiz Dalgalanma)	Dalgalı
Karma Döviz Kuru Rejimi	Müdahale Edilen Esnek Döviz Kuru	Yönetimli Dalgalanma
	Esneklik Kazandırılmış Sabit Döviz Kuru	Sürünen Parite
		Hedef Bölge veya Aralık
Sabit Döviz Kuru Rejimi	Katı Sabit Döviz Kuru	Dolarizasyon
		Ortak Para
		Para Kurulu

Kaynak: Ghosh vd. (2003)

Ülkeler çoğunlukla dalgalı kur, para kurulu veya dolarizasyon tercih etmektedir. Bu durumun başlıca sebepleri arasında sermaye serbestliği ve döviz kurunun bir arada kontrol edilememesi yer almaktadır. Bu nedenden dolayı ülkeler daha katı veya daha serbest sistemlere yönelmektedir. Yalnızca dünya ekonomisine entegrasyon sürecinde zorluk yaşayan ülkelerin sabit döviz kuru sistemlerini benimsediği görülmektedir. Döviz kuru sistemi seçimlerinde kusursuz bir yapıdan bahsetmek oldukça zordur. Zira tercih edilen sistemler beraberinde bazı avantajlar getirdiği gibi bazı dezavantajları da getirmektedir. Esasında geçerli olan kur sisteminin iyi bir şekilde işleyebilmesi için para politikalarını ve maliye politikalarını bir arada sürdürmek, söz konusu dezavantajları azaltacak veya ortadan kaldıracak tedbirler almakta yardımcı olmaktadır (Uzunoğlu, 2003: 11).

Kur sistemleri ülkeler arasındaki ekonomik ilişkiler ile dış denge bakımından oldukça önem arz etmektedir. Dış denge ve iç dengede oluşan etkileşimde, döviz kuru sistemleri stratejik açıdan önem taşıyan araçlardır ki bu da sistem tercihi konusunda daima tartışma gerekçesi olmuştur. Koşulların hemen hemen hepsinde üstünlük sağlayacak bir sistemin olmaması sorunların çözümüne engel teşkil etmektedir (Demircioğlu, 2009: 26).

Bu başlık altında ana sınıflandırmaya dâhil olan esnek döviz kuru rejimi, sabit döviz kuru rejimi ve karma döviz kuru rejimi ele alınmaktadır.

2.4.1. Esnek Döviz Kuru Rejimi

Esnek döviz kuru rejimi, Merkez Bankasının piyasaya müdahale etmeden önce kurun serbest bir biçimde dalgalanmasına müsaade ettiği sistemdir.

Esnek kur yerine dalgalı kur veya serbest kur rejimi de denilebilir ve bu rejimde döviz kurları piyasada bulunan döviz arz ve talebinin işleyişine göre şekillenmektedir. Dalgalı seyri olan bu kur rejiminde hükûmetlerin herhangi bir şekilde kur hedeflemeleri sözkonusu olmamakla birlikte döviz kurları maliye politikalarına araç olarak kullanılmamaktadır (Çepni, 2014: 151). Arz ve talep durumundaki değişikliklerden dolayı dalgalı kur rejiminde ani iniş veya çıkışlar meydana gelebilmektedir (Seyidoğlu, 2003: 365). Dalgalı döviz kuru sisteminin bir takım avantajları ve dezavantajları vardır;

Bu sistem yapısı bakımından basit özellikler göstermektedir. Kur, arz ve talebe göre dengelenebildiğinden dolayı talep fazlası veya arz fazlası gibi olgulardan bahsedilmemektedir. Çünkü piyasada denge olmuş olacaktır (Bulut ve Demirel, 2012: 59). Esnek kur rejimi dış ticarete dengesizlik durumuyla karşı karşıya kalmamak için politika uygulayıcıları için güçlü bir araçtır. Ayrıca bu kur sistemini kullanan ülkenin lehine olan durumlardan bir tanesi de; döviz konusundaki diğer ülkelerin enflasyon oranının olumsuz etkisinden korunmuş olmasıdır. Esnek kur sisteminde, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın elinde büyük miktarlarda döviz bulundurmasına gerek yoktur (Yalçın, 2012: 71-72).

Esnek döviz kuru rejiminde döviz kurlarının bir anda ani değişimler gösterebilme olasılığı söz konusu olduğu için ve ulusal ekonomiye gelen veya gelmesi muhtemel yabancı sermayenin ekonomiye katkı sağlamasında kaygılar olduğu için de dezavantajlı bir sistem olabilmektedir. Belirsizlikler olduğu için ülkeler, bu kur sistemine çok sıcak bakmamaktadırlar (Yalçın, 2012: 72). Bu durum sistemin dezavantajı olarak düşünülebilir.

2.4.2. Sabit Döviz Kuru Rejimi

“Ulusal bir paranın yabancı bir para veya paralardan oluşan bir sepet değerine sabitlendiği ve bu değerın sürmesinin para otoritesi tarafından bazen açık bazen de zımni olarak garanti edildiği sistemlerdir” (TCMB, 2020b).

1944 ve 1973 yılları arasında dünyada egemen olan sistem sabit döviz kuru sistemi olmuştur. Bu süreçte uygulanmış olan sistem taahhüde dayanmaktaydı ve kurlar sabit değildi. Karar otoriteleri rezervlerini kullanarak sabit kurun korunması ve değişici olma durumunun engellemek için döviz alış ve satışlarıyla dalgalanmaları ve hareketliliği önlemeye çalışırlardı. Bundan başka döviz girişleri ve çıkışları da kısıtlamalara tabi tutulurdu ve 1973'ten sonra hâkim olan Bretton Woods Sistemi yıkılmasına rağmen gelişmekte olan bazı ülkeler kurlarını sabit tutmayı sürdürmüşlerdir (Ertürk, 2001: 330-331).

Sabit kur sisteminin avantajlı olduğunu düşünenlere göre; sabit kur sistemi, esnek kur sistemindeki ulusal sınırları aşan ticareti aksatan gün içindeki dalgalanmaları kaldırır. Bunun dışında sabit döviz kurunda spekülasyona maruz kalma durumu esnek döviz kuruna görece daha az olmaktadır (Parasız, 1996: 13). Ancak sabit döviz kuru rejiminde, döviz kurları hükûmet kararı ile değişkenlik gösterebildiğinden dolayı milli parada yüksek değer artışı ihtimali olmaktadır ve TCMB'nin büyük ölçekte elinde döviz bulundurması gerekmektedir.

Türkiye'de uygulanan döviz sistemleri arasında sabit döviz kuru sistemi en fazla uygulanan sistemdir (Özşahin, 2006: 54).

2.4.2.1. Dolarizasyon

Para ikamesi olarak da bilinen bu sistemde yerli para önem kaybetmektedir. Dolarizasyon, özellikle GOÜ ekonomileri için yaşanan krizlerden ve yanlış politika uygulamalarından dolayı git gide artan bir öneme sahiptir (Özen, 2018).

Merkez Bankaları çıkardıkları resmi para birimlerinin bir takım fonksiyonları vardır; değişim aracı olma, değer saklama aracı olma ve hesap birimi olma. Ancak, bazı ülkeler resmi paralarının sağlamasını istediği fonksiyonların bir kısmını ya da tamamını yabancı para birimlerin bulmaktadır. Bahsi geçen yabancı para genelde Amerikan doları olduğu için bu duruma dolarizasyon adı verilmektedir (Özkaramete, 1996: 99).

Dolarizasyon uygulamalarının iki farklı biçimi görülmektedir; tam dolarizasyon (resmi dolarizasyon) ve kısmi dolarizasyon (gayri resmi dolarizasyon). Tam dolarizasyon, ulusal para belirli bir oran üzerinden, güven duyulan bir başka

ülkenin parasına endekslenmektedir. Böylece, güven yaratan para biriminin resmîyette ödeme finansman aracı olarak ilan edilmektedir. Kısmî dolarizasyon ise ülke ekonomisinde faal aktörlerin, kamu dâhil, ulusal para biriminin yanı sıra güveni sağlayan diğêr para biriminden faydalanarak finansal işlemlerin gerçekleştirmeye olanak tanıyan sistemdir. Kısaca, kamuda ve özel sektörde yabancı bir para türünden varlıklara sahip olabilmektedir (Sarı, 2007: 3).

2.4.2.2. Ortak Para

Ortak para uygulaması, bir bölgede bulunan ülkelerin, parasal bir birlik içerisinde yer aldığı anlamına gelmektedir. Bu sistemi uygulayan ülkeler para birimlerini, belirledikleri sabit kurdan birbirine bağlamaktadır (Baş, 2020: 29).

Mundell ve Mc Kinnon'nun birlikte oluşturduğu bu sistemi, parasal birliğin sağlandığı ülkelerde, aralarında kur değişimi gerçekleşmediğinden dolayı iktisadi faaliyetleri fazla olan ülkeler uygulamalıdır. Bu duruma istinaden bir ülke ekonomisi cari açık durumundayken cari fazla durumunda olan ülkeye göre düzenleme yapılmamaktadır. Her iki ülkede de iç dengenin oluşabilmesi için cari açığa sahip ülke daraltıcı para politikası uyguladığında cari fazlası olan ülke genişletici para politikası uygulamalıdır. Bu sistemin bir takım avantajları vardır; parasal birliğı sağlanması, ekonomik bütünlüğün sağlanması, ortak pazarın sağlanması ve ticarete engel teşkil edebilecek durumları ortadan kaldırmasıdır (Evlimoğlu, 2005).

2.4.2.3. Para Kurulu

Para kurulu, yönetici grubundaki üyelerden değil de ülkedeki para arzını ve döviz kuru politikalarını kontrol eden özel bir hükümet birimidir. Para kurulunda döviz rezervleri ile desteklenen sabit bir kur ile kâğıt ve madenî paraları dolanıma sokan kuruluşur (Özdemir, 2010: 29; DeRosa, 2006).

Para kurulu, politikaları uygulayanlar aracılığıyla seçilen bir yabancı para birimine sabit orandan bağlanmayı kapsayan sistemdir. Bu sistem sabit kur sistemindeki uç noktalardan birini oluşturmaktadır. Çoğunlukla bu sistem, ülkeler aşırı yüksek enflasyondan kurtulmak ve yeniden itibarlarını kazanmak için siyasi gerekçelerden dolayı seçilmektedir. Bu sistemde döviz kuru sabit olduğundan dolayı

bir takım unsurlar önem kazanmaktadır bunlar; üretim faktörlerinin kullanılabilirliği, bütçedeki uygulamalar, ücretlerde ve fiyatlarda ayarlamalardır. Para kurulu sisteminde finans sistemi merkez bankasından çıkarak yalnızca hazineye kaldığı için dış şoklardan etkilenme riski artıyor (Uzunoğlu, 2003: 12).

2.4.3. Karma Kur Rejimleri

Yukarıda bahsedilen döviz kuru sistemleri arasında kalan ve günümüzde gerçek hayattaki ekonomide uygulanma imkânı bulan döviz kuru sistemleridir. Öne çıkan kur sistemlerinden bazıları aşağıda incelenmiştir.

Bunlar Esnekliği Arttırılmış (Kazandırılmış) Sabit Kur Sistemi ve Müdahale Söz Konusu Olabilen Esnek Kur Sistemleri olarak sınıflandırılarak incelenmiştir.

2.4.3.1. Esneklik Kazandırılmış Sabit Kur Sistemleri

21. yüzyılda artık hiçbir ülke katı sabit kur uygulamalarını kullanmamaktadır. Ancak sabit kur sistemlerine esneklik kazandırılabilir. Sabit kur rejiminin iki farklı şekilde esnekliği arttırılabilir. Bunlardan birincisi döviz kuru düzenlemelerinin yüksek oranlarda seyretmesi (ayarlanabilir sabit kur sistemi), ikincisi ise yüksek sayılmayan oranlarda ve daha sık düzenlemeler yapılmasıdır (sürünen (kayan) pariteler sistemi) (Güran, 1987: 100).

Ayarlanabilir sabit kur sistemi Bretton Woods sistemi olarak da bilinir. Bu sistemde ödemeler dengesinin düzeltilme işlemleri için hedeflenen döviz kuruna göre ayarlanmaktadır. Bu ayarlamalar yerel para biriminin devalüasyonu veya yeniden değerlendirilmesi şeklinde olabilir (Moosa, 2006: 95). Bu rejimde kurun sabit olması ve yetkililerin bu kuru sonsuz bir şekilde devam ettirmek zorunluluğunda değildir. Hedeflenmiş (belirlenmiş) kur, parasal otorite tarafında politikalar aracılığıyla istenilen tarafa doğru yönelebilir. Bu kur sisteminin ekonomik istikrara fayda sağlaması dış ticaret alanında kurun belirsizlik halini azaltarak mümkün olabilmektedir. Ancak devalüasyon beklentisi spekülasyonlara sebep olabileceği için ekonomik krizlere yol açabilir (Gök, 2006: 139).

Sürünen (kayan) parite, ödemeler bilançosundaki dengesizlikleri gidermek için ülke para biriminde küçük ve sık düzenlemeler yapması şeklinde tanımlanır. Bütçe

dengeşizliği yaşıyan ülke, hedefledikleri kur seviyesine ulaşıncaya dek düzenlemelerini sürdürür (Carbaugh, 2005: 457). Bu sistemin başlıca özelliği uluslararası ticarete söz konusu olan malların fiyatlar genel seviyesini çapa ülkesine dğmleyerek enflasyon oranını kontrol altına almaya katkı sağlar (Mishkin, 2018). Ancak bunun karşılığındaki kayıp ise ülke ekonomisinin enflasyonist sürece girmesi ve parasal otoritenin politikalarında kurun çapa etkisinin yitirilmesine yol açmasıdır (Kılavuz vd., 2011: 89).

2.4.3.2. Müdahaleye Konu Olan Esnek Kur Sistemleri

Bu sistemde serbest piyasa koşullarında arz – talep dengesi durumuna göre döviz kuru meydana gelmektedir ve piyasaya bazı parasal otoriterler tarafından müdahaleler olmaktadır (Güran, 1987: 106). Bu söz konusu müdahalelerin iki farklı sonucu olmaktadır.

Birincisi; temiz dalgalanma, hkmetlerin piyasaya karışmaları engellenerek ve parasal kararlılığı bozacak sermaye hareketleri frenlenerek, serbest piyasa koşullarında döviz kurlarının oluşmasını amaçlamaktadır.

İkincisi; kirli dalgalanma, ülkenin uluslararası rekabet gücünü korumak için hkmetin döviz piyasasına karışmasının sonucudur (ney, 1980: 187-188). Ancak ülkelerin amaçları ne doğrultuda olursa olsun kontrollü dalgalanmanın olduğu ekonomilerde uluslararası ticaretin arttığı görülmüştür (Gl, 2019: 35-36).

2.5. DÖVİZ KURU İLE Dİş TİCARET İLİşKİSİNİN AÇIKLANMASINA DAİR TEORİK YAKLAşIMLAR

Türkiye'nin 1980 yılına kadar uyguladığı döviz kuru politikası bu yıldan sonra büyük bir değişim yaşamış ve bu değişimlerin kritik etkileri görülmüştür. Türkiye'de 1980 yılına dek sabit kur sistemi uygulanmış ve dış ticaret işlemleri gerçekleşmemiştir. 1980 ile 1989 yılları arasında dış ticarete liberalleşme yolunun izlendiği ve serbest kur rejimine geçişe hazırlanıldığı dönemde sabit kur rejimi uygulanmıştır. Bunun ardından tam serbestliğin 1989 senesinde gerçekleşmesiyle 1999 senesine değin kontrollü serbest kur rejimi benimsenmiştir. 2000 - 2001 döneminde günlük belirlenen sabit kur rejimine geçilmesine rağmen 2001 yılından sonra tekrar sınırlı müdahaleli

esnek kur sistemi uygulanmıştır. Ülkede uygulanan bu çeşitli uygulamalar özellikle ülke parasında değişimler yaratmış ve bu da farklı dönemlerdeki dış ticaret göstergelerinde de farklılıklar olmasına yol açmıştır (Aral, 2015: 58).

Dış ticaret dengesi ile döviz kuru ilişkisi konusuna istinaden iktisat literatürüne geçmiş teorik çalışmalar ve yaklaşımlar vardır. Bunlar; Klasiklerin Yaklaşımı, Keynesyen Yaklaşım, Massetme Yaklaşımı, Esneklikler Yaklaşımı ve Mundell – Fleming Yaklaşımlarıdır.

2.5.1. Klasik Yaklaşım

“Altın para mekanizması” kavramı ile açıklanan teori Klasik yaklaşımı tarif etmeye yardımcı olmaktadır.

Söz konusu mekanizmanın işleyiş şekli şudur; ülke ekonomisinde dış ticaret açığı meydana gelmesi durumunda altın ihracatı neticesinde ülkenin para arzında zayıflamalar oluşacak ve böylece ülkede enflasyon azalacak ve bunun yanı sıra dış ülkelerde bunun tam tersi hâller ortaya çıkacaktır. Sonuç itibariyle dış açığı olan ülkenin fiyatları karşı ülkenin fiyatlarıyla kıyaslandığında ucuzlamasıyla ihracat hacminde artış olacak ve dış ticaret dengesi kendiliğinden denge noktasına gelecektir (Aren, 1968:174).

Bu yaklaşım ele alındığında, bir ülkede gerçekleşen dış dengesizlik halinde bu dengenin oluşması için; altın ihracatı ve ithalatı, para arzı, iç ve dış ekonomilerdeki fiyatlar ve oldukça önemli bir faktör olan döviz kurundaki değişimlerin etkisi olduğu görülmektedir (Alptekin, 2009: 57-58).

2.5.2. Keynesyen Yaklaşım

Bu yaklaşım, 1936 senesinde John M. Keynes tarafından geliştirilmiştir. Keynesyen yaklaşım, çoğunlukla istihdam ve üretim konularını ele aldığı için klasik yaklaşımdan farklılaşmaktadır. Toplam talepte yaşanan değişimlerin fiyatlar üzerinde artışlara neden olmayacağını ifade etmektedir. Başka bir açıdan ise kısa dönemdeki çıktılar ve üretim, talep yönünden açıklanmaktadır (Kıyak, 2019: 44). Keynesyen ekolde iç ve dış denge durumuna gelinmesinde ise gelir ve harcamalar üzerindeki değişimler önemli roller üstlenmektedir (Atılğan, 2011:50). Ancak, döviz kurundaki

bir değişme, gelirdeki ve harcamalar üzerindeki değişmelerden ayrılmamaktadır çünkü bu üç öğe dış ticaret hacmini birlikte etkilemektedir.

Bu yaklaşımdaki harcama teorisine ilişkin gelir denklemi (Aksu ve Selim, 2005: 109-103);

$$Y = C + I + (G - T) + (X - M)$$

Denklem (3)

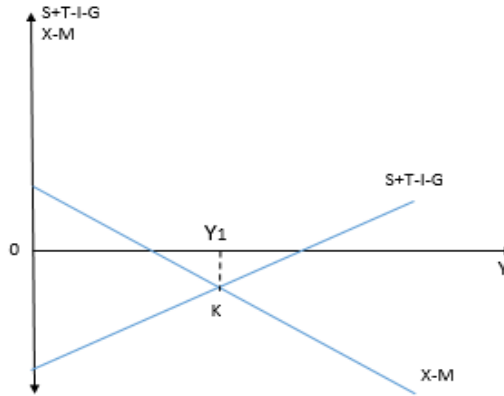
M: İthalat, I: Yatırım, G: Kamu Harcamaları, T: Vergiler, Y: Gelir, C: Tüketim

Tasarruflar veri iken ($S = Y - C$); bütçe açıklarındaki artış yani “ $G - T$ ’deki artışın” yurtiçindeki yatırımlarda dışlama etkisi yaratmasına ve dış açık da ise artış göstermesine sebep olabilecektir. Böylece bu yaklaşım için şu sonuca varılabilir; bir ülkede dış ticaret açığı söz konusu ise talep, yabancı mallardan yerli mallara doğru kaydırılır (Uludağ ve Serin, 1987: 9).

Bu yaklaşımın harcamalar teorisine göre iç ve dış dengenin bir arada gösterildiği grafik aşağıdaki gibidir;

Grafik 3

Keynesyen Yaklaşımına Göre Gelir Ve Harcamalar Teorisi

Kaynak: Seyidoğlu, H. (2003). “Uluslararası İktisat Teori, Politika Ve Uygulama, 15. Baskı, İstanbul, Güzem Yayınları, 458.

Grafik 3’te Y gelir seviyesini göstermektedir. Y1 gelir seviyesi milli gelir dengesidir fakat bu şekilde Y1K aralığı kadar dış ticaret açığı vardır. Bu açığın giderilmesi için iki durum söz konusudur. Bunlardan birincisi; X-M doğrusunun sağa kayması lazımdır. İkincisine bakıldığında milli gelir doğrusu ($S+I+G+T$) sola kaydırılırsa da dış ticaret açığı giderilecektir. Ayrıca bu durumlar dış ticaret dengesinin ulaşılmasına yararı olacak politiklardır (Seyidoğlu, 2003: 458).

Keynesyen ekol, denge teorisi konusu üzerinde oldukça fazla durmaktadır. Bu yaklaşıma göre iç ve dış denge gelirindeki hareketlenmeler ile denge noktasına gelinebileceğini açıklamıştır. Bu halde ödemeler bilançosunda açık veren ülkeden verdiği açık kadar para çıkışı olduğu için toplam talepte azalma olacaktır. Böylece azalış gösteren talep milli gelirin azalmasına yol açacaktır. Milli gelirin azalmasıysa ithalata talebi azaltacaktır. Başka bir açıdan ele alındığında ödemeler bilançosu fazla veren başka ülkelerde de parasal artışlar gerekçesiyle gelir artacak ve bundan dolayı da ithalat hacminde artış yaşanacaktır. Diğer taraftan bakıldığında dış açığı olan ülkeler ile fazlası olan ülkeler aralarında etkileşecek ve dış ticaret dengeleri iyileşecektir (Karluk, 2009: 605).

2.5.3. Devalüasyon, Revalüasyon ve Esneklik Yaklaşımı

Sermaye hareketlerinin göz ardı edildiği esneklik yaklaşımının en belirgin temel amacı devalüasyonun dış dengedeki tesirini ifade etmektir (Seyidoğlu, 2003: 476). Bu başlık altında devalüasyon ve buna bağlı olarak esneklik yaklaşımı incelenecektir.

Esneklik yaklaşımı ele alındığında, devalüasyonun dövizden kaynaklanan geliri arttırması, ihracata söz konusu malları dış ülkenin para birimi türünden ucuzlatmasıyla, başka bir deyişle dış ülke tüketicilerinin bu mallara duyduğu talep gereksiniminin artması itibariyle ortaya çıkmaktadır. Bu da “döviz kazandırıcı etki” olarak adlandırılmıştır. Devalüasyonun ne miktarda döviz sağlayacağı ülkenin ihraç edeceği mallara ilişkin dış ülke tüketicilerinin vereceği tepkiye dayanarak kararlaştırılan bir olgudur. Devalüasyonun neden olduğu bir ucuzluktan dolayı dış ülkelerdeki vatandaşlar talep ettikleri miktar ne ölçüde arttırıyorlarsa, diğer bir deyişle talep elastikiyeti ne ölçüde yüksekse dövizin kazandırıcı tesiri de kendisini bir o kadar yüksek gösterecektir. Şayet talep elastikiyeti düşük olduğunda ise döviz kazandırıcı tesir de düşük seyredecektir (Kıyak, 2019: 45).

Bu yaklaşım bazı eksikleri sebebiyle eleştirilmektedir dış açığı gidermeye destek olsa bile cari dengenin belirleyici faktörlerinin ifade etmedeki bir takım eksikliklerinden dolayı eleştirilmektedir, örneğin (Erkılıç, 2006: 18);

- Bu yaklaşım kısmîdir, yani ödemeler bilançosunun tümünü değil yalnızca kısmen incelemektedir.

- Amaç, devalüasyonun cari dengedeki tesirini analiz etmek olmasına rağmen reel kur kavramı ifadesinde ticarete bahsi geçmeyen mallara dair net bir bilgi yoktur.

2.5.3.1. Devalüasyon ve Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri

Sözlükteki anlamına göre kıymetten düşme anlamına gelen devalüasyon, sabit kur rejimi görülen ülkelerde, hükümet aracılığıyla ortaya konan bir kararla, kurların aniden yükseltilmesini ifade eder. Bu durum başka bir deyişle, yerli paranın değerinin ve ithalat gücünün zayıflaması anlamına gelir (Çelebi, 2011: 56).

Serbest dalgalanan kur rejiminin olduğu ülkelerde; kur artışı, piyasadaki döviz talebi ve arzına bağlı olduğundan devalüasyon terimini kullanmak doğru değildir bunun yerine ulusal paranın değer kaybetmesi anlamına gelen “depreciation” terimini kullanmak daha uygundur (Seyidoğlu, 2007: 475).

Ülkelerin, devalüasyon uygulamasına gitmelerinin gerekçesi; kurları artırarak ürünlerin dış fiyatını ucuzlatıp ihracatı arttırmak, ithalata konu malları ise eskiye nazaran daha pahalı duruma getirip ithalatı azaltmaktır. Bu gerekçeyle ülkeler, dış ticaret açığını azaltma yoluna giderler (Eren, 2020: 23).

Bu başlık altında devalüasyon kavramına ilişkin olarak Marshall – Lerner koşulu ve J eğrisi konuları esneklik yaklaşımı bağlamında anlatılmaktadır.

2.5.3.1.1. Marshall Lerner Koşulu

İktisat biliminde genel olarak; nominal kur arttığında, ihracata konu olan ve fiyatı ulusal para cinsinden değişkenlik göstermeyen bir malın, yabancı para türünden fiyatı düşecektir ve böylece yerel mallarda dış talep canlanacak, buna bağlı olarak ta ihracat artacaktır. Benzer biçimde dış ticarete konu olan ülke fiyatlarında yaşanan aşırı artış ya da ev sahibi ülkenin fiyatlar genel seviyesinin azalması ise yerel malların dış piyasaya kıyasla fiyatını ucuzlaştıracak ve ihracat hacmini arttıracaktır (Yıldırım, Karaman ve Taşdemir, 2009: 75).

Reel efektif döviz kuru arttığında ise yani Türk lirasının değer kazandığı durumda ülkenin dış ticaretteki ihracatını kısmakta, ithalatını ise arttırmaktadır buna istinaden ülkenin dış ticaret dengesi negatif yönde etkilenmektedir (Gedik, 2014: 103).

İktisat biliminde döviz kurlarındaki yükselişlerin ihracat ve ithalat miktarlarında ne kadar değişiklik yaratacağı iktisatçıların üzerinde tartışmalar yaptığı önemli bir konudur. Bu tartışmalara ışık tutan önemli görüşlerden bir tanesi de Marshall tarafından (1923) ve Lerner tarafından (1944) geliştirilen ve iktisat literatürüne adını yazdıran Marshall – Lerner koşuludur. Bu koşula göre; reel efektif döviz kurunun dış ticaret üzerinde etkisinin var olması için ithal malların yurt içi talep esnekliği ve ihraç malların yurt dışı talep esnekliğinin toplam değerinin 1 ya da 1’den büyük olmasıyla mümkündür.

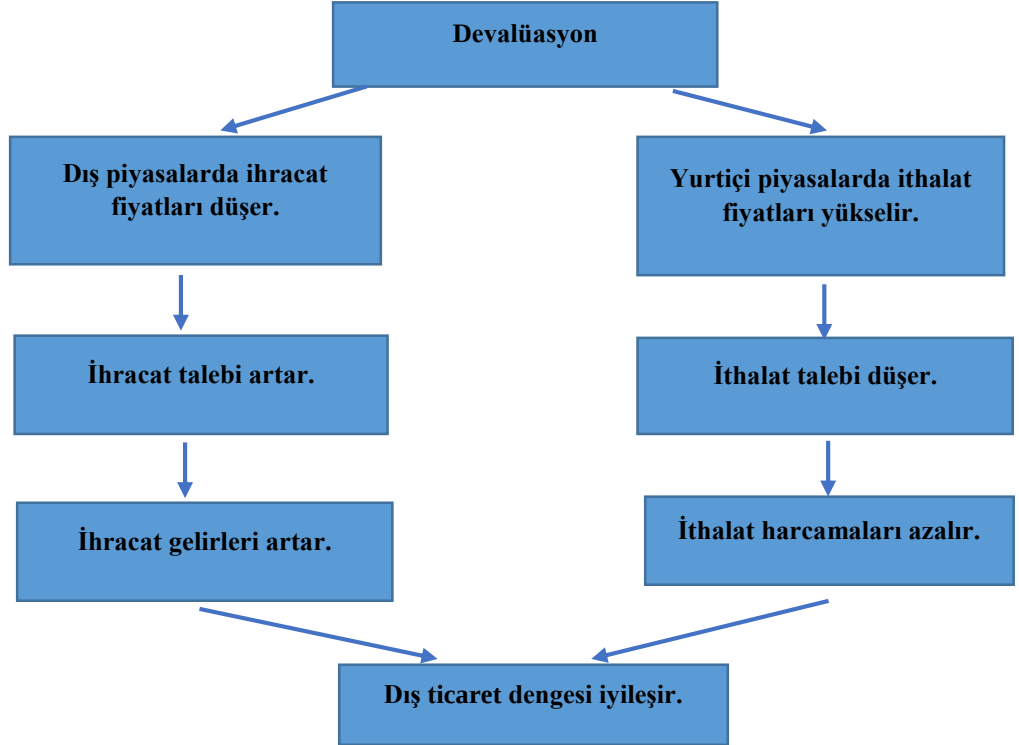
$$|e_m| + |e_x| \geq 1$$

Denklem (4)

Döviz kurunda oluşacak bir değişimin ihraç ve ithal malların fiyatlarında yaratacağı etkiye “pass through” yani geçişkenlik adı verilmektedir. Bu geçişkenliğin kusursuz olması için döviz kuru yükseldiğinde, ihraç edilen mal fiyatlarındaki düşüşün yabancı paranın değerindeki azalış kadar ve ithal edilen mal fiyatlarındaki artışın da ulusal paranın değerindeki artış kadar olması gerekmektedir (Seyidoğlu, 2017: 502-504).

Şekil 3

Devalüasyonun Dış Ticaret Dengesi Üzerindeki Etkisi

Kaynak: Yücel (1974)

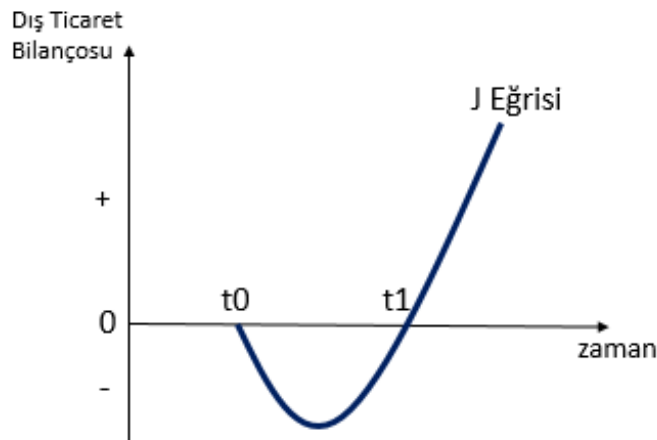
Şekil 3'e göre devalüasyon milli para cinsinden ithal edilen malların fiyatını arttırırken, döviz cinsinden de ülkenin ihraç ettiği malların fiyatını dış ülkelere karşı ucuzlatmaktadır. Bu sebeple de (4) nolu denkleme göre ithalat için yapılan giderler bakımından, devalüasyon sebebiyle oluşması muhtemel etki, ithalata söz konusu olmuş malların yurtiçinde oluşacak talebini en aza indirgeyerek ülkenin dövizinde zorunlu giderleri azaltmasıdır. Bu durum *döviz tasarruf edici etki* olarak da belirtilebilmektedir. Devalüasyonun ne derecede döviz birikimleri yaratacağı da ithal edilen mallardaki fiyat artışlarına karşı bireylerin dış ülkelerin mal talebini ne ölçüde indirgeyeceği talep elastikiyetine tabi olmaktadır (Şahbaz, 2009: 12-13; Berber, 2014: 145).

2.5.3.1.2. J Eğrisi

Bir ülke milli parasında değer kaybı yaşandığında ihracat hacminde artış, ithalat hacminde azalış ve bundan dolayı dış ticaret dengesinde sapma eğilimlerinin olduğunu, fakat ilerleyen süreçte dış ticarete düzelmelerin olduğunu yani dengenin tekrar sağlanacağını gösteren eğri "J Eğrisi" diye bilinmektedir. Bu kavram için bir ülkede devalüasyon sonrası dış ticaret dengesinin ilk aşamada değiştiği ve daha sonrasında ise düzelme sürecine girdiği söylenmektedir. Ancak var olan ülkeler arası ticaret sözleşmelerinden dolayı ithalat/ihracat düzeylerinde kısa sürede değişimler olmayacaktır. Uzun döneme baktığımızda piyasalar oluşan döviz kurlarına uyumlu hale gelecek ve dış ticareti ülke lehine yönelik etkileyecektir (Walther, 2002: 315).

Grafik 4.

J Eğrisi

Kaynak: (Öztürk ve Sözdemir, 2011: 402)

Grafik 4’te görüldüğü üzere t0 döneminde devalüasyon olmasıyla, dış ticaret üzerinde ani bir etki göstermemektedir. Ticaret sözleşmelerinden dolayı ihracat gelirlerinde bir azalma olurken ithalat mevcut durumunu korumaktadır. Bu grafikte dış ticaret bilançosu ilk aşamada (t1 dönemine kadar) negatif iken t1 döneminden sonra dış ticaret bilançosu pozitif bölgeye geçmektedir.

2.5.3.2. Revalüasyon

Sabit kur rejimini benimsemiş ülkeler, ekonomilerinde piyasa dengesini ve dış ticaret dengesini sağlamaları için büyük ölçüde önemi olan kur ayarlamalarını revalüasyon yoluyla da gerçekleştirebilirler. Ayrıca revalüasyon ayarlamasının enflasyonun engelleyici bir özelliği de bulunmaktadır.

Revalüasyon, dış dengeyi sağlamak için hükûmetin alacağı bir karar ile ulusal paranın dış ülke paraları karşısında değerinin arttırılmasıdır (Seyidoğlu, 2002: 529). Ancak devalüasyon ya da revalüasyon uygulamasına karar verilmeden önce devletin resmî kurdaki bir düzenlemenin ödemeler dengesini iyileştirmek için elzem mi değil mi, ayarlamaların ne zaman ve ne ölçüde yapılması gerektiği gibi sorulara cevap bulması gerekir (Abuşoğlu, 1990: 64). Revalüasyon, ülkenin kendi ekonomisinde fiyatları pahalılaştırarak ihracat seviyesini düşürürken, dış ülke fiyatlarını ucuzlaştırarak ithalat hacminde artışlara sebep olur. Bu durum da dış ticarete açık söz konusuysa daha da arttırmaktadır, fazlalık söz konusuysa bu fazlalığın azalması gerçekleşmektedir.

Revalüasyon ayarlaması gerçekleştiği durumda, ülke ekonomisinde istihdam, fiyatlar ve ücretler düşmektedir. Uluslararası Para Fonu, ülkelerin ödemeler bilançolarında fazla vermeleri durumunda, uluslararası ticarete oluşacak ödeme dengesizliklerden sorumlu olacaklarını açıklayabilmektedir ve onlardan revalüasyona gitmelerini isteyebilmektedir. Ancak ülkeler ödemeler bilançolarındaki fazlalıklardan kurtulmak için paralarını revalüe etme yoluna gitmeyi tercih etmemektedirler. Zira revalüasyona gitmek ülkelerin uluslararası piyasada rekabet yetilerini negatif yönde etkileyebilmektedir (Karluk, 2003: 416).

2.5.4. Massetme Yaklaşımı

Arnold C. Harberger (1950) ve Sidney S. Aexander (1952) geliştirmiş olan bu yaklaşım; milli gelir hesaplamaları açısından dış ticaret dengesini ifade etmektedir. Massetme yaklaşımı, yurtiçindeki mallara harcamak zorunda olduğumuz paraların yurtiçi hasılayı ne yönde etkilediğini açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle dış ticaret dengesi, ülkenin ne ürettiğinin ve bunun için ne kadar para harcadığının yani ekonominin emme kapasitesinin arasındaki fark olarak ifade edilebilmektedir (Altıntaş ve Çetin, 2008: 34).

Alexander, esneklik(elastikiyet) kavramının yalnızca fiyat-miktar arasındaki ilişkinin bahsedildiği kısmî esneklik değil toplam esneklik olduğu görüşündedir. Toplam esneklik yaklaşımında anlatılanlara göre; fiyat-miktar ilişkisine ilaveten ulusal paranın değerinin düşmesi durumunda gerçekleşecek bütün ekonomik faktörlerin sebep olduğu ithalat/ihracattaki değişimler söz konusu olmaktadır. Bu kapsam ele alındığında Alexander, milli paranın yaşadığı değer kaybı vasıtasıyla ödemeler bilançosu dengesini iyileştirmeyi, söz konusu iki mekanizmayı da içine dâhil eden bütün ekonomik değişimler ile açıklamaktadır. Bu yaklaşıma göre, dış ticarete meydana gelen açık bir ülke ekonomisindeki tüketim, yatırım ve kamu harcamalarının, toplam üretiminden fazla olması anlamına gelmektedir. Devalüasyonun ticaret bilançosu ve yurtiçi gelirlerinin etkisi arasında yaşanan ilişkiyi tamamen derinlemesine inceleyen massetme yaklaşımının denklemi aşağıdaki gösterilmektedir (Alptekin, 2009: 65).

$$Y \equiv C + I + G + X - M \quad \text{denklem (5)}$$

C; tüketim, I; yatırım, G; kamu harcamaları, X; ihracat, M; ithalat, (X-M); dış ticaret dengesi.

$$A = C + I + G \quad \text{denklem (6)}$$

A; Massetme

Böylece aşağıdaki denklem elde edilebilir.

$$Y - A = X - M \quad \text{denklem (7)}$$

A, toplam yurt içindeki harcamaları temsil eden harftir. Y ise yurtiçi üretimin toplamını temsil eden harftir. Eğer “Y” absorbe etme miktarında aşırıya giderse, ülke

kalan üretimin ihracatını sağlarsa dış ticarete fazlalık oluşacaktır. Şayet, absorbsiyon yurt içi üretim düzeyinden daha fazlaysa “ $Y - A$ ” için negatif durum söz konusu olacak ve ülkenin ürettiğinin daha fazlasını tüketme yoluna gittiği anlamını taşımaktadır. Bu durumda fazla olan kısmı ithalat ile finanse edilecektir (Fisunoğlu, 2016: 239-240).

Bu yaklaşıma göre, ekonomi tam istihdamdayken, kaynakların verimli bir şekilde kullanılması ve ihracat seviyesini arttırmanın yegâne yolu absorbsiyonun daraltılmasıdır. Başka bir açıdan ele alındığında, ekonomide kullanılmayan kaynaklar varsa “ Y ” en yüksek seviyesinde değildir ve toplam yurtiçi kullanımları değiştirmeksizin ihracat hacminin artmasıyla da “ Y ” artabilir (Seyidoğlu, 2003: 72).

2.5.5. Mundell – Fleming Yaklaşımı

Markus Fleming ve Robert Mundell tarafından ileri sürülen Mundell- Fleming modeli, 1960’lı yıllarda ortaya çıkmış bir modeldir. Bu yaklaşımın temeli, Keynesyen yaklaşımı takiben sermaye hareketlerinin genel itibariyle faiz değişkenine bağlı olarak hareket ettiği düşüncesine dayanmaktadır. Bu teorik model, IS-LM-BP doğruları ile bir arada incelenmektedir (Alptekin, 2009: 71).

Bu modelde, kısa vadeye odaklanıldığından dolayı basit denkleştirme mekanizmaları, akım dengesi ve durağan döviz kuru bekleyişleri vasıtasıyla ifade edilmektedir. Ek olarak bu yaklaşım, politika uygulamalarının çeşitli kur sistemleri altında üretim seviyesi ve faiz oranları gibi unsurlara olan tesirini ifade etmek için kullanılmıştır. Modelde, takip edilen kur politikasına uygun olarak, para politikası ve malî politikalarının ulusal gelir ve dış ticaret dengesi konusundaki tesiri kısa dönemde farklılık gösterebilmektedir. Bu duruma istinaden bütçe açıklarında gerçekleşecek yükselme, çarpan etkisiyle toplam talepte hareketlenmeye yol açarak artış olmasına sebep olacaktır. Bu artışla birlikte, yurtiçindeki faiz oranları artış gösterecek ve sermaye serbestisi varsayımında ülke ekonomisine yabancı sermaye akışı olacaktır. Bu akışla birlikte milli para değer kazanacak ve ihracat seviyesinde azalma olurken ithalatta artış olacaktır. Bu gelişmelerin sonucu olarak dış ticaret açığı gerçekleşecektir (Atılğan, 2011: 62).

Bu model, Keynesyen yaklaşımın ekonomi de kısa dönemde para politikalarının etkin olmadığından dolayı bunun yerine maliye politikalarının etkin olduğu düşüncesiyle hem fikirdir. Bu kapsamda genişletici maliye politikasının aktif

rol oynaması ulusal paranın değerinin artmasına, cari işlemler dengesinin kötüleşmesine ve ülke ekonomisine sermaye akışı olmasına destek olacaktır. Bahsedilen yaklaşım çoğunlukla kısa dönemi ele aldığı için uzun dönemin dinamik etkileri göz ardı edilmektedir (Kemeç ve Kösekahyaoğlu, 2015: 9).

2.6. REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU İLE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

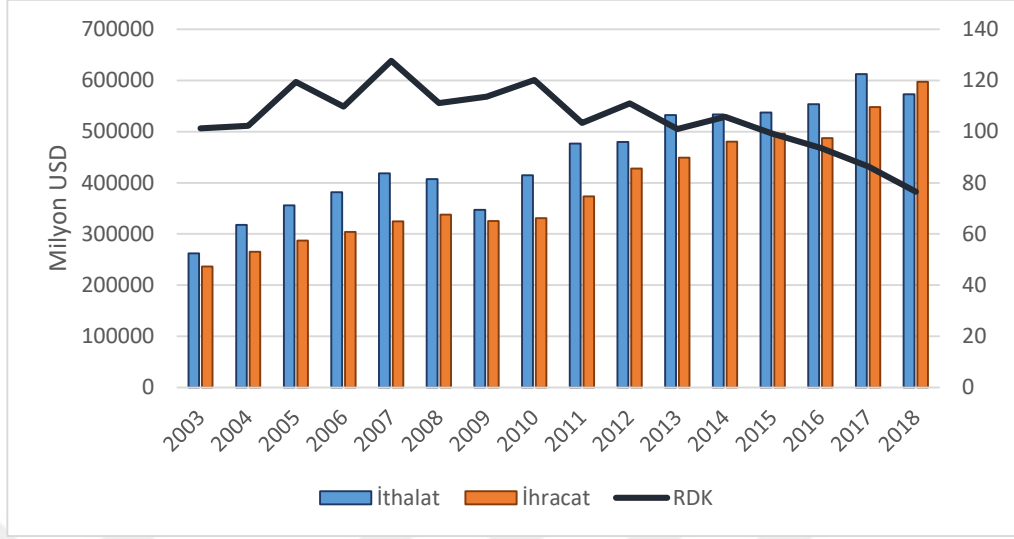
Reel efektif döviz kurunda meydana gelen değişimler ulusal ekonomileri önemli ölçüde etkilemektedir. Bu kapsamda, ülkelerin döviz kuru politikaları, dış ticaret düzeyinde rekabetin korunması bakımından etkinliğini ortaya koymaktadır. Döviz kurundaki gelişmeler, belirsizlik durumu ve risk ortamının arttırılmasına yol açarak hem gelişmiş ülkelerin hem de gelişmekte olan ülkelerin dış ticaretini etkilemektedir.

Ülkelerin dış ticaretteki avantajlarını etkileyen başlıca unsurlardan biri döviz kurudur. Özellikle, dış ticaret politika araçlarının ülke ulusal parasının değerinde gerçekleşen değişimlerin de dış ticaret konusunda oldukça etkisi olduğu görülmektedir (Baş, 2020: 32).

Reel efektif kurundaki gelişmeler; ülkelerin dış ticaret ortamındaki adımlarının belirleyicisi olduğu gibi rekabet gücü açısından da önem arz etmektedir (Yılmaz ve Kaya, 2007: 70). Reel efektif döviz kurunun artması, Türk lirasının değer kazandığı anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle ülkenin dış ticaretteki ihracatını kısmakta, ithalatını ise artmaktadır. Buna istinaden ülkenin dış ticaret dengesi negatif yönde etkilenmektedir (Gedik, 2014: 103).

Grafik 5

Türkiye’de 2003-2018 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru (TÜFE Bazlı), İthalat ve İhracat

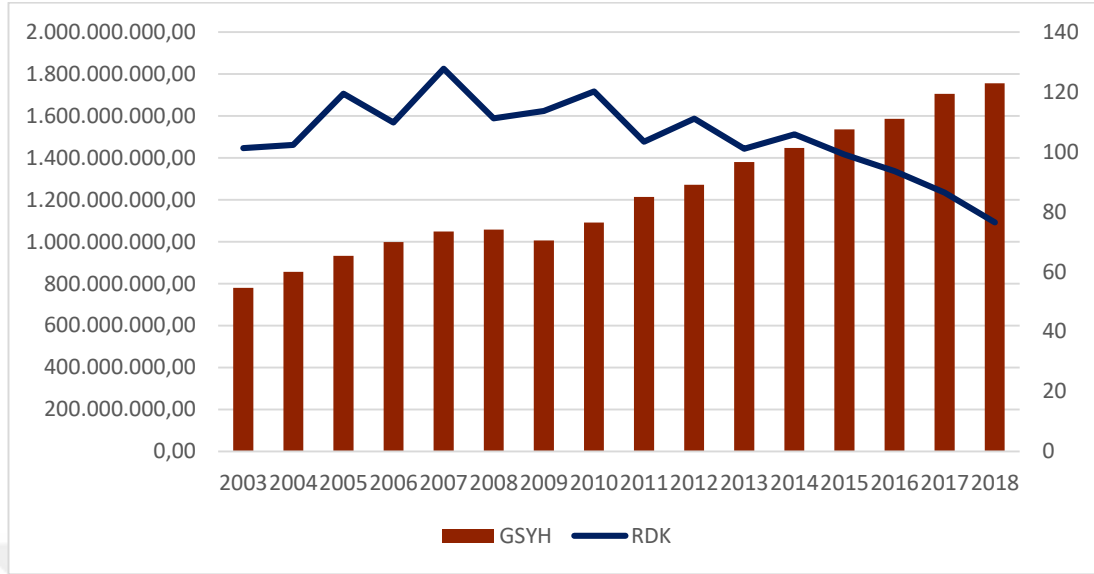
Kaynak: RDK (TÜFE bazlı) verisi EVDS’den, İthalat ve İhracat verileri OECD’den alınmıştır.
Erişim Tarihi: 15 Kasım 2020

Grafik 5’e göre, Türkiye’de 2003 – 2018 dönemine ilişkin olarak RDK, 2014 yılına kadar dalgalı bir seyir izlerken 2014 yılından sonra 2018 yılına doğru azalma eğilimi göstermektedir. Bu dönemde RDK’nin, 120 – 130 bandında olduğu yani RDK’nin aşırı yüksek olduğu sadece iki yıl gözlemlenmiştir. Bu grafiğe göre, 2013’ten 2017 yılına kadar ithalat ihracattan fazlayken 2018 yılında ihracatın ithalattan fazla olduğu görülmektedir ki bu da uzun bir dönemden sonra Türkiye’nin ilk kez dış ticaret fazlası verdiği anlaşılmaktadır.

Bir ülkenin ithalatını, etkileyen temel unsurlar ülkenin milli geliri ile reel döviz kurudur (Seyidoğlu, 2007: 502). Reel döviz kurunun artışı, Türk lirasının değer kazanmasına yol açacağından ve dövizin daha ucuz hale gelmesine neden olacağından dolayı ithalatı pozitif yönde etkilemesi beklenir (Gedik, 2014: 83). Grafik 5’te gösterildiği gibi, ele alınan dönemde çoğunlukla ithalatın ihracattan fazla olması nedeniyle ithalat olgusu öne çıkmaktadır. İthalat, yurtiçi gelirin bir fonksiyonu olduğu için GSYH’ye bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Ayrıca RDK, ithalatı etkilediği için RDK ve GSYH’ye ilişkin verilerin ayrı bir grafikte incelenmesi faydalı olacaktır.

Grafik 6.

Türkiye’de 2003 – 2018 Dönemi Reel Efektif Döviz Kuru (TÜFE Bazlı) ve GSYH (TL) Grafiği

Kaynak: EVDS, Erişim Tarihi: 2 Aralık 2020

Türkiye’nin 2003-2018 dönemine ait GSYH ve RDK değerlerinin gösterildiği Grafik 6’da görüldüğü gibi GSYH’nin trendi Grafik 5’teki ithalat serisinin trendine paralel bir seyir izlemiştir. 2014 yılından itibaren RDK serisi azalma eğilimi gösterirken GSYH artmaya devam etmiştir. Grafiğin ele alındığı dönemin sonunda RDK en düşük seviyesine düşerken GSYH en yüksek seviyesine çıkmıştır.

Kur faktörü, dış ticaretin şekillenmesinde oldukça önem arz eden bir faktördür. Ancak, bununla birlikte dış ticareti şekillendiren birçok faktör daha vardır. Bunlar; ihracat veya ithal malların fiyat esnekliği ve gelir esnekliği, tamamlayıcı mal ve ikame malların fiyatları, dış ticaretteki kısıtlamalar, teşvikler ve damping gibi faktörlerdir. Bu bağlamda dış ticaret dengesini etkileyen faktörlerin başında döviz kuru olmakla birlikte diğer faktörleri de göz ardı etmemek gerekmektedir (Eğilmez, 2013).

RDK’de oluşacak bir artışın, ihracatta azaltıcı bir etki yaratması beklenirken, yurt dışı gelir üzerinde oluşan bir artışın ise ihracatı arttırıcı etki göstermesi beklenmektedir. Türkiye’nin dış ticaret yaptığı ülkelerin GSYH seviyesinin artması halinde üretimin artmasına paralel olarak ülkemizdeki ara mal ve nihai mallara yönelik talepler de artacaktır (Gedik, 2014: 103). Ancak, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde reel efektif döviz kurunda yaşanan değişimler ekonomi de istikrarı zorlaştırmakta, istikrarın olmaması dış ticaret açığını olumsuz yönde etkilemekte ve finansal sistemde aksaklıklara yol açabilmektedir.

Türkiye’de dış ticaretin biçimlenmesinde rol oynayan bir başka önemli faktör ise uygulanan kur politikalarıdır; döviz kuru dış ticaretten kazanılacak kârın ülke dışındaki piyasalarda erimesinin önüne geçmek amacıyla oldukça önem arz etmektedir bu yüzden daima hareketli döviz kuru ortamının yerine kararlı bir ortamın oluşması gerekmektedir.

Özetlemek gerekirse çalışmanın bu bölümünde; döviz kuru ile ilgili temel kavramlar, döviz kuru türleri, uluslararası para sisteminin tarihsel gelişimi, döviz kuru sistemleri, döviz kuru ile dış ticaret ilişkisini açıklamaya yönelik teorik yaklaşımlar ve reel efektif döviz kuru ile dış ticaret ilişkisi açıklanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU İLE DIŞ TİCARET DENGESİ İLİŞKİSİ: LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Bu bölümde, reel efektif döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkiye yönelik ampirik literatür araştırmasına yer verilecektir. Bu literatür araştırması, Türkiye ve Türkiye dışındaki ülkeler olmak üzere iki ayrı tabloda gösterilecektir. Literatür araştırması kronolojik olarak sıralanmıştır.

3.1. TÜRKİYE İÇİN REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK YAPILMIŞ AMPİRİK ÇALIŞMALAR

Ulusoy ve Zengin (1995)'in, 1970- 1992 dönemini ele aldığı çalışmalarında, reel efektif döviz kuru ile ihracat arasındaki ilişki, en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmiş ve sonuçların anlamlı olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Kasman ve Kasman (2005), çalışmalarında 1982-2002 dönemi için çeyrek yıllık verileri kullanarak Johansen-Juselius maksimum olabilirlik eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modelinden faydalanmışlardır. Çalışmanın sonucuna göre, tahmin edilen ihracat fonksiyonu, ihracat gelirleri ile ihracat ağırlıklı reel efektif döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Peker (2008), Türkiye örneği için 1992:1 – 2006:4 dönemini ele aldığı çalışmasındaki bulgulara göre, uzun dönemde döviz kurundaki %1'lik bir değişimin ticaret dengesini negatif yönde etkilediğini saptamıştır. Ampirik sonuca göre Marshall Lerner koşulunun desteklenemediği bulgusuna ulaşmıştır. Kısa dönem sonucunda ise Reel efektif döviz kurundaki değişimin ticaret dengesindeki etkisinin anlamlı olmadığı bulgusuna ulaşmıştır.

Yapraklı (2011)'nın, yaptığı çalışmada esnek döviz kuru rejiminin uygulandığı 2001-2009 dönemine ait aylık veriler kullanılarak reel bütçe açığı, reel para arzı ve reel efektif döviz kuru endeksinin reel dış ticaret açığı üzerindeki etkileri sınır testi

yaklaşımından faydalanılarak ekonometrik olarak incelenmiştir. Analiz bulgularına göre uzun dönemde dış ticaret açığı; bütçe açığından pozitif ve istatistiki açıdan anlamlı, para arzından negatif ve istatistiki olarak anlamlı, reel efektif kur endeksinden ise pozitif ve istatistiki açıdan anlamsız olarak etkilenmektedir. Diğer bir taraftan kısa dönemli analiz sonuçları da, para arzının dış ticaret açığını pozitif ve istatistiki olarak anlamlı etkilediğini göstermiştir. Bütçe açığı ve reel efektif kur endeksine ait kısa dönem analiz sonuçları ile uzun dönem sonuçlarının paralellik arz ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Hepaktan vd. (2011), 1982:01-2011:07 dönemine ait aylık veriler kullanarak yaptıkları çalışmada, reel efektif döviz kurunun dış ticaretin bileşenlerinden ihracat ve ithalat ile olan ilişkisini Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi ile analiz etmiştir. Engle Granger nedensellik testi bulgularına göre; ihracat ve ithalatın, reel efektif döviz kuru üzerindeki etkisinin, reel efektif döviz kurunun ihracat ve ithalat üzerindeki etkisinden daha güçlü olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yıldız ve Özdamar (2014), 2005:01- 2012:12 dönemine ait aylık verileri kullanarak Türkiye’de imalat sanayi sektörlerinin ithalat ve ihracatı ile reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analiz bulgularına göre, çeşitli sektörlerin ihracat ve ithalatı ile reel efektif döviz kurunun uzun dönemde eşbütünleşik olduğu görülmüştür. Ayrıca, çeşitli sektörlerin ihracat ve ithalatı ile reel efektif döviz kuru arasında nedenselliğin olduğu ve nedenselliğin çoğunlukla reel efektif döviz kurundan sektörlerin ihracat ve/veya ithalatına doğru olduğu bulgusuna ulaşmışlardır.

Değer ve Demir (2015), 1997:1-2014:12 dönemleri arasında Türkiye’nin dış ticaret hacmi ile reel efektif döviz kuru arasındaki nedensellik ilişkisini araştırmıştır. Reel efektif döviz kuru ile dış ticaret arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğu görülmüştür. Nedensellik analizinde, reel efektif döviz kurundan dış ticaret hacmine doğru bir nedenselliğin olduğu görülmüştür. Ancak, dış ticaret hacminden reel efektif döviz kuruna doğru herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Karaş ve Karaş (2017), 2003:1 – 2017:6 döneminde reel efektif döviz kuru, ithalat ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Tüm serilerin 1. Dereceden durağanlaştığını saptadıktan sonra yaptıkları eşbütünleşme analizi sonucuna göre reel efektif döviz kuru, ihracat ve ithalat arasında uzun dönemli ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Reel efektif döviz kuru ile ithalat arasında çift yönlü bir nedensellik tespit

edilmesine rağmen, yapılan varyans ayrıştırması analizine göre, ihracat ile reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkinin zayıf olduğu saptanmıştır.

Alkan (2018), 2008-2017 döneminde üç aylık verilerden yararlanarak dış ticaret açığı ile reel efektif döviz kuru ve büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Analiz sonucunda reel efektif döviz kuru ile dış ticaret açığı serilerinin birbirlerinin nedeni olduğu saptanmış ancak eşbütünleşik olmadığı görülmüştür.

Şahin ve Durmuş (2019), 2003:1-2018:6 dönemini ele alarak çalışmalarında reel efektif döviz kuru, ithalat ve ihracat değişkenlerini kullanarak, bu değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu değişkenler arasında uzun dönemdeki ilişkinin analizinde Gregory-Hansen yapısal kırılmalı eşbütünleşme testinden yararlanılmıştır. Bu test bulgusuna göre, sabitte ve trendde kırılma dikkate alınmış ve uzun dönemli ilişki olduğu saptanmıştır. Fourier Toda-Yamamoto nedensellik test sonucuna göre; reel efektif döviz kurundan ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Ayrıca, ihracattan reel efektif döviz kuruna doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmüştür.

Polat (2019)'ın, çalışmasında 1989:1-2018:11 dönemi için aylık veriler kullanılarak, ham petrol fiyatları, reel efektif döviz kuru ve ekonomik konjonktürün Türkiye'nin dış ticaret dengesine olan etkileri, yapısal kırılmalı zaman serisi analiz yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Pesaran, Shin ve Smith (2001)'in ARDL Sınır Testinden faydalanılarak serilerin eşbütünleşme ilişkisi içinde oldukları ve bu serilerin kullanılması ile yapılacak analizlerde sahte regresyon sorunu ile karşılaşılmayacağı belirlenmiştir. ARDL sınır testi ile yapılan, değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem analizlerinin sonucuna göre, Türkiye'nin dış ticaret dengesini; reel efektif döviz kurunda yaşanan %1'lik yükselmenin %0.73 oranında bozduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Ayık vd. (2020), çalışmalarında 2003:1-2018:6 dönemi aylık veriler kullanarak, ARDL sınır testi yaklaşımı ve Toda-Yamamoto nedensellik testinden faydalanmışlardır. ARDL sınır testi analiz sonucuna göre, reel efektif döviz kuru değişkeninin dış ticaret hacmi ve ithalat değişkenleri üzerinde uzun veya kısa dönemde pozitif bir etkiye sahip olduğunu ancak bu etkinin anlamlı olmadığı bulgusu elde edilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonucuna göre, toplam dış ticaret ve reel efektif döviz kuru arasında tek yönlü veya çift yönlü bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

Tablo 3

Türkiye İçin Yapılmış Ampirik Çalışmaların Literatür Araştırması

Yazar(lar)/ Çalışma Yılı	Ülke(ler)/ Dönem	Yöntem	Sonuç
Ulusoy ve Zengin (1995)	Türkiye 1970- 1992	En Küçük Kareler Yöntemi	Reel efektif döviz kuru ile ihracat arasındaki ilişki, en küçük kareler yöntemi ile tahmin edilmiş ve sonuçların anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.
Kasman ve Kasman (2005)	Türkiye 1982-2002 (Üç Aylık)	Johansen-Juselius Maksimum Olabilirlik Eşbütünleşme Testi, Hata Düzeltme Modeli	Tahmin edilen ihracat fonksiyonu, ihracat gelirleri ile ihracat ağırlıklı reel efektif döviz kuru arasında uzun dönemli bir ilişki olduğunu göstermiştir.
Peker (2008)	Türkiye 1992:1-2006:4 (Aylık)	Eşbütünleşme Yöntemi	Reel efektif döviz kuru değişkenliğinin ticaret dengesi üzerindeki kısa dönem etkileri anlamlı çıkmamıştır. Marshall – Lerner koşulunun sağlanmadığı sonucuna varılmıştır.
Yapraklı (2011)	Türkiye 2001:3-2009:6 (Aylık)	ARDL, Sınır Testi Yaklaşımı	Uzun ve kısa dönemde dış ticaret açığı; reel efektif kur endeksinden pozitif ve istatistiki açıdan anlamsız olarak etkilenmektedir.
Hepaktan, Çınar vd. (2011)	Türkiye 1982:01- 2011:07 (Aylık)	Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testi	İhracat ve ithalatın, reel efektif döviz kuru üzerindeki etkisinin, reel efektif döviz kurunun ihracat ve ithalat üzerindeki etkisinden daha güçlü olduğu saptanmıştır.
Yıldız ve Özdamar (2014)	Türkiye 2005:01- 2012:12	Engle-Granger Eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi	Çeşitli sektörlerin ihracat ve ithalatı ile reel efektif döviz kurunun uzun dönemde eşbütünleşik olduğu saptanmıştır.
Değer ve Demir (2015)	Türkiye 2003:1 – 2017:6	Granger nedensellik analizi ve Koentegrasyon (eşbütünleşme) analizi	Reel efektif döviz kuru ile ithalat arasında çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Yapılan varyans ayrıştırması analizine göre, ihracat ile reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkinin zayıf olduğu saptanmıştır.
Karaş ve Karaş (2017)	Türkiye 2003:01- 2017:06 (Aylık)	Granger Nedensellik Testi	Reel efektif döviz kuru ile ithalat arasında çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Varyans ayrıştırması analizine göre, ihracat ile reel efektif döviz kuru arasındaki ilişkinin zayıf olduğu saptanmıştır.
Alkan (2018)	Türkiye 2008-2017 (Üç aylık)	VAR Modeli, Granger Nedensellik Testi	Dış ticaret açığı ile reel efektif döviz kuru ve serilerinin birbirlerinin nedeni olduğu ifade edilebiliyorken, eşbütünleşik olmadıkları görülmüştür. Serilerin genel görünüş itibarı ile eşbütünleşik gibi görünmelerine rağmen yapısal seyirleri farklılıklar içermektedir.
		Gregory-Hansen Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme Testi,	Değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiden bahsetmek mümkündür. Reel efektif döviz kurundan ithalata

Şahin ve Durmuş (2019)	Türkiye 2003:1-2018:6	Toda-Yamamoto ve Balcılar vd. ile Bootstrap Kayan Pencere Nedensellik testi	doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür. Ayrıca ihracattan reel efektif döviz kuru doğru tek yönlü bir nedenselliğin olduğu görülmüştür.
Polat (2019)	Türkiye 1989:01-2018:11 (Aylık)	ARDL, Toda-Yamamoto, Peseran, Shin ve Smith(2001) Sınır Testi	Sınır testine göre, serilerin eşbütünleşme ilişkisi içinde oldukları ve bu serileri kullanılarak yapılacak analizlerde sahte regresyon sorunu ile karşılaşılmayacağı belirlenmiştir.
Ayık vd. (2020)	Türkiye 2003:1-2018:6 (Aylık)	ARDL sınır testi, TodaYamamoto Nedensellik Testi,	Toplam dış ticaret hacmi ve toplam ithalat değişkenleri ile reel efektif döviz kuru değişkeni arasında eşbütünleşme ilişkisine rastlanmıştır. Toplam dış ticaret hacmi ve toplam ithalat değişkenleri ile reel efektif döviz kuru değişkeni arasında eşbütünleşme ilişkisine rastlanmamıştır.

3.2. TÜRKİYE DIŞINDAKİ ÜLKELER İÇİN REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU VE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK YAPILMIŞ AMPİRİK ÇALIŞMALAR

Akhtar ve Hilton (1984), çalışmalarında Almanya ve ABD ülkeleri için üç aylık veriler kullanarak 1974:Q1-1981:Q4 dönemini araştırmışlardır. En küçük kareler yöntemini uyguladıkları çalışmalarında elde ettikleri bulgulara göre, reel efektif döviz kuru ile dış ticaret hacmi arasında negatif bir ilişki olduğunu saptamışlardır.

Arize (1994), dokuz Asya ülkesinin¹ 1973:Q1-1991:Q1 dönemine ait üç aylık verileri kullanarak reel efektif döviz kuru ve dış ticaret dengesi arasındaki uzun dönem ilişkisi eşbütünleşme analizi aracılığıyla test etmiştir. Çalışmanın bulgularına göre, Asya ülkelerinde dış ticaret dengesi ile reel efektif döviz kuru arasında pozitif ve uzun dönemde anlamlı istatistiksel bir denge bulunmuştur.

Lin (1997), çalışmasında, reel döviz kuru ile dış ticaret dengesi ve dış ticaret bileşenleri arasındaki ilişkiyi, aylık veriler kullanarak 1973:03-1994:09 dönemi için araştırmıştır. Çalışmada kullanılan Engle Granger yöntemi, reel döviz kuru ile dış ticaret dengesi ve bileşenleri arasında bir eşbütünleşme ilişkisi olmadığı sonucunu vermiştir. Geweke Lineer Geri Besleme Ölçümleri testi ise, reel döviz kuru ile dış

¹ Kore, Hindistan, Endonezya, Malezya, Pakistan, Filipinler, Singapur, Sri Lanka ve Tayland

ticaret dengesi arasında, hem ikili, hem de üçlü sistem için, çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucunu göstermiştir.

Wilson ve Tat (2001) üç aylık veriler kullanarak 1970-1996 döneminde Singapur ve ABD için yaptığı eşbütünleşme analizinde reel döviz kurunun reel karşılıklı dış ticaret dengesi üzerinde anlamlı bir etkiye sebep olamayacağı sonucunu elde etmişlerdir.

Alam ve Ahmad (2010); 1982:1-2008:2 arasındaki dönemde üçer aylık verileri kullanarak Pakistan'ın ana ticari ortakları olan ABD, İngiltere Japonya, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Almanya ve Kuveyt ile olan iki taraflı ithalatı ile reel efektif döviz kuru oynaklığı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmalarında döviz kuru oynaklığını ölçmede GARCH yöntemini kullanmışlardır. Döviz kuru oynaklığının ithalata etkisini ARDL yöntemi ile incelemişlerdir. Çalışmanın neticesinde; reel efektif döviz kuru oynaklığının Pakistan'ın İngiltere'den yaptığı ithalatı negatif etkilediği sonucuna varılmıştır.

Hassan v.d (2016), Bangladeş için 2003:6 -2015:5 dönemine ait aylık verileri kullanarak ve Johansen eşbütünleşme tekniğinin yanı sıra VECM'yi uygulayarak reel efektif döviz kurunun Bangladeş'in reel ihracat kazançları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Elde edilen tahmin edilen sonuçlarına göre , reel efektif döviz kurunun Bangladeş'te uzun vadede reel ihracat kazançları üzerinde önemli bir negatif ilişkiye sahiptir. Ayrıca, Bangladeş'te REER'in değer kazanması nedeniyle ihracatın rekabet gücünün azaldığına dair bulgular elde edilmiştir.

Tablo 4

Türkiye Dışındaki Ülkeler İçin Yapılmış Ampirik Çalışmaların Literatür Araştırması

Yazar(lar)/ Çalışma Yılı	Ülke(ler)/ Dönem	Yöntem	Sonuç
Akhtar-Hilton (1984)	Almanya ve A.B.D. 1974:Q1-1981:Q4	En küçük kareler yöntemi	Reel efektif döviz kuru ile dış ticaret hacmi arasında negatif bir ilişki mevcuttur.
Arize (1994)	9 Asya Ülkesi 1973:1-1991:1	Eşbütünleşme Analizi	Asya ülkelerinde dış ticaret dengesi ile reel efektif döviz kuru arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir uzun dönem denge bulunmuştur.
Lin (1997)	ABD 1973:03 – 1994:Q9 Aylık	Engle-Granger Nedensellik analizi-	Reel efektif döviz kuru ve dış ticaret hadleri arasında bir

		Koentegrasyon Analizi	eşbütünleşme olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Wilson ve Tat, (2001)	Singapur ve ABD 1970-1996 (üç aylık)	Koentegrasyon analizi	Reel döviz kurunun reel ticaret dengesi üzerinde anlamlı bir etki yapmayacağı sonucuna varılmıştır.
Alam ve Ahmad (2010)	Pakistan 1982:1-2008:2 (üçer aylık)	GARCH metodu ve ARDL	Reel efektif döviz kuru oynaklığı Pakistan'ın İngiltere'den yaptığı ithalatı negatif etkilemektedir
Hassan vd. (2016)	Bangladeş 2003:6 ve 2015:6	Eşbütünleşme Testi, Hata Düzeltme Modeli	Reel efektif döviz kurunun reel ihracat üzerinde uzun vadede önemli bir etkiye sahip olduğu buna karşılık kısa vadede herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

İlgili literatür incelendiğinde reel efektif döviz kuru ile dış ticaret arasında aynı yönlü ve ters yönlü ilişki tespit eden çalışmalar olduğu gibi herhangi bir ilişki bulunmayan çalışmalar da mevcuttur. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde reel efektif döviz kurunda yaşanan değişimler ekonomide istikrarı zorlaştırmakta, dış ticaret açığını olumsuz yönde etkilemekte ve cari açığı da etkileyerek finansal sistemde aksaklıklara yol açabilmektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler ve ekonomileri kırılgan olan ülkeler iktisat yazınındaki teorik çerçevenin dışına çıkabilmektedir. Ancak, ilgili literatürdeki çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, bu çalışmanın bulgularını destekleyecek şekilde, reel efektif döviz kuru ile dış ticaret açığı arasında uzun dönemli ilişki bulan çalışmaların çoğunlukta olduğu görülmektedir.

Özetlemek gerekirse çalışmanın bu bölümünde, reel efektif döviz kuru ile dış ticaret arasındaki ilişkiyi ele alan ampirik literatür detaylı olarak incelenmiştir. Reel efektif döviz kuru ve dış ticaret ilişkisini hem Türkiye hem de Türkiye dışındaki ülkeler için açıklayan çalışmalar ele alınmış ve tablolar oluşturulmuştur. Çalışmanın bir sonraki bölümde ise reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiye yönelik ekonometrik uygulama yapılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU İLE DIŞ TİCARET DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİYE YÖNELİK EKONOMETRİK UYGULAMA

Bu bölümde reel efektif döviz kuru ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiye yönelik ekonometrik uygulama yer almaktadır. Bu bağlamda, sırasıyla veri seti ve çalışmanın modeli, araştırmada kullanılan yöntem, ARDL modeli ve ekonometrik analiz sonuçlarına yer verilecektir.

4.1. VERİ SETİ ve ÇALIŞMANIN MODELİ

Bu çalışmada Türkiye’de 2003:Q1-2018:Q3 dönemi çeyrek veriler dikkate alınarak Reel Efektif Döviz Kuru ve Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Dış Ticaret Dengesi üzerine etkisinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda Mal Dengesi, Tüfe Bazlı Reel Efektif Döviz Kuru ve Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla değişkenlerine ait veriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası EVDS (Elektronik Veri Dağıtım Sistemi) üzerinden temin edilmiştir. Bu çalışmada kullanılan değişkenler, değişkenlerin tanımları ve elde edildikleri kaynak tablo.5’te gösterilmiştir. Analiz ise EViews 10 paket program kullanılarak yapılmıştır.

Tablo 5

Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Simge	Tanım	Kaynak
DA	Mal Dengesi	EVDS
RDK	Reel Efektif Döviz Kuru, TÜFE Bazlı (2003=100)	EVDS
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla, Zincirlenmiş Hacim Yöntemiyle	EVDS

Çalışmada kullanılan temel model aşağıdaki gibidir;

$$DA_t = \alpha_1 + \alpha_2 RDK_t + \alpha_3 GSYH_t + \mu_t$$

Araştırmanın bağımlı değişkeni olarak, Dış Ticaret Dengesi (DA) kullanılmıştır. Bağımsız değişken olarak ise Türkiye’nin iktisadi yapısını etkileyen ve dış ticareti etkilemede ciddi öneme sahip unsurlardan biri olan Reel Efektif Döviz

Kuru (RDK) kullanılmıştır. Türkiye'nin üretim yapısı ithalata bağımlı olduğu için, büyüme arttıkça dış ticaret açığının artacağı öngörülmektedir. Bu nedenle, çalışmada, bir diğer bağımsız değişken olarak da Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH) değişkeni kullanılmıştır.

DA değişkeninin mutlak değeri alınarak milyon TL'ye dönüştürüldükten sonra analize dâhil edilmiştir. TCMB'den alınan RDK veri setinin hesaplamasında ise kullanılan denklem aşağıda gösterilmiştir;

$$RDK = \prod_{i=1}^N \left[\frac{P_{TUR}}{P_i * e_{i,TUR}} \right]^{w_i}$$

w_i "i" ülkesinin Türkiye'nin REK endeksindeki ağırlığını, P_{TUR} Türkiye'nin fiyat endeksini, P_i "i" ülkesinin fiyat endeksini, $e_{i,TUR}$ "i" ülkesinin parasının TL cinsinden kur değerini, "N" ülke sayısını göstermektedir.

4.2. YÖNTEM

Bu çalışmada izlenen adımlar şu şekilde sıralanmıştır;

- Tanımlayıcı istatistiki değerler bulunmuştur.
- Durağanlık analizleri; ADF, PP ve KPSS birim kök testleri aracılığıyla yapılmıştır.
- Serilerin mevsimselliğe sahip olup olmadığı Census X-13 mevsimsellikten arındırma yöntemi ile kontrol edilmiştir
- Kısa ve uzun dönem analizler ARDL yardımıyla gerçekleştirilmiştir.
- Modelin kararlılığını incelemek için CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri incelenmiştir.

4.2.1. Tanımlayıcı İstatistik Sonuçlar

Zaman serileriyle yapılan analizlerde verinin dağılımı, değerleri, trend ve mevsimsellik içerip içermemesi ve durağanlığı önemli rol oynamaktadır. Verinin dağılımı ve trendin varlığı modele yansıtılmazsa model tanımlama hatası ortaya

çıkmaktadır. Bu nedenle verilerin yapısını incelemek için serilerin betimleyici istatistikleri incelenmesi gerekmektedir.

İlk olarak Dış Ticaret Dengesi ve Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla değişkenlerinin doğal logaritması alınarak analize başlanmıştır. Değişkenlere ait ham verilerin temel istatistik sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6.
Temel İstatistik Göstergeleri

	DA	GSYH	RDK
Ortalama	25597.53	302614.9	105.4675
Ortanca	25215.47	280188	107.56
Maximum	72037.08	464822.3	127.72
Minimum	2040.31	166572.6	61.72
Std. Dev.	16406.88	77059.04	11.92776
Skewness	0.892889	0.373444	-0.89261
Kurtosis	3.551771	2.116398	4.710242
Jarque-Bera	9.170324	3.513807	16.04384
Probability	0.010202	0.172578	0.000328
Gözlem Sayısı	63	63	63

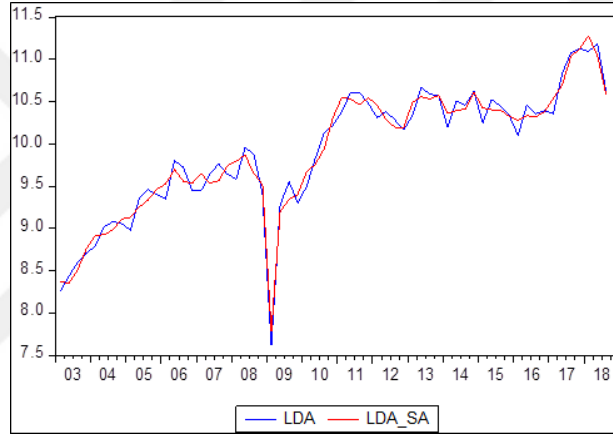
Tablo 6’da 2003:Q1 – 2018:Q3 dönemleri arasındaki modele ait tanımlayıcı istatistiksel bilgiler yer almaktadır. İncelenen dönemler arasında DA serisinin ortalamasının 25597.53, en küçük 2040.31, en yüksek 72037.08 milyon TL ve standart hatasının 16406.88 olduğu görülmektedir. GSYH değişkeninin yıllara göre artan bir eğilim izlediği ve ortalama değerinin 302614.9, en küçük değerinin 166572.6, en yüksek değerinin 464822.3 milyon TL ve standart hatası 77059.04 olduğu görülmektedir. RDK serisinin ortalama değerinin 105.4675, en küçük değerinin 61.72, en yüksek değerinin 127.72 ve standart hata değerinin 11.92 olduğu görülmektedir. Hata terimlerinin normallik dağılım sonuçlarına (Jarque-Bera Test) bakıldığında DA ve RDK değişkenlerinin hata terimlerinin normal dağılım göstermediği fakat GSYH değişkeninin hata terimlerinin normal dağılım göstermediği görülmektedir.

Bir sonraki adımda ise mevsimsellik analizi yapılmıştır. Mevsimsellik bir zaman serisinde düzenli olarak aynı dönemlerde/ mevsimlerde meydana gelen serinin

genel seyrinden sapmalardır. Mevsimsellik hata terimlerinin varyansını arttırarak modelin bozulmasına sebep olabilmektedir. Bu nedenle mevsimsellik içeren serilerin mevsimsellikten arındırılması ya da modele mevsimsel kuklalar eklenmesi gerekmektedir. Ancak belirgin bir mevsimsellik yoksa serileri mevsimsellikten arındırmak ya da modele mevsimselliği yansıtan kuklalar eklenmesi yine model tanımlama hatasına yol açabilmektedir (Gujarati, 2006). Bu yüzden serilerin mevsimselliğe sahip olup olmadığı Census X-13 mevsimsellikten arındırma yöntemi ile kontrol edilmiştir. Bu yöntemin en önemli özelliği seride gerçek anlamda mevsimsellik yoksa seriyi arındırmamasıdır. Verilerin mevsimsel değişimlerden etkilenme durumları Grafik 7, Grafik 8. ve Grafik 9. 'da verilmiştir.

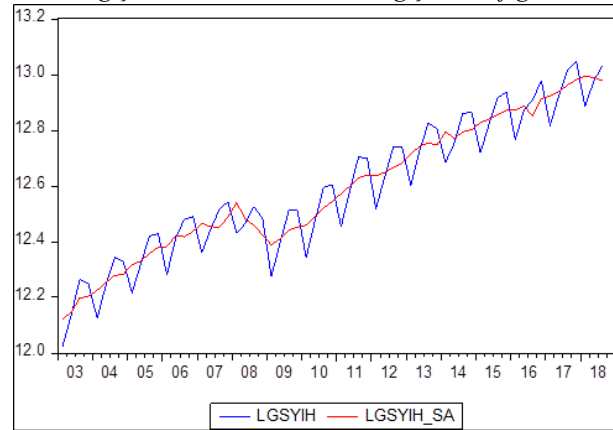
Grafik 7.

LDA Değişkenine Ait Mevsimsel Değişim Grafiği

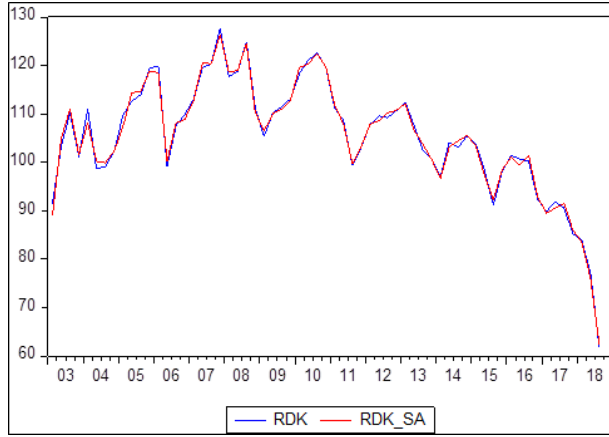
Grafik 8.

GSYH Değişkenine Ait Mevsimsel Değişim Grafiği

Grafik 9.

RDK Değişkenine Ait Mevsimsel Değişim Grafiği

Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) değişkeninin mevsimsel değişimlerden etkilendiği ve bu sebeple analize dahil edilirken mevsimsel değişimlerden arındırılmış hali kullanılmıştır.

4.2.2. Durağanlık Analizi ve Birim Kök Test Sonuçları

Bu bölümde ilk olarak, kullanılan serilerin durağanlık seviyelerini tespit edebilmek için birim kök testleri uygulanmıştır. Durağan olmayan zaman serilerinde karşılaşılan sahte regresyon durumunu önlemek için serilerde birim kök testi uygulanmaktadır.

Bu çalışmada birim kök testlerine başlamadan önce mevsim etkisi görülen seriler Census X 13 yöntemi uygulanarak mevsimsellik etkisinden arındırılmış ve sonrasında DA ve GSYH değişkenlerinin logaritmaları alınmıştır. Çalışmada ilgili değişkenlerin durağanlık durumlarını saptamak için ADF, PP ve KPSS birim kök testleri yapılmıştır.

4.2.2.1. Augmented (Genişletilmiş) Dickey-Fuller Birim Kök Testi

Ekonometri yazınında zaman serisi analizlerine baktığımızda, durağanlık testi için Dickey-Fuller Birim Kök Testi tercih edilmektedir. Genelde zaman serilerinin ortalaması, varyans değeri ve kovaryans değeri süreç boyunca sabit düzeyde ise bahsedilen serinin durağan olduğu söylenebilir (Gujarati, 2006: 713).

Durağan olmayan zaman serileriyle yapılan ekonometrik çalışmalarda yüksek R^2 ortaya çıkar ve sahte regresyon sorunları ile karşılaşılabilir. Bu sebeple çalışmadan elde edilen sonuçlarla iktisadi açıdan güvenilir ve sağlıklı analizler yapılamamaktadır. Başka bir deyişle oluşturulan regresyon denklemleri anlamsız kalmaktadır (Enders, 2010: 196).

Bu çalışmada kullanılan zaman serilerinde birim kök tespiti için yapılan Genişletilmiş Dickey- Fuller testinde sabitli, sabitli/ trendli ve sabitli/ trendsiz olmak üzere üç farklı regresyon tipi kullanılabilir (Çakır, 2012: 41). ADF birim kök testine ilişkin sonuçlar Tablo 7’de gösterilmiştir.

ADF için kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir;

$H_0: \delta = 0$ ise seriler durağan değildir.

$H_1: \delta < 0$ ise seriler durağandır.

Tablo 7

ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Birim Kök	Test Denklemini	t-istatistik	p-değeri
LDA	Düzeyde	Sabitli	-2.6037	0.0977
		Sabitli ve Trendli	-4.37847	0.0047*
	1.Fark	Sabitli	-7.72708	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-7.69617	0.0000*
LGSYH_SA	Düzeyde	Sabitli	-1.15543	0.6882
		Sabitli ve Trendli	-2.31513	0.4196
	1.Fark	Sabitli	-7.75025	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-7.74492	0.0000*
RDK	Düzeyde	Sabitli	-0.72002	0.8337
		Sabitli ve Trendli	-2.20535	0.4782
	1.Fark	Sabitli	-8.00607	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-8.359	0.0000*

*: $p < 0.05$ düzeyinde anlamlıdır.

4.2.2.2. Phillips- Perron Birim Kök Testi

Augmented Dickey – Fuller testi ampirik çalışmalarda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Bozkurt, 2013: 43). Ancak, Phillips-Perron (1988) tarafından geliştirilen birim kök testinin, seri veya serilerdeki yapısal kırılmaları yakalamada ADF testinden daha etkin olduğu ifade edilmiş ve literatüre, ADF birim kök testinin alternatifi değil de tamamlayıcısı olarak girmiştir. PP testinde bulunan, Newey-West bant aralığı optimal gecikme uzunluğunun belirleyicisi değil de uyarlama tahmincisi olduğundan, PP testinde otokorelasyonu gidermeye yetecek kadar bağımlı değişkenin gecikmeli değeri ilave edilmemekte, onun yerine katsayı uyarlanmaktadır.(Oltulular ve Terzi, 2006: 6). Bu testte birim kök varlığı aşağıda gösterilen denklem ile saptanmaktadır (Eren, 2020: 94);

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + \beta_1 \left(t - \frac{T}{2} \right) + u_t$$

T: Gözlem sayısını temsil etmektedir.

PP için kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir;

$H_0: \delta = 0$ ise seriler durağan değildir.

$H_1: \delta < 0$ ise seriler durağandır.

Bu test de ADF testine benzer olarak, olasılık değeri %5'ten küçükse 0 hipotezi % 5 anlamlılık seviyesinde reddedilir, şayet %5'ten büyükse 0 hipotezi reddedilemez ve serinin durağan olmadığı kabul edilir.

Bu çalışmada uygulanan PP birim kök testi ve testin sonuçları Tablo 8' de gösterilmiştir.

Tablo 8
PP Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Birim Kök	Test Denklemleri	t-istatistik	p-değeri
LDA	Düzeyde	Sabitli	-2.42587	0.1390
		Sabitli ve Trendli	-4.31215	0.0057*
	1.Fark	Sabitli	-14.5695	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-15.687	0.0000*
LGSYH_SA	Düzeyde	Sabitli	-1.14881	0.6910

		Sabitli ve Trendli	-2.4876	0.3331
	1.Fark	Sabitli	-7.75483	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-7.75045	0.0000*
RDK	Düzeyde	Sabitli	-0.68681	0.8421
		Sabitli ve Trendli	-2.19756	0.4824
	1.Fark	Sabitli	-8.01611	0.0000*
		Sabitli ve Trendli	-8.55683	0.0000*

*: $p < 0.05$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 7 ve 8’de verilen ADF ve PP testlerinin sonuçlarında düzey değerinde sadece LDA değişkeninin %5 anlamlılık düzeyinde birim kök içermediği ve durağan olduğu görülmektedir. LGSYH_SA ve RDK değişkenlerinin ise düzey değerinde birim kök içerdiği ve durağan olmadıkları görülmektedir. Birinci farkları alındığında ise tüm değişkenlerin %5 anlamlılık düzeyinde birim kök içermediği durağan olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak LDA değişkeninin $I(0)$; LGSYH_SA ve RDK değişkenlerinin ise $I(1)$ ’de durağan oldukları tespit edilmiştir.

4.2.2.3. KPSS Birim Kök Testi

Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (1992) tarafından geliştirilen bu testin hipotezleri, ADF ve PP testlerinin tersidir ve bu açıdan bu testlerin bir sağlaması gibi kabul edilebilmektedir. Bu testte amaçlanan serideki deterministik trendi ayıklayarak seriyi durağan hale getirmektir. (Kwiatkowski, Phillips, Shin ve Schmidt, 1992: 387-392).

Bu testte oluşturulan birim kök hipotezi diğer birim kök testlerinden farklıdır. Sıfır hipotezi, seride birim kök olmadığını serinin durağan olduğunu ifade etmektedir. Alternatif hipotez ise serinin durağan olmadığını ve birim kök içerdiğini göstermektedir.

KPSS testinin hipotezleri aşağıdaki gibidir;

H_0 : Seri durağandır.

H_s : Seri durağan dışıdır.

Bu çalışmada uygulanan KPSS testi ve elde edilen sonuçlar Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9

KPSS Birim Kök Test sonuçları

Değişkenler	Birim Kök	Test Denklemleri	LM-istatistik
LDA	Düzye	Sabitli	0.907425
		Sabitli ve Trendli	0.073357
	1.Fark	Sabitli	0.432188
		Sabitli ve Trendli	0.482273
LGSYH_SA	Düzye	Sabitli	0.590772
		Sabitli ve Trendli	0.088959
	1.Fark	Sabitli	0.114261
		Sabitli ve Trendli	0.086838
RDK	Düzye	Sabitli	0.290072
		Sabitli ve Trendli	0.173275
	1.Fark	Sabitli	0.397727
		Sabitli ve Trendli	0.037266

%5 anlamlılık düzeyde düzey ve birinci fark için kritik değer 0.463 olarak belirlenmiştir.

Tablo 9’da KPSS birim kök test sonuçları değerlendirildiğinde % 5 anlamlılık düzeyinde LDA, LGSYH_SA ve RDK değişkenleri $I(0)$ durağan olduğu tespit edilmiştir.

ADF, PP ve KPSS birim kök test sonuçları birlikte değerlendirildiğinde bazı değişkenlerin $I(0)$ ’da, bir kısmının ise $I(1)$ ’de durağanlaştığı görülmektedir. Bu sonuçlar kapsamında serilerin farklı düzeylerde durağanlaştığı ve testler arasında çelişkili sonuçlar çıkmadığı, sonuçların birbirini desteklediği görülmektedir.

4.3. EKONOMETRİK UYGULAMA

Çalışmanın bu kısmında ARDL eş bütünleşme testi, ARDL modeli ve ARDL modeli sonucunda ortaya çıkan tahmin sonuçlarına yer verilmiştir. Modelden elde edilen uzun dönem ve kısa dönemli ilişki incelenmiş ve CUSUM (Cumulative Sum) testi yapılmıştır.

4.3.1. Eş Bütünleşme Analizi

Eşbütünleşme analizi, değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi analiz etmek için kullanılmaktadır. Özellikle makroekonomik değişkenlerin kullanıldığı çalışmalarda eş bütünleşme analizi ön plana çıkmaktadır. Özünde tek başına durağan halde görünmeyen zaman serileri, belirli bir bütünleşme kademesindeki doğrusal bileşimlerle durağanlaşabilmektedir. Bu nedenle değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olabilmektedir. Kısacası, eşbütünleşme analizinde durağan halde bulunmayan seriler arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmektedir (Bozkurt, 2013: 115).

Serilerde eş bütünleşme ilişkisi varlığı dengede yaşanacak sapmaların daimi olmaması anlamını ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, şayet değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi varsa dengeden sapma halinde denge durumuna yeniden dönecektir. Birim kök bulunduran ve birbiri arasında eş bütünleşik olan zaman serileri ve buna ilişkin değişkenlerin ortak bir trendi vardır. Kısaca, eş bütünleşmenin saptandığı bir modeldeki değişkenlerin birlikte hareket ettikleri ifade edilmektedir (Güney, 2007: 115).

Birim kök testlerinin uygulanmasından sonra serilerin eşbütünleşme ilişkisi incelenmektedir. Bu çalışmada ARDL analiz yöntemi kullanılmıştır.

ARDL yönteminde eşbütünleşme ilişkisi sınır testiyle ele alınmaktadır. Bu analiz yönteminde eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığını tespit edebilmek için analize konu olan değişkenlerin birinci dönem gecikmelerine F testi uygulanmaktadır. Eğer serilerde eşbütünleşme ilişkisi saptanırsa bunun ardından uzun ve kısa dönemdeki ilişkilerini bulmak için ARDL (Auto Regressive Distribution Lag) modelleri kurulmaktadır. Regresyon denkleminin tahmininin ardından uzun dönemli ilişkiyi görebilmek için Wald testi (F istatistiği) yapılmıştır (Gülmez, 2015: 139-151).

Bulunan F istatistik değeri, Peseran vd.'nin (2001) çalışmasındaki asimtotik bir biçimde oluşturulan anlamlılık seviyeleri ile karşılaştırılmaktadır. Sınır testi yaklaşımında ise seriler arasında uzun dönemli bir ilişki saptandığında, uzun dönem için katsayı tahmininde bulunmaktadır (Akel ve Gazel, 2014: 25-31).

4.3.2. Eş Bütünleşme Test Sonuçları

ADF ve PP birim kök test sonuçları değerlendirildiğinde serilerin birinci farkta durağan oldukları görülmektedir. Dolayısıyla, seriler I(2) olmadığı için Pesaran vd. (2001) tarafından önerilen sınır testi yaklaşımıyla eşbütünleşme ilişkisi araştırılabilmektedir. ARDL modeli aşağıda gösterilmiştir.

$$LDA_t = \alpha_0 + \alpha_{1t} + \sum_{i=1}^m \alpha_{2i} LDA_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_{3i} GSYH_{t-i} + \sum_{i=1}^l \alpha_{4i} RDK_{t-i} + \mu_t$$

Eşbütünleşmenin varlığını analiz edebilmek için modele ilk olarak sınır testi uygulanmaktadır. Bu testin sonucu elde edilen F istatistik değerinin alt ve üst sınır değerleri arasında olup olmasına göre yorumlanmaktadır. “H₀: Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur” hipotezinin kabul veya reddedilmesi şu şekilde belirlenmektedir. Eğer F istatistiği, üst sınırdan büyükse H₀ reddedilir. F istatistiği, alt sınırdan küçükse H₀ kabul edilir. Bunların yanı sıra F istatistiği, alt ve üst sınırın arasında ise eşbütünleşme hakkında herhangi bir karara varılamamaktadır. Buna istinaden diğer eşbütünleşme testlerinden yararlanılır.

Tablo 10
ARDL Sınır Test Sonuçları

Anlamlılık Düzeyi	Alt Sınır-I(0)	Üst Sınır-I(1)	k	F-statistic
10%	3.17	4.14	2	11.095
5%	3.79	4.85		
1%	5.15	6.36		

Maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmıştır ve modelde trend kullanılmamıştır.

Tablo 10. incelendiğinde ARDL tahmin sonucuna göre F-istatistiği 11.095 olarak bulunmuştur. Bu F istatistiğinin karşılaştırılacağı kritik değerler ise Pesaran vd. (2001) tarafından verilen tabloda %5 anlamlılık düzeyinde alt sınır 3.79 ve üst sınır 4,85 olarak verilmektedir. F istatistik değeri (11.095) üst sınırından (4.85) daha yüksek olduğu için H₀ hipotezi reddedilmiş ve %5 anlamlılık düzeyinde değişkenler arası eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, modelde kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu söylenebilir. Eşbütünleşme ilişkisinin varlığından uygun model tahmini ve daha sonra değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkisi yansıtan parametrelerin tahmin edilmesi gerekmektedir. ARDL

(4,4,3) modeli sonucunda hesaplanan tahmin sonuçları veya katsayıları Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11
ARDL Modelinin Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-Statistic	Prob.*
LDA(-1)	0.039954	0.111893	0.357076	0.7227
LDA(-2)	-0.18217	0.109076	-1.670072	0.1018
LDA(-3)	0.025786	0.106211	0.242777	0.8093
LDA(-4)	0.3347	0.099562	3.361729	0.0016
LGSYH_SA	4.470173	1.431718	3.122244	0.0031
LGSYH_SA(-1)	4.131026	2.110786	1.957103	0.0566
LGSYH_SA(-2)	0.711134	2.027692	0.350711	0.7274
LGSYH_SA(-3)	1.778122	1.959576	0.907401	0.3690
LGSYH_SA(-4)	-8.74417	1.558283	-5.611417	0.0000
RDk	0.000393	0.005456	0.072024	0.9429
RDk(-1)	0.006097	0.0074	0.823908	0.4143
RDk(-2)	-0.00125	0.007236	-0.172666	0.8637
RDk(-3)	0.010094	0.005828	1.731953	0.0901
C	-23.7118	4.81924	-4.920245	0.0000
Tanımsal Testler				
R-squared	0.910265			
Adjusted R-squared	0.884341			
F-statistic (Prob)	35.11345 (0.000)			
Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:	1.954732 (0.1196)			
Jarque Berra Normallik Testi	1.116996 (0.572)			
Ramsey Reset Testi	4.036755 (0.0507)			

Tablo 11 incelendiğinde model tahmin sonucunda %5 anlamlılık düzeyinde Breusch-Godfrey LM Testi p-olasılık sonucuna (0.1196) göre otokorelasyon sorunu olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmemektedir. Bu sonuçlara göre modelde otokorelasyon ve değişen varyans problemleri yoktur. Ayrıca Jarque-Bera normallik test sonuçlarına (0.572) göre hata terimlerinin normal dağıldığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilememiş ve değişkenler normal dağılım sergilemektedirler. Modelin açıklama gücü 0.91 gibi yüksek bir değer çıkmış ve bütün olarak anlamlı görülmektedir.

Eşbütünleşme testine ait gerekli varsayımlar hesaplandıktan sonra ARDL (4,4,3) uzun dönem ve kısa dönem tahminleri yapılmıştır (Tablo 12 ve Tablo 13).

ARDL testinde değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi inceleyebilmek için kurulan model aşağıdaki gibidir;

$$LDA_t = \alpha_0 + \alpha_{1t} + \sum_{i=1}^m \alpha_{2i}LDA_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_{3i}GSYH_{t-i} + \sum_{i=1}^l \alpha_{4i}RDK_{t-i} + \mu_t$$

Tablo 12

ARDL (4,4,3) Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-Statistic	Prob.
LGSYH_SA	3.001417	0.243912	12.30535	0.0000*
RDK	0.019617	0.005867	3.34366	0.0017*
C	-23.7118	4.81924	-4.92025	0.0000*

*:p<0.05 anlamlılık düzeyi

Tablo 12’de uzun dönem sonuçlar değerlendirildiğinde bağımlı değişken olan Dış Ticaret Dengesi (DA) ile bağımsız değişken olan Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) ve Reel Efektif Döviz Kuru (RDK) arasında uzun dönemde istatistiksel olarak %5 anlamlılık düzeyinde pozitif (aynı yönde) bir ilişki olduğu görülmektedir. GSYH ve RDK değişkenlerine ait uzun dönem katsayıları sırası ile 3.001 ve 0.019 olarak tespit edilmiştir. GSYH ve RDK bağımsız değişkenleri DA bağımlı değişkenine pozitif (aynı yönde) olarak etki etmektedirler. GSYH deki bir birimlik artışın DA değişkeninde 3.001 birimlik artışa neden olacağı beklenmektedir. RDK değişkenindeki bir birimlik artışın DA değişkeninde 0.019 birimlik bir artışa neden olacağı beklenmektedir. Açıklayıcı değişkenlerin dış ticaret dengesi üzerine etki düzeylerine bakıldığında GSYH (3.001) değişkeninin en büyük etkiye sahip değişken olduğu görülmektedir.

ARDL testinde değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkiyi inceleyebilmek için kurulan Hata Düzeltme Modeli aşağıdaki gibidir;

$$LDA_t = \alpha_0 + \alpha_{1t} + \alpha_2 EC_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_{3i}LDA_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_{4i}GSYH_{t-i} + \sum_{i=1}^l \alpha_{5i}RDK_{t-i} + \mu_t$$

Modelde yer alan değişkenlerden EC_{t-1} , uzun dönem ilişkiden elde edilen hata terimleri serisinin bir dönem gecikmeli değerini temsil etmektedir ve bu değişkenin katsayısı kısa dönemdeki dengesizliğin ne kadarının bir sonraki dönemlerde düzeltileceğini göstermektedir.

Tablo 13

ARDL (4,4,3) Modelinden Elde Edilen Kısa Dönem Katsayıları

Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-Statistic	Prob.
C	-23.7118	3.987157	-5.94706	0.0000*
D(LDA(-1))	-0.17832	0.126953	-1.40463	0.1670
D(LDA(-2))	-0.36049	0.109296	-3.29825	0.0019*
D(LDA(-3))	-0.3347	0.096393	-3.47224	0.0012*
D(LGSYH_SA)	4.470173	1.382919	3.232419	0.0023*
D(LGSYH_SA(-1))	6.254918	1.47354	4.244824	0.0001*
D(LGSYH_SA(-2))	6.966052	1.565514	4.449691	0.0001*
D(LGSYH_SA(-3))	8.744174	1.524075	5.737364	0.0000*
D(RDK)	0.000393	0.005019	0.078296	0.9379
D(RDK(-1))	-0.00885	0.005872	-1.50619	0.1390
D(RDK(-2))	-0.01009	0.005441	-1.85518	0.0701
CointEq(-1)*	-0.78173	0.132583	-5.89613	0.0000*
R ²	0.731258	Düzeltilmiş R ²		0.668361
Durbin Watson	1.70105	F-Istatistik (Prob)		11.6262 (0)

*:p<0.05 anlamlılık düzeyi

Tablo 13’de verilen sonuçlara göre, kısa dönemde, dış ticaret dengesi ile gayrisafi milli hasılanın tüm gecikmeleri arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Reel efektif döviz kurunun tüm gecikmeleri ile dış ticaret arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

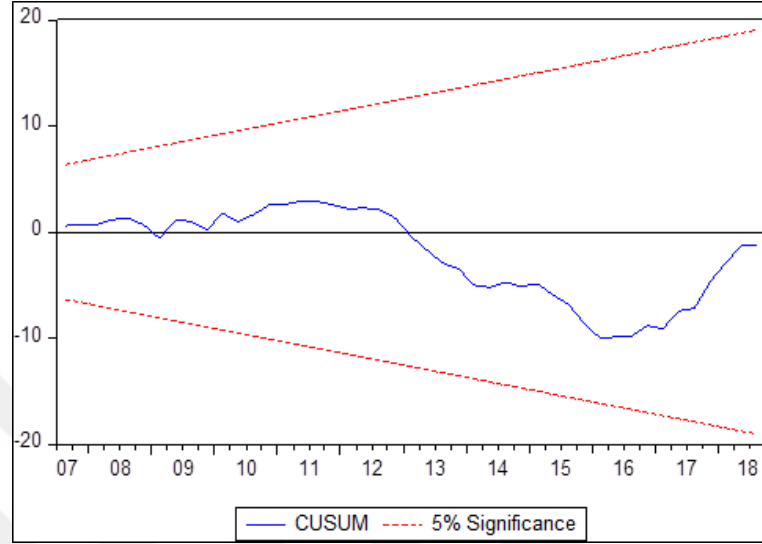
Tablo 13’ de verilmiş olan hata düzeltme terimine (CointEq) bakıldığında hata düzeltme modelinin çalıştığı tespit edilmiştir. Hata düzeltme terimi beklentiye uygun olarak 0-1 arasında, negatif, anlamlı ve katsayısı -0.7817 olarak bulunmuştur. Buna göre kısa dönemde gelen sapmaların %78, bir sonraki dönemde düzeltilerek dengeye ulaştığı görülmektedir.

4.3.3. CUSUM Testi

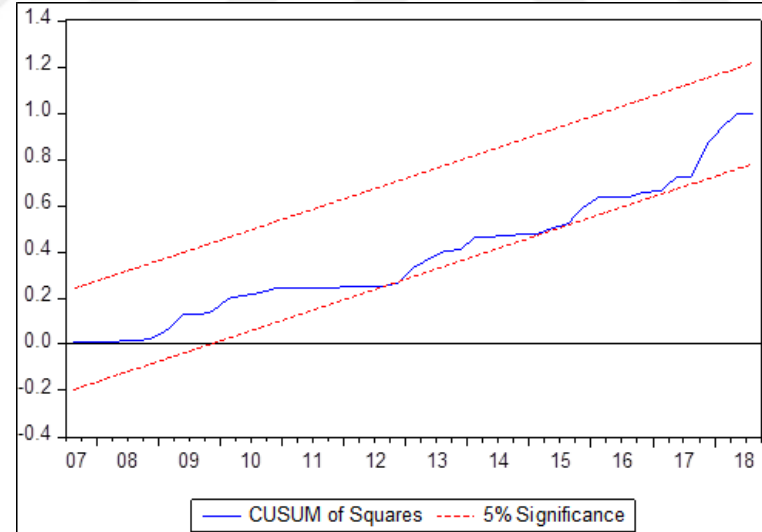
ARDL modelinde yapısal kırılmayı (modelin kararlılığı) incelemek için Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri incelenmiştir. CUSUM testi, n gözlem kümesine bağlı olarak hata terimlerine dayanırken CUSUMSQ kümülatif hata terimi karelerine dayalı olarak belirlenmekte ve anlamlılık testi incelenmektedir. Bu iki teste ilişkin verilen grafiksel gösterim (Grafik 10 ve Grafik 11), CUSUM ve CUSUMSQ istatistikleri %5 anlamlılık düzeyinde kritik sınır olarak belirtilen çizgiler arasında ise ARDL modelinde yer alan katsayıların kararlı olduğunu belirten sıfır hipotez kabul edilir. Fakat CUSUM ve CUSUMSQ istatistikleri

sınırların dışında ise katsayı durağanlığını ifade eden sıfır hipotez reddedilir (Akel ve Gazel, 2014: 36).

Grafik 10
CUSUM Grafiği

Grafik 11
CUSUMSQ Grafiği

CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri incelediğimizde %5 anlamlılık düzeyinde kullanılan değişkenlere yönelik herhangi bir kırılmanın olmadığı ve ARDL sınır testi kapsamında hesaplanan uzun dönem katsayılarının kararlı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

4.4. EKONOMETRİK SONUÇLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çalışmada Türkiye’de 2003:Q1 - 2018:Q3 yılları çeyrek veriler dikkate alınarak Reel Efektif Döviz Kuru ve Gayri Safi Yurtiçi Hasılanın Dış Ticaret Dengesi üzerine etkisinin araştırılması yapılmıştır. Analiz aşamasında bağımlı değişken olarak Dış Ticaret Dengesi (DA), bağımsız değişken olarak ise Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYH) ve Reel Efektif Döviz Kuru (RDK) değişkenleri kullanılmıştır. Ayrıca DA değişkeninin mutlak değeri alınarak milyon TL’ye dönüştürülmüştür ve GSYH değişkeni de milyon TL değerine dönüştürölüp analize bu şekilde devam edilmiştir.

Değişkenlerin mevsimsel arındırma işlemleri test edilmiş ve sonucunda Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) değişkeninin mevsimsel değişimlerden etkilendiği görülmektedir. Bu değişken analize dâhil edilirken mevsimsel değişimlerden arındırılmış verileri kullanılmıştır.

ADF ve PP testi sonuçlarında LDA değişkeni $I(0)$; LGSYH_SA ve RDK değişkenleri ise $I(1)$ durağan oldukları tespit edilmiştir. KPSS birim kök test sonuçlarına göre ise % 5 anlamlılık düzeyinde LDA, LGYH_SA ve RDK değişkenleri $I(0)$ durağan olduğu tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde LDA değişkeni tüm test sonuçlarına göre $I(0)$ durağan olduğu birim kök içermediği görülmektedir.

ARDL tahmin sonucuna göre F-istatistiği 11.095 olarak bulunmuştur. Bu F istatistiğinin karşılaştırılacağı kritik değerler ise Peseran v.d. (2001) tarafından verilen tabloda %5 anlamlılık düzeyinde alt sınır 3.79 ve üst sınır 4,85 olarak verilmektedir. F istatistik değeri (11.095) üst sınırından (4.85) daha yüksek olduğu için H_0 hipotezi reddedilmiş ve %5 anlamlılık düzeyinde değişkenler arası eş bütünleşme ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, modelde kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu söylenebilir.

ARDL sınır testi sonucunda değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiş ve ARDL model kurulmuş ve analiz yapılmıştır. ARDL model tahmin sonucunda Breusch-Godfrey LM Testi p-olasılık sonucuna (0.1196) göre otokorelasyon sorunu olmadığını ifade eden H_0 hipotezi reddedilmemektedir. Bu sonuçlara göre modelde otokorelasyon ve değişen varyans problemleri yoktur. Ayrıca Jarque-Bera normallik test sonuçlarına (0.572) göre hata terimlerinin normal dağıldığını ifade eden yokluk hipotezi reddedilememiş ve değişkenler normal dağılım

sergilemektedirler. Modelin açıklama gücü 0.91 gibi yüksek bir değer çıkmış ve anlamlı bulunmuştur.

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişki sonuçları değerlendirildiğinde bağımlı değişken olan Dış Ticaret Dengesi (DA) ile bağımsız değişken olan Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) ve Reel Efektif Döviz Kuru (RDK) arasında uzun dönemde istatistiksel olarak $p < 0.01$ anlamlılık düzeyinde pozitif (aynı yönde) bir ilişki olduğu görülmektedir. GSYH ve RDK değişkenlerine ait uzun dönem katsayıları sırası ile 3.001 ve 0.019 olarak tespit edilmiştir. GSYH ve RDK bağımsız değişkenleri DA bağımlı değişkenine pozitif (aynı yönde) olarak etki etmektedirler. GSYH'deki bir birimlik artışın DA değişkeninde 3.001 birimlik artışa neden olduğu tespit edilmiştir. RDK değişkenindeki bir birimlik artışın DA değişkeninde 0.019 birimlik artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Açıklayıcı değişkenlerin Dış Ticaret Dengesi üzerine etki düzeylerine bakıldığında GSYH (3.001) değişkeninin en büyük etkiye sahip değişken olduğu görülmüştür.

ARDL kısa dönem analizinde, dış ticaret dengesi ile gayrisafi milli hasılanın tüm gecikmeleri arasında anlamlı ve pozitif yönde bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Reel efektif döviz kurunun tüm gecikmeleri ile dış ticaret arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Hata düzeltme terimine (CointEq) bakıldığında hata düzeltme modelinin çalıştığı tespit edilmiştir. Hata düzeltme terimi beklentiye uygun olarak 0-1 arasında, negatif, anlamlı ve katsayısı -0.7817 olarak bulunmuştur. Buna göre kısa dönemde gelen sapmaların %78, bir sonraki dönemde düzeltilerek dengeye ulaştığı görülmektedir.

Uzun ve kısa dönem analiz sonuçları birlikte değerlendirildiğinde GSYH ile DA arasında anlamlı ve pozitif (aynı) yönde bir ilişki olduğu görülmektedir. Uzun dönemde RDK serisi ile DA bağımlı değişkeni arasında anlamlı bir ilişki olsa da kısa dönemde bu ilişki anlamlı bulunmamıştır. DA değişkeni uzun dönemde RDK'den etkilense de kısa dönemde etkilenmemektedir.

CUSUM ve CUSUMSQ grafikleri incelediğimizde %5 anlamlılık düzeyinde kullanılan değişkenlere yönelik herhangi bir kırılmanın olmadığı ve ARDL sınır testi kapsamında hesaplanan uzun dönem katsayılarının kararlı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, 2003:Q1 – 2018:Q3 dönemine ait üçer aylık veriler kullanılarak, Türkiye’de reel efektif döviz kuru ile GSYH’nin dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Çalışmanın teorik kapsamını oluşturan birinci bölümde; dış ticarete ilişkin kavramsal çerçeve, klasik dış ticaret teorileri ve yeni dış ticaret teorileri ve Türkiye’de dış ticaret açığının nedenleri incelenmiştir.

İkinci bölümde; döviz kuru kavramı ve çeşitleri, reel kur ile dış ticaret ilişkisi ve buna yönelik oluşturulan teorik yaklaşımlar, yakın geçmişte paranın üstlendiği rolleri görmek adına uluslararası para sistemlerinin tarihsel gelişimi, döviz kuru sistemleri ve reel efektif döviz kuru değişimlerinin dış ticaret üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Üçüncü bölümde; çalışmanın konusuna ilişkin Türkiye ve Türkiye dışındaki ülkeler için yapılmış olan çalışmalar ve bu çalışmaların ampirik sonuçlarının yer aldığı literatür araştırması yer almıştır.

Çalışmanın son bölümünü analiz kısmı oluşturmaktadır. Bu kısımda, TÜFE bazlı (2003=100) reel efektif döviz kuru: RDK, ekonomik büyüme: GSYH ve mal dengesi: DA değişkenleri arasındaki ilişki, ya da diğer bir ifade ile Türkiye’de reel efektif döviz kuru ile GSYH’nin dış ticaret dengesi üzerindeki etkisi ARDL yöntemi ile analiz edilmiştir. Bu analiz sonucuna göre, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu saptanmıştır ve ARDL modeli kurulmuştur. Kurulan modelin açıklama gücü 0.91 gibi yüksek bir değer çıkmış ve anlamlı bulunmuştur. GSYH ve RDK değişkenlerine ait uzun dönem katsayıları sırası ile 3.001 ve 0.019 olarak tespit edilmiştir. GSYH’deki bir birimlik artışın DA değişkeninde 3.001 birimlik artışa neden olduğu ve RDK değişkenindeki bir birimlik artışın DA değişkeninde 0.019 birimlik bir artışa neden olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın bulguları, teorik beklentileri destekler niteliktedir. İncelenen dönemde, reel efektif döviz kurlarının (RDK) artmasının, ihracatı pahalılaştırdığı ve ithalatı ucuzlattığı, dolayısıyla dış ticaret açığını (DA) artırdığı anlaşılmaktadır. Bu bulgulara bağlı olarak, Marshall-Lerner koşulunun sağlandığı yönünde bir sonuca ulaşılmıştır.

Diğer taraftan, dış ticaret açığının (DA), GSYH artışına oldukça duyarlı olduğu görülmektedir. Bu durum, önemli ölçüde, Türkiye'nin üretim yapısının ithalata bağımlı olması ile açıklanabilmektedir. Dolayısıyla, büyüme arttıkça dış ticaret açığının artacağı öngörüsünün incelenen dönemde geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Türk lirasının değeri, dış ticaret açığında olumlu etki yaratabilmesi açısından ve ülkenin dış piyasalarda rekabet gücünü koruması açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'nin dış ticarete rekabette üstünlük sağlayabilmesi ve bunu devam ettirebilmesi için üretim yapısını katma değeri yüksek, teknoloji ağırlıklı seviyeye getirmesi gerekmektedir. Türkiye, bunu gerçekleştirebildiğinde dış ticaret açığı sorununu çözebilecek ve büyümede istikrarı yakalayabilecektir.

Türkiye'nin dış ticaretteki rekabet gücünü zayıflatabilecek bir takım iktisadi problemleri vardır. Bu problemlere daima hareketli olan kur ve üretim yapısının ithalata bağımlı olması örnek gösterilebilir. Bu bağlamda Türkiye'de dış ticaretin biçimlenmesindeki en önemli faktörlerden birinin uygulanan kur politikaları olduğu söylenebilir. Başarılı uygulanmış kur politikaları, dış ticaretten kazanılacak kârın ülke dışındaki piyasalarda erimesinin önüne geçmek amacıyla kritik bir öneme sahiptir. Bu yüzden daima hareketli döviz kuru ortamının yerine istikrarlı bir kurun oluşması gerekmektedir.

Dış ticaretin biçimlenmesinde oldukça önemli olan faktörlerden bir diğeri de üretim yapısının ithalata bağımlılığıdır. Türkiye'de özellikle dış ticaret ağırlıklı bir ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için ithal girdi kullanma zorunluluğu, dış ticaret açığını arttırabilmektedir. Bu yüzden, bu noktada dış ticarete rekabet gücünü korumak için dikkat edilmesi gereken konulardan biri ihracatın ithalata bağımlılığını azaltmak olmalıdır. Ancak, bu çözüm için, sağlam temellere dayanan ve uluslararası piyasalarda da avantaj yaratacak yapısal reformların yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Abuşoğlu, Ö. (1990). Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi 1980-1988 Dönemi, Ankara, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Yayınları, Ankara, 64.
- Akel, V. ve Gazel, S. (2014). “Döviz Kurları ile BIST Sanayi Endeksi Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi: Bir ARDL Sınır Testi Yaklaşımı”. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (44):23-41.
- Akhtar, M.Akbar and Hilton R. Spence; (1984), “Effects of Exchange Rate Uncertainty on German and U.S. Trade”, Federal Reserve Bank of New York, Quarterly Review,9: 7 – 16.
- Aksu, H. ve Selim, B. (2005). “İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye Açısından Değerlendirilmesi” , İktisat, İşletme Ve Finans Dergisi, Yıl:20 Sayı: 234, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 109-113.
- Alam Shaista ve Qazi Masood Ahmed, (2010); “Exchange Rate Volatility and Pakistan’s Import Demand: An Application of Autoregressive Distributed Lag Model”, International Research Journal of Finance and Economics ISSN 1450-2887 Issue 48
- Alkan, Y. (2018). “Türkiye’de Dış Ticaret Açığı ile Büyüme ve Döviz Arasındaki İlişki” , Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi, 1 (1), 54-67.
- Alkin, E. (2003). Uluslararası ticaret ve finansman. İ. Şıklar, (Der.), İktisada Giriş içinde Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 431-453.
- Alptekin, V. (2009). “Türkiye’de Dış Ticaret - Reel Döviz Kuru İlişkisi: Vektör Otoregresyon (VAR) Analizi Yardımıyla Sınanması” T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı İktisat Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.
- Altıntaş, H., ve Çetin, R. (2008). Türkiye’de dış ticaret belgesi belirleyicilerinin sınır testi yaklaşımıyla öngörülmesi: 1989-2005. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63(4), 29–64.

- Aral, A. (2015). “Türkiye’de Döviz Kuru Ve Dış Ticaret İlişkisi: 1992-2013 Dönemi Eşbütünleşme Analizi” T.C. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Aren, S. (1968), İstihdam, Para ve İktisadi Politika, Bilgi Yayınevi, Genişletilmiş 3. Baskı, Ankara, 174.
- Aren, S. (1992). İstihdam, Para ve İktisadi Politika, Ankara: Savaş Yayınları.
- Arize, A.C. (1994). “Cointegration Test of A Long-Run Relation Between The Real Effective Exchange Rate and The Trade Balance”, International Economic Journal, 8:3, 1-9.
- Aslan, H. (2008). Makro İktisat Politikası, Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Atılğan, Ö. (2011). “ Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları ve Reel Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesine Etkisi” T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Teknoloji Ve Sanayi İktisadı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ayık, U. Erkal, G. Ve Özer, H. (2020). Ülke Grupları İtibarıyla Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği (2003-2018). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24 (2), 993-1025.
- Aytaç, A. (2017). ”Ekonomik Büyüme–İhracat İlişkisi: 2001-2016 Türkiye Örneği”. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 6(4), 214-222.
- Baek, J., Koo, W. W. and Mulik, K. (2009). Exchange Rate Dynamics and the Bilateral Trade Balance: The Case of U.S. Agriculture. Agricultural and Resource Economics Review, 38(2), 213–228.
- Baş, G. (2020). “Döviz Kuru İle Sorunlu Krediler İlişkisi: Türkiye Örneği” T.C. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Hatay.
- Bayraktutan, Y. (2003). “Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”, Cumhuriyet Üniversitesi, İİBF Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, Sivas, 175-186.
- Berber, Metin (2014), KPSS Makro İktisat Ders Notları & Soru Bankası, 2.Baskı, Trabzon: Derya Kitabevi, 145.

- Bozkurt, H.Y. (2013). Zaman Serileri Analizi, Genişletilmiş 2. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi, 43.
- Brown, R.L., Durbin, J.ve Evans, J. M. (1975).“Techniques for Testing the Constancy of Regression Relationships over Time”, Journal of the Royal Statistical Society, 37(2): 149-192.
- Bulut, E. ve Demirel, B., (2012). Uluslararası Para Sisteminin Evrimi, Gazi Kitapevi, Ankara, 59.
- Carbaugh, R. J. (2005). International Economics (10th Edition). Canada: South-Western, 457.
- Cingöz B. (2011). “Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret Politikası Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Analizi (1980-2008)”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Hatay.
- Cura, C. (2000). Erciyes Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Kayseri, sayı:16, 8-9.
- Çağlar, Ü. (2003). Döviz Kurları: Uluslararası Para Sistemi Ve Ekonomik İstikrar, Alfa Yayınları, İstanbul, 15-16.
- Çakır, A. (2012). “Cari Açık - Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği” Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ekonometri Anabilim Dalı Ekonometri Programı Yüksek Lisans Tezi Ağustos, Trabzon.
- Çelebi, E. (2011). Türkiye’de Devalüasyon Uygulamaları (1923-2000). Doğuş Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 55-66.
- Çepni, E. (2014). Ekonomik Göstergeler ve İstatistikler Rehberi. (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 6. Baskı). Seçkin Yayınevi, Ankara, 151.
- Daniels, J. and Vanhoose, D. (2005). International Monetary and Financial Economics. Ohio : Third Edition, Thomson South-Western, 71.
- Değer, O. ve Demir, M. (2015). Reel Efektif Döviz Kuru ve Dış Ticaret Hacmi Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar, 52(604), 7-21.

- Demircioğlu, M. (2009). “Döviz Kuru Politikaları ve Dış Ticaret 1980 Sonrası Türkiye Örneği”. Yüksek Lisans Tezi, İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Deviren, N. (2003). “Yeni Dış Ticaret Teorileri Ve Türkiye –AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri İçi Ticaretin Analizi ”. Doktora Tezi, T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, İstanbul.
- Eğilmez, M. (2012). Reel Efektif Döviz Kuru Endeksi Nedir? 1.11.2020 tarihinde, <http://www.mahfiegilmez.com/2012/11/reel-efektif-doviz-kuru-endeksi-nedir.html>.
- Eğilmez, M. (2013). Dış Ticaretin Kur ile İlişkisi, 6.12.2020 tarihinde Kendime Yazılar, <https://www.mahfiegilmez.com/2013/03/dsticaretin-kur-ile-iliskisi.html>.
- Enders, W. (2010). Applied Econometric Time Series, 3rd Edition, Hoboken Nj: John Wiley. 196.
- Eren, O. (2020). “Reel Döviz Kurunun İkili Dış Ticarete Etkileri: Türkiye Örneği”, T.C. İstanbul Ticaret Üniversitesi Finans Enstitüsü Finans Anabilim Dalı Finansal Ekonomi Doktora Tezi, İstanbul.
- Erkılıç, S. (2006). Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri. Uzmanlık Yeterlilik Tezi. Ankara, 18.
- Ertek, T. (2009). Temel Ekonomi (Basından Örneklerle), İstanbul: Beta Basım Yayım, 526.
- Ertürk, E. (2001). Uluslararası İktisat: Teori ve Politika İktisadi Birleşmeler – Parasal İlişkiler, Alfa Basım Yayım, İstanbul, 330-331.
- Evlimoğlu, U. (2005). Avrupa’da Parasal Bütünleşme, Sonrasındaki Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Fisunoğlu, H. M. (2016). Ticaret Dengesinin Belirleyicileri. (Editör: S. Değirmen, H. M. Fisunoğlu, ve A. Şengönül). Uluslararası Para ve Finans. Ankara: Nobel Yayıncılık, 225–243.

- Gedik, A. (2014). “Reel Efektif Döviz Kurunun Dış Ticaret Dengesi Üzerine Etkisi”, T.C. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı Doktora Tezi, Konya.
- Ghosh, A. (2015). Banking-Industry Specific and Regional Economic Determinants of Non-performing Loans: Evidence from US States. *Journal of Financial Stability*, 20, 93-104.
- Göçer, İ. (2013),”Ar-Ge Harcamalarının Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı, Dış Ticaret Dengesi Ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri”, *Maliye Dergisi*, 2013/165, 240.
- Gök, A. (2006). “Alternatif Döviz Kuru Sistemleri”. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 131-139.
- Gujarati, D. N. (2006). *Temel Ekonometri (Çevirenler: Ümit Şenesen ve Gülay Günlük Şenesen)*, Literatür Yayıncılık, İstanbul. 713.
- Gül, G. (2019). “Ekonomik Büyüme, Reel Döviz Kuru Ve Dış Ticaret Arasındaki Nedensellik İlişkileri: 2003-2017 Türkiye Örneği” T. C. Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Ticaret Ve Lojistik Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Gülmez, A. (2015). “‘Türkiye’de Dış Finansman Kaynakları Ekonomik Büyüme İlişkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı” *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 11, Yıl 11, Sayı 2, 139-151.
- Güran, N. (1987). *Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, s.100, 106, 120.
- Güran, N. (1999). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği*. İzmir: Anadolu Matbaacılık, 157, 270.
- Hassan, R. Chakraborty, S. Sultana, N. ve Rahaman, M. (2016). The Impact of the Real Effective Exchange Rate on Real Export Earnings in Bangladesh. Monetary Policy and Research Department Bangladesh Bank, Workin Paper Series :WP No 1605:1-21.
- Hepaktan C., (2008) “Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları”, 2. Ulusal İktisat Kongresi, İzmir 1-22.

- Hepaktan, E, Çınar, S. vd. (2011). “Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Dış Ticaret İle İlişkisi” Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 3(5), 62.
- Karaş, G. Ve Karaş, E. (2017). “Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki İlişki: Türkiye Özelinde Ekonometrik Bir Değerlendirme” Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi/UUSBD 10/Özel Sayı.
- Karluk, R. (2002); Uluslararası Ekonomi: Teori ve Politika, Beta Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 489-491, 496-498.
- Karluk, R, S. (2003) , Uluslararası Ekonomi, Beta Basım, İstanbul, 416.
- Karluk, R. (2009). Uluslararası Ekonomi Teori Politika. İstanbul: Beta Yayınevi, 605.
- Kasman, A. ve Kasman S. (2005). “Reel Efektif Döviz Kurunun İhracat Arzı Üzerine Etkisi” Öneri Dergisi, 6(23), İzmir, 197-203.
- Kemeç, A., ve Kösekahyaoglu, L. (2015), J eğrisi analizi ve Türkiye üzerine bir uygulama. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, (December), 5–29.
- Kılavuz, E., Altay Topcu, B., ve Tülüce, N. S. (2011), Yükselen ekonomilerde döviz kuru rejimi seçimi: Ampirik bir analiz. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(30), 83–109.
- Kılıç, C., Bayar, Y. vd. (2014). “Araştırma Geliştirme Harcamalarının İleri teknoloji Ürün İhracatı Üzerindeki Etkisi: G-8 Ülkeleri için Bir Panel Analizi” Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2014/44, (2), 115-130.
- Kıyak, Ö. (2019). “Döviz Kuru Ve Dış Ticaret İlişkisinin Belirlenmesi: Türkiye Üzerine Bir Analiz” T.C KTO Karatay Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası Ticaret Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Koç, H., M. Değer, “Döviz kuru belirsizliği ve yurtiçi yatırımlar: Türkiye Ekonomisi Üzerine Nedensellik Testleri 1988-2007”, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 2010/24, (3), 79-93.
- Krugman P., Obstfeld M., (2000); International Economics Theory And Policy, Fifth Edition, Boston, Adisson-Wesley Publishing Company, 329, 542-543.

- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C. B., Schmidt, P. ve Shin, Y.(1992). Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of A Unit Root. Journal of Econometrics, 54, 159- 178.
- Lin, Chi.A.; (1997). “The Trade Balance and The Real Exchange Rate: The U.S. Evidence From 1973:03-1994:09”, Applied Economics Letters, Vol:4, 517-520.
- Mankiw, N. G., (2010). Makroekonomi, 1. Baskı, Elif Yayınevi, Ankara, 145, 147-148.
- Mishkin, F. S. (2018). Makroekonomi Politika ve Uygulama. (Edsitor: S. Sezgin ve M. Şentürk) (2nd Edition). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Moosa, I. A. (2006). Exchange Rate Regimes: Fixed, Flexible or Something in Between Palgrave Macmillan. New York, 95.
- Müslümov, A., Hasanov, M. ve Özyıldırım, C. (2002). TÜGİAD Ekonomi Ödülleri 2002 Bilimsel Eser Yarışması Birincilik Ödülü Döviz Kuru Sistemleri ve Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Sistemlerinin Ekonomiye Etkileri. İstanbul: Scala Basım, Yayım, Tanıtım San. ve Tic. LTD ŞTİ., 8, 11, 259.
- Oksay, S. (2001). Döviz Kuru ve Ödemeler Bilançosu Politikaları: Türkiye (1923-2000), 1. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul, 10.
- Oltulular, S. ve Terzi, H. (2006). Yüksek Enflasyon Enflasyon Belirsizliğini Artırıyor mu? İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi, 3, 1-22.
- Öney, E. (1980). Uluslararası Para Sistemi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Sevinç Matbaası, s. 187-188
- Özdemir, A. Ve Ordu, C. (2013). “Döviz Kuru ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği”, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 9-42.
- Özdemir, F. (2010). “Döviz Kuru Sistemleri ve Ödemeler Bilançosu ile İlişkisi” T.C. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı Finansal Piyasalar ve Yatırım Yönetimi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Özen, A.E. (2018). Dollarization Phenomenon: A Theoretical Investigation and the Case of Turkey. *Journal of Research in Economics, Politics & Finance*, 3(1), 101-113.
- Özkaramete, Nazende, (1996); “Türkiye’de Dolarizasyon ve Para İkamesi: 1990-1995”, *Ekonomik Yaklaşım*, 7(20), s. 99-105.
- Özlale, Ü., A. Karakurt, (2012) “Türkiye’de Tasarruf Açığının Nedenleri ve Kapatılması için Politika Önerileri”, *Türkiye Bankalar Birliği Bankacılar Dergisi*, s.1-34.
- Özşahin, L. (2006). “Döviz Kuru Politikaları ve Türkiye’de 2000-2001 Krizlerinde Uygulanan Döviz Kuru Politikalarına Teorik bir Yaklaşım”. Kars Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Bitirme Tezi. Kars.
- Öztürk, N., ve Sözdemir, A. (2011). *Makro İktisat*. İstanbul: Lisan Yayıncılık, 402.
- Parasız, İ. (1992); *Para Banka ve Finansal Piyasalar*, Ezgi Yayınları, 4. Baskı, Bursa, 515, 517.
- Parasız, İ. (1996); *Uluslararası Para Sistemi*, Ezgi Yayınları, Bursa, 13.
- Parasız, İlker, (1999); *Para Ekonomisi*, Ezgi Yayınları, 2. Baskı, Bursa. 316.
- Peker, O. (2010). Reel Döviz Kurunun Ticaret Dengesi Üzerindeki etkileri: Türkiye Örneği, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 22, Cilt: 2, 33-43.
- Pesaran M. H. Shin, Y. and Smith, R.J. (2001). “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships.” *Journal of Applied Econometrics*, 16(3): 289–326.
- Polat, M. A. (2019). “Petrol Fiyatlarının ve Reel Efektif Döviz Kurunun Türkiye’nin Dış Ticaret Dengesine Etkileri: Sınır Testi Yaklaşımı” *Maliye ve Finans Yazıları*, Sayı: 112, 149-174.
- Sarı, İ. (2007). “Makroekonomik Değişkenlerin Dolarizasyon Sürecine Etkisi: Ampirik Bir Yaklaşım”, *Uzman Yeterlilik Tezi*, T.C.M.B. Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Seyidoğlu, H. (2002). *Ekonomik Terimler Sözlüğü*, , Güzem Can Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 529.

- Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası Finans, Geliştirilmiş 4.Baskı, Güzem Yayınları No:19, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2003). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama, Güzem Can Yayınları No: 20, İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2007). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama Geliştirilmiş 16. Baskı, Güzem Can Yayınları No: 20, İstanbul s: 14, 16, 64, 475, 502.
- Seyidoğlu, H. (2015). Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama (Yirminci Baskı). İstanbul: Güzem Can Yayınları, 118, 907.
- Seyidoğlu, H. (2017). Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama, Geliştirilmiş 21. Baskı, İstanbul, 502-504.
- Şahbaz, A. (2009). Gelişmekte Olan Ülkelerde Kur Değişimlerinin Toplam Çıktı Üzerine Etkileri: Türkiye Üzerine Bir Uygulama, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi. Adana.
- Şahin, D. Ve Durmuş, S. (2019). “Türkiye’de Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi” Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(1), Karabük, 221-222.
- TCMB (2020a). (<https://www.tcmb.gov.tr/>, Reel Efektif Döviz Kuru Endekslerine İlişkin Yöntemsel Açıklama, 8, (Erişim Tarihi: 10.05.2020).
- TCMB, (2020b). Terimler Sözlüğü
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Banka+Hakkinda/Egitim-Akademik/Terimler+Sozlugu/> (Erişim Tarihi: 14.05.2020).
- TCMB, (2020c). Araştırma ve Yayınlar
<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR> (Erişim Tarihi: 14 Kasım 2020).
- TCMB, (2020d). Döviz Kuru Nedir? [Video dosyası]. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=YUcm4Nfn97M&t=48s>, (Erişim tarihi: 14 Kasım 2020).

- Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/> , Erişim Tarihi: 10.07.2020.
- Turan, Z. ve D. Barak, (2016). “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği”, İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 2016, (4), 2, 73.
- Uçak, S. (2017). Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, cilt: 15 sayı:2, Manisa, 108.
- Uludağ, İ ve Serin, V. (1987). Dış Şoklara Karşı Dünya’da Ve Türkiye’de Geliştirilen İstikrar Politikaları, 1. Baskı, İstanbul, İTO Yayınları, 9.
- Ulusoy, A.; Zengin, A., (1995). “Türkiye’de Uygulanan Kur Politikalarının İhracat Açısından Değerlendirilmesi: 1970-1992”, Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, 267-278
- Uzunoğlu, S. (2003). Para Ve Döviz Piyasaları, 2. Baskı, Literatür Yayınları, İstanbul, 2, 11, 12.
- Ünsal, E. (2011). Makro İktisat. İmaj Yayıncılık. Genişletilmiş 9. Baskı, Ankara, 50, 141- 142, 146 – 151.
- Walther T, (2002). Dünya Ekonomisi, Çeviren: Ünal Çağlar, Alfa Basım Yayım Dağıtım, Bursa, 315.
- Wilson Peter ve Tat Kua Choon, (2001). “Exchange rates and the trade balance: the case of Singapore 1970 to 1996” Journal of Asian Economics Volume 12, Issue 1, 47–63.
- Yalçın, K. (2012). Uluslararası Finansman, 2. Baskı, Detay Yayıncılık, Ankara, 71-72.
- Yanar, R. ve G. Kerimoğlu, (2011). “Türkiye’de Enerji Tüketimi, Ekonomik Büyüme ve Cari Açık İlişkisi”, Ekonomi Bilimleri Dergisi, 2011/3,(2), 192-193.
- Yapraklı, S. (2011), Türkiye’de Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında Dış Açıkların Belirleyicileri: Sınır Testi Yaklaşımı, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 65(4), 141-163.
- Yıldırım, K., Karaman, D. ve Taşdemir, S. (2009). Makroekonomi. (8. Baskı). Seçkin Yayınevi, Ankara, 75.

- Yıldız, H. ve Özdamar, G. (2014). Reel Döviz Kuru -Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye İmalat Sanayisi Sektörleri Üzerine Bir İnceleme (2005-2012). Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(2): 187-204.
- Yılmaz, Ö. ve Kaya, V. (2007). İhracat, İthalat ve Reel Döviz Kuru İlişkisi: Türkiye için Bir Var Modeli. İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 22 (250), 69-84.
- Yücel, İ. (1974), Ödemeler Dengesi Sorunu ve Planlı Dönemde Türkiye'nin Ödemeler Dengesi, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara.
- Yüksel, E. ve Sarıdoğan, E. (2011). “Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R. Krugman’ın Katkıları”. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 9, Sayı 35, İstanbul, 199-206.
- Zortuk, M. (2002). “Gümrük Birliği Sonrası Türkiye’nin Dış Ticaretinin Ekonometrik Analizi”, Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.